

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΥΠΡΟΣ

ΝΙΚΟΣ ΤΟΤΤΟΝΤΖΑΚΗΣ, ΚΤΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ, Γ.
ΧΑΤΖΗΚΩΣΤΗΣ, ΑΝΔΡΕΑΝΗ ΗΛΙΟΦΩΤΟΥ, ΝΙΚΟΣ ΣΠΑΝΟΣ,
ΣΤ. ΣΚΙΑΔΑΣ, ΚΤΡ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗΣ Α. ΠΕΡΝΑΡΗΣ,
ΝΙΚΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ.

ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ

148 - 149

ΠΑΓΚΥΠΡΙΑΚΗ ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΛΤΔ

ΚΕΝΤΡΙΚΟΝ: ΛΕΥΚΩΣΙΑ

Λεωφόρος Δ. Σεβέρη 15 Α, Λευκωσία

ΜΕΓΑΡΟΝ ΠΑΓΚΥΠΡΙΑΚΗΣ

Ταχ. Κιβ. 1352 — Τηλεγρ. "PANCYPRIAN"

ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ:

ΛΕΜΕΣΟΣ	: 'Ακίνητα Σπ. Παυλίδη (1ος ὄροφος) 'Οδός 'Αγίου 'Ανδρέου,	Τηλ. 4000
ΑΜΜΟΧΩΣΤΟΣ	: Γωνία Σταδίου & 'Ελευθερίας,	Τηλ. 63292
ΛΑΡΝΑΞ	: Ζήνωνος Κιτιέως 111,	Τηλ. 3148

ΠΡΑΚΤΟΡΕΙΑ:

ΜΟΡΦΟΥ	: 'Αγίου Γεωργίου 2.	
ΠΑΦΟΣ	: Λεωφόρος Μακαρίου Γ' 127Α,	Τηλ. 2580

ΑΣΦΑΛΕΙΑΙ:—

- ΖΩΗΣ
- ΠΥΡΟΣ
- ΘΑΛΑΣΣΗΣ
- ΠΡΟΣΩΠΙΚΩΝ ΑΤΥΧΗΜΑΤΩΝ
- ΕΡΓΑΤΙΚΩΝ ΑΤΥΧΗΜΑΤΩΝ
- ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΩΝ
- ΚΛΟΠΗΣ
- ΑΣΤΙΚΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ
- ΘΡΑΥΣΕΩΣ ΚΡΥΣΤΑΛΛΩΝ κ.λ.π.

ΕΛΛΑ PLAN — ΜΑΘΗΤΙΚΑΙ ΑΣΦΑΛΕΙΑΙ

Υπεύθυνος κατά τὸν νόμον: δρ Κ. Χρυσάνθης.
Τυπώθηκε στὰ Τυπογραφεία «ΘΕΟΠΡΕΣ», Λευκωσία.

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΥΠΡΟΣ

Πνευματική Όμάδα: ΦΡΙΞΟΣ ΒΡΑΧΑΣ, Κ. ΜΟΝΤΗΣ, ΤΑΚΗΣ ΦΥΛΑΚΤΟΥ,
Α. ΧΡΙΣΤΟΦΙΔΗΣ, Κ. ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

Γραμματέας: ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

ΧΡΟΝΙΑ ΙΓ'

ΓΕΝΑΡΗΣ – ΦΛΕΒΑΡΗΣ 1973

ΑΡ. 148-149

ΜΝΗΜΗ ΙΩΝΙΑΣ

Ἄναζητῶ τὴ χαμένη Ἰωνία
πού φλογερούς τῆς ἀφιέρωσα στίχους
αὐτὴ πού νοσταλγικὰ μὲ καλεῖ πάντα.

Τῆς Ἰωνίας ἀναζητῶ τὸ χαμένο παράδεισο
πού μέσ' ἀπ' τὴν ἀχλὺ τοῦ χρόνου
ψιθυριστὰ μοῦ μιλά τῶρα,
ὄχι γιὰ «πάτρικου γωνιῆς» κι ἄλλες παρόμοιες μνήμες,
μὰ γιὰ τὰ πρόσηθα χρόνια μου
τὸ πιὸ πολύτιμο κόσμημα
πού ἐκεῖ ἐγκατέλειψα
καὶ πού, ὁ δυνάστης – ἐχθρός, δὲν μπόρεσε νὰ μοῦ κλέψει.

Ἄπ' τῆς Ἰωνίας τὰ χῶματα
τὰ πρόσηθα χρόνια μου,
πού ἢ μετέπειτα ζωὴ
κι ἢ ἀτεγκτὴ τῶν ἀριθμῶν ἐπιστήμη
δὲν μπόρεσε ἀντιστάθμισμα ναῦρει...

ΝΙΚΟΣ ΤΟΥΤΟΥΝΤΖΑΚΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ

ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ

Ἐχομε συνήθειαι νὰ γιορτάζουμε τὶς διάφορες ἐθνικὲς ἐπετείουσ καὶ νὰ προβάλλουμε πρὸς μίμηση ἥρωικὰ γεγονότα τῆς ἱστορίας μας. Δὲ συζητῶ πῶς ἀπὸ τὴ συχνὴ ἐπανάληψη καὶ τὴ ρητορεία τυποποιήσαμε αὐτὸ πὸν θάπρεπε νὰ γίνεται μᾶθημα καὶ αἴτιο προγραμματισμοῦ, τὸ καταντήσαμε πανηγύρι χωρὶς οὐσία καὶ βάθος, χωρὶς πνευματικὴ μέθη. Ὅτι πρέπει νὰ θροῦμε ἕνα τρόπο ν' ἀνανεώσουμε τὰ διδάγματα τῶν ἡμερῶν αὐτῶν καὶ δοθῆ εἶναι καὶ ἀπαραίτητο. Ποῦδς ὅμως θὰ τὸ ἀναλάβῃ ὅταν ὑπάρχη τόση εὐκολία στὶς προχειρότητες;

Ἡ εὐκαιρία τοῦ στρογγυλοῦ ἀριθμοῦ ἑτῶν δίνει συχνὰ στὶς ἐπετείουσ ἕνα οὐσιαστικότερο χαρακτήρα. Ἐπίσημοι καὶ ἰδιωτικοὶ ὄργανισμοὶ κοιτάζουν νὰ δώσουν τὸ παρὸν τους, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τοὺς βαθύτερους ὑπολογισμοὺς των. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι πάντοτε εὐεργετικὸ καὶ δὲν ἐνδιαφέρουν οἱ μύχιες προθέσεις, πὸν ἀποτελοῦν προσωπικὸ θέμα τῶν διαφόρων. Πέρουσι π.χ. μετὴν ἑκατονπεντηκονταετηρίδα τῆς Ἑθνικῆς μας Παλιγγενεσίας δὲν ἔγιναν ἀπλῶς τυπικοὶ ἑορτασμοὶ (χωρὶς βέβαια νὰ λείψουν κ' αὐτοὶ ἀπὸ μακρόχρονη συνήθεια). Κρατικοὶ καὶ ἰδιωτικοὶ ὄργανισμοὶ, ὅπως οἱ Τράπεζες, εἶχαν ἐκδόσει λευκώματα ἢ κυκλοφορήσανε διβλία ἢ ἀναδημοσιεύσανε παλιὰς ἐκδόσεις μετ' ἐθνικὸ περιεχόμενον, τὸ γεγονὸς κ' οἱ διάφορες ἐκδηλώσεις συζητηθῆκανε στὸν καθημερινὸ καὶ περιοδικὸ τύπο· τὸ ραδιόφωνο καὶ ἡ τηλεόραση ἀφιέρωσαν εἰδικὰ προγράμματα ὀλόχρονα· ἔγινε τέλος πάντων ἕνα ξεκίνημα γιὰ ἀνανέωση ἐνδιαφέροντος καὶ γιὰ νέο κοίταγμα τῆς νεοελληνικῆς ἀπαρχῆς μας. Κι' ἀπὸ ὅτι ἀντιλαμβάνομαι ἐξακολουθεῖ ἀπὸ ἰδιώτες τοῦλάχιστον κείνος ὁ ρυθμὸς τῶν παρουσιάσεων, ἔστω κ' ὡς συμπλήρωση τῶν προγραμμάτων κ' ὑποχέσεων τους.

Ἐπάρχουν ὅμως ἐπέτειοι τοῦ κάθε χρόνου ἢ μετὰ βάση τὸν στρογγυλὸν ἀριθμὸ ἐτῶν, πὸν εἶναι πὸν διδακτικὲς παρὰ οἱ καθαρῶς γιορταστικὲς. Θὰ τὶς ἔλεγα ἐπέτειουσ θρήνων. Αὐτὲς περισσότερο ἀπὸ τὶς γιορταστικὲς μᾶς δίνουν μαθήματα. Σ' αὐτὲς πρέπει νὰ σταθοῦμε μετ' ἐπισκεψη καὶ νὰ συλλογιστοῦμε πάνω στὴ μοῖρα μας καὶ πάνω στὶς ὑποχρεώσεις μας. Ἡ μέθη τῆς γιορτῆς μᾶς ὑψώνει στὶς σφαῖρες τῆς χαράς· ὅπου τὸ φῶς μᾶς ζαλίζει καὶ μᾶς ἀποτρελλαίνει. Μᾶς χρειάζεται βέβαια κ' αὐτὴ. Θέλει ἡ ψυχὴ τὴν ἀνάταση, ἕνα εἶδος πετάγματος πὸν πάνω ἀπὸ τὰ συνηθισμένα καὶ τὰ καθημερινὰ ἀνθρώπινα. Κι' αὐτὴ τὴν ἀνάταση μᾶς τὴν προσφέρει ἡ πνευματικὴ μέθη. Περισσότερο καὶ συνεχέστερο μᾶς χρειάζεται ὅμως ὁ στοχασμὸς πάνω στὴ μοῖρα μας, πὸν μᾶς σκιαγραφεῖ ἡ ἱστορία. Κι' αὐτὴ ἡ μοῖρα καταφαίνεται πὸν ἔντονα στὶς θλιβερὲς στιγμὲς τοῦ ἱστορικοῦ μας βίου, ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ στὰ ἄτομα. Τὰ θλιβερὰ γεγονότα εἶναι προειδοποίηση πὸν μᾶς κινεῖ νὰ ὑψώσουμε τὴν προφύλαξη, νὰ προγραμματίσουμε μετ' προσοχὴ τὴν πορεία μας, νὰ πεισθοῦμε γιὰ συνεχὴ ἐπαγρύπνηση.

Μιὰ ἐπέτειος θρήνων καὶ μάλιστα ἐφέτος στρογγυλοῦ ἀριθμοῦ ἑτῶν, πενήντα κ' ὅλας χρόνων, εἶναι ἡ Μικρασιατικὴ Καταστροφή. Ἡ Μικρασιατικὴ Καταστροφή πὸν ξερίζωσε τὴν Μικρασιατικὴ ἢ Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα καὶ μᾶς περιόρισε σὲ μιὰ γλῶσσα γῆς, πὸν περιβάλλεται ἀπὸ πέλαγον καὶ νησιά. Χάσαμε τὸν ἀνατολικὸ μᾶς κορμὸ μετ' ἀριθμὸ ψυχῶν περὶ πού ὅσον εἶχε ἡ Ἑλληνικὴ Χερσόνησος.

Κι' ὅμως αὐτὸς ὁ Ἀνατολικὸς Ἑλληνισμὸς εἶχε ἱστορικὸ βίον τοῦλάχιστον ὅσο κ' ἡ Εὐρωπαϊκὴ Ἑλλάδα. Μιὰ σύντομη ἀναδρομὴ θὰ μᾶς δεῖξῃ τί ὀφείλομε σ' αὐτὸ τὸν ἀνατολικὸν ἑλληνισμὸ καὶ εἰδικὰ στὴν Ἰωνία, τὴν χαμένην πᾶ πατρίδα. Ἀπὸ τὴν Ἰωνία ἀρχισε ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς κ' ὕστερα ἀπλώθηκε πίσω στὴν Εὐρωπαϊκὴν Ἑλλάδα κ' ἀργότερα στὴ Μεγάλῃ Ἑλλάδα. Οἱ μαρτυρίες ἀφθονοῦν, τὸ γεγονὸς εἶναι ἀυταπόδεικτο, ὥστόσο θὰ ἀπαριθμῶ μερικὲς γιὰ νὰ αἰσθανθοῦμε κατὰβαθα τὸν ἀμέτρητο χαμὸ. Οἱ Ἰωνεὺς φιλόσοφοι

κατά τὸν 6ον π.Χ. αἰώνα προσπάθησαν νὰ ἐξημεύσουν τὸν κόσμον μ' ἐπιστημονικὸ τρόπο ἀναζητῶντας τὰ πρῶτα αἷτια τῶν ὄντων. Μὲ τὰ ἡμερικὰ ἔτη ἀπὸ τὴν Ἰωνία τὸ ἔπος ξεκίνησεν. Ἡ ἰατρικὴ διαμορφώθηκε τὸν 5ον καὶ 4ον αἰώνα π.Χ. ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴν διαμάχην μεταξὺ τῶν ἰατρικῶν σχολῶν τῆς Κῶ καὶ τῆς μικρασιατικῆς ἀντίκρου Κνίδου. Ἀλλὰ ἡ Ἐρασιστράτεια σχολή, ἡ ἀνατομικὴ, ἀπὸ τὴ Σμύρνην ξεκίνησε. Ὁ Γαληνὸς στὴν Πέργαμον ἔδρασε σπουδάζοντας καὶ στὴ Σμύρνη. Ὁ Ἡρόδοτος, ὁ πατέρας τῆς Ἱστορίας, καὶ ὁ Στράβων, ὁ πατέρας τῆς Γεωγραφίας, μικρασιάτες ἦταν. Ὁ Βίων καὶ Μίνερεμος, οἱ λυρικοὶ, γέννημα καὶ θρόεμα τῆς Μικρασίας, τὴ λυρικὴν ὑπηρετήσανε Μοῦσα. Γιὰ νὰ μὴ προχωρήσω στοὺς ἀρχιτεκτονικοὺς ρυθμοὺς καὶ τοὺς μικρασιάτες Ἀπελλῆ καὶ Παρράσιο. Καὶ στὰ Βυζαντινὰ χρόνια κέντρο πνευματικὸ καὶ θρησκευτικὸ ἢ Μικρασία ἔδωσε πατέρες καὶ ἀγίους κ' ἓνα μεγάλο ἀριθμὸ καλλιτεχνῶν. Γιὰ νὰ φτάσουμε ἔτσι μὲ μεγάλα πηδήματα στὰ νεώτερα χρόνια μὲ τὸν Ἀδαμάντιο Κοραῆ, τὸ Μανώλη Καλομοίρη, τὸ Συκουτρῆ καὶ δὲν ξέρω πόσους ἄλλους γιὰ νὰ σταματήσω πὰ τὴν ἀπαρίθμηση καὶ νὰ μείνω στὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα, πού εἶναι δημοῦργημα μικρασιατικὸ κ' ὕστερα μεταφυτεύθηκε στὴν Κύπρον καὶ στὴν Κρήτη.

Πρὶν ἀπὸ τὴ μικρασιατικὴ καταστροφή τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο δέσποζε στὸ ἐμπόριον καὶ στὰ γράμματα σὲ ὅλες τὶς μικρασιατικὰς περιοχάς, ξεχωριστὰ στὴ Σμύρνην. Τώρα πὰ μῆτε ἡ σκιά του δὲν περιπλανᾶται στὰ μέρη πού ἀνέστησαν γενιὲς γενιῶν. Δὲν κατέχω τὴν πολιτικὴν γιὰ νὰ ἐπιρῶ εὐθύνες. Ἐξἄλλου ἔχει τόσην ἀλλοφροσύνη αὐτὴ ἢ πολιτικὴ, καὶ μάλιστὰ στὰ παρασκήνια πού θὰ ἦταν παράλογο ἡμεῖς οἱ ἡσυχιοὶ πολῖτες, τῶν εἰρηνικῶν μάλιστὰ ἔργων, ν' ἀντιληφθοῦμε τὶς μηχανὰς τῆς καὶ τὶς ὑπολότητές τῆς. Θ' ἀδικούσαμε ἄσχετα κ' ἐπιτόλαια μιλῶντας καὶ φορτώνοντας στὸν ἓνα ἢ στὸν ἄλλο τὰ λάθη καὶ τὶς εὐθύνες. Μποροῦμε ὅμως μὲ τὴ στάση μας νὰ σπρώξουμε τοὺς ὑπεύθυνους νὰ μελετήσουν τὰ αἷτια τῶν ἐθνικῶν συμφορῶν μας γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ καταστρώσουν μακροπρόθεσμα προγράμματα προφύλαξης καὶ ἄμυνας καὶ νὰ μᾶς ἀναθέσουν τὶς προσωπικὰς μας εὐθύνες γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ ἑλληνισμοῦ. Εἶναι μεγάλη ἀπερισκεψία νὰ διατυμπανίζουμε, προπαντὸς στὴ νεολαία μας, πὼς ἡ Ρωμοσύνη δὲν φοβᾶται ἀπὸ ἐξαφανισμό. Ὅση δυναμικότητα κ' ἂν ἔχουμε, ὅσο κ' ἂν πιστεύουμε πὼς μᾶς σκέπει ὁ Ἑλληνας Θεός, ὑπάρχουν τὰ διεθνή συμφέροντα καὶ ἡ δυναμικότητα καὶ τῶν ἄλλων.

Ἐμεῖς, οἱ ἄνθρωποι τῶν εἰρηνικῶν ἔργων, εἴμαστε ἔτοιμοι νὰ δεχτοῦμε τὶς ὑπεύθυνες ὀδηγίες, σὰν τίμοι Ἑλληνες πολῖτες. Στὸ μεταξύ, μὲς τὰ μέτρα τῶν δυνάμεών μας, θὰ πραγματοποιήσουμε μερικὰς σύγκεντρώσεις μὲ ἐπίκεντρο τὶς «χαμένες πατρίδες» γιὰ νὰ κρατήσουμε μὲς τὴν ψυχὴν μας ἄσβεστη τὴν ἐγνοία γιὰ ἄμυνα καὶ ἐπιβίωση. Τὸ Παγκύπριον Γυμνάσιον Θηλέων Παλουριωτίσης καὶ τὸ περιοδικὸ «Πνευματικὴ Κύπρος» συνεργαστήκανε γιὰ ἓνα τέτοιο ἐνημερωτικὸ καὶ ἀφυπνιστικὸ κύκλον μὲ προοπτικὰς νὰ ἐπεκτείνων εὐρύτερα τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐργασίας τους. Ἀπὸ μέρους τῶν ὑπευθύνων καὶ τῶν δύο αὐτῶν σωμάτων ἐκφράζω εὐχαριστίας πρὸς τοὺς εἰσηγητὰς τῶν συγκεντρώσεων. Δὲν εἶναι εὐχάριστο ν' ἀσχολεῖσαι μὲ συμφορές. Καταδαπανεῖσαι. Γι' αὐτὸ ἡ ἐκτίμησή μας πρὸς τοὺς εἰσηγητὰς αὐξάνει. Ἄς ἔχουν τὴν ἀίσθηση πὼς ἐπιτελοῦν ἐθνικὸν ἔργον, ἀφοῦ ἡ διαφώτιση στὰ ἐθνικὰ ζητήματα εἶναι ἐπιταγὴ γιὰ ὅσους κατέχουν τὴ δυνάμην νὰ ἐκφράζονται.

ΚΤΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

ΜΝΗΜΗ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ *

Με τὴν ὀμιλία μου αὐτὴ θὰ ἐπιχειρήσω μιὰ γενικὴ θεώρηση τῆς σημασίας τοῦ Μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς τραγικῆς συμφορᾶς του, μέσα στὰ εὐρύτερα πλαίσια τῆς ἱστορικῆς παρουσίας καὶ τῆς μοίρας τοῦ Ἔθνους μας.

Σὲ μιὰ τέτοια προσπάθεια εἶναι φυσικὸ νὰ ἔχουν θέση δυὸ βασικὰ στοιχεῖα: Πρῶτα— πρῶτα μιὰ σειρά ἀπὸ συναισθηματικὲς σκέψεις—θὰ μπορούσα νὰ τίς πῶ καὶ διανοητικὰ συναισθήματα — πού γεννᾶ τὸ μεγαλεῖο τοῦ κόσμου πού χάθηκε καὶ ὁ ἴδιος ὁ χαμὸς του. Καὶ ὕστερα, μιὰ, ὅσο γίνεται βραχύτερη, ἀναφορά στὰ γεγονότα πού ὀδήγησαν τελικὰ στὴν ἐθνικὴ καταστροφή. Γιὰ ὅσους τὰ ξέρουν, θάνα μιὰ σύντομη ὑπενθύμηση* γιὰ τοὺς ἄλλους, ὅσοι ἔχουν ἴσως ἀσαφῆ εἰκόνα τῆς ὅλης περιπέτειας, θάνα μιὰ ἐναργέστερη γνώση, καὶ μιὰ ἀφορμὴ προβληματισμοῦ στὰ καθέκαστα καὶ τίς αἰτίες πού ὀδήγησαν σὲ ἓνα γεγονός μὲ πολλὲς ἀκόμα ἀφώπιστες πλευρὲς καὶ ἀναπάντητα ἐρωτήματα.

Ἡ μνημόνευση — ἡ ὁποιαδήποτε καὶ ὁποτεδήποτε — τῆς μεγαλύτερης συμφορᾶς τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, καὶ ἡ ἀπόδοση τῆς πρέπουσας προσοχῆς στὴν ὥρα πού σήμανε τὸ χαμὸ τῆς Μικρασιατικῆς Ἑλλάδας, ἀποτελοῦν πράξη εὐθύνης καὶ μαζί πράξη χρέους. Πράξη εὐθύνης, γιατί μπορούμε νὰ ξεπερνοῦμε τὸν πειρασμὸ νὰ γιορτάζουμε — μέσα σὲ ἀκατάσχετη καὶ συχνὰ ἀδιανόητη θριαμβολογία — μόνο τίς ἐπιτελούς εὐτυχῶν ὡρῶν τῆς Φυλῆς μας, καὶ νὰ στρεφώμαστε μὲ λογισμό, ἀλλά, δυστυχῶς, ὄχι πιά μὲ ὄνειρο, καὶ σὲ πολυδάκρυτα γεγονότα, ὅπως εἶναι ἡ καταστροφή τοῦ 1922. Καὶ πράξη χρέους, γιατί ἐπιστρέφουμε σὲ μιὰ δραματικὴ καὶ μαζί τραγικὴ ὥρα τοῦ Ἔθνους, πού, ὅσο κι' ἂν εἶναι ὀδυνηρὴ, δὲν παύει νάνα πάντα πληγὴ τοῦ δικοῦ μας κορμοῦ, ἔργο δικῆς μας ἀμαλωσύνης — ἢ ὀργῆς Θεοῦ. Κι ἂν θέλουμε νὰ κρατιώμαστε γερά ἀπὸ τὴν ἀλήθεια — τὴν ἀλήθεια πού ἐλευθερώνει, κατὰ τὴν εὐαγγελικὴ ρῆση — δὲ μπορούμε ν' ἀφήνουμε στὸ περιθώριο τῆς μνήμης καὶ τοῦ στοχασμοῦ μας τίς ὥρες τῶν ξεπεσμῶν καὶ τῶν χαμῶν μας.

Ἡ συμφορὰ καὶ ὁ ξεριζωμὸς τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀνατολῆς, καὶ μαζί ὁ χαμὸς τῆς Ἀσιατικῆς Ἑλλάδας, εἶναι γεγονὸς ἀσύλληπτο σὲ τραγικότητα καὶ ἱστορικὴ σημασία, ὄχι μόνο γιὰ τὸ Ἔθνος μας, ἀλλὰ καὶ σὲ σχέση μὲ εὐρύτερα πλαίσια λαῶν. Γιὰ ποικίλους ὡστόσο λόγους — εἴτε ἐπειδὴ τὸ ἴδιο τὸ γεγονὸς εἶναι ἀπροσμέτρητα μεγάλο, εἴτε γιατί ἄλλα, συγκλονιστικώτερα γιὰ τὸ Ἔθνος, γεγονότα ἤρθαν ὕστερ' ἀπ' αὐτὸ καὶ τὸ κάλυψαν, εἴτε, τέλος, γιατί ὁ Ἑλληνας ἀπὸ τὴ φύση του θέλει νὰ ξεχνᾶ ὅσο γίνεται πρὸ γρήγορα τὰ τραγικὰ καὶ τὰ δυσάρεστα — ὁ ἑλληνισμὸς στὸ σύνολό του δὲ φαίνεται νὰ τὸ ἔχη συνειδητοποιήσει σ' ὅλο τὸ βάθος του. Ἀκόμα κι οἱ περισσότεροι ἀπ' ὅσους ξεριζώθηκαν ἀπὸ κει, πέρα ἀπὸ τὴν προσωπικὴ τους περιπέτεια καὶ τὴ νοσταλγικὴ — μαρτυρικὴ κάποτε — ἀναδρομὴ σ' ἓναν κόσμον παλιᾶς εὐτυχίας, δὲν εἶναι σὲ θέση ἢ δὲ θέλουν νὰ θεωρήσουν σὲ μεγαλύτερη ἀπόσταση, πίσω ἀπὸ τὸ περιστατικὸ, τοὺς δρόμους τῆς ἱστορικῆς πορείας τοῦ Ἔθνους.

Ἀκόμα καὶ φέτος, καθὼς συμπληρώνεται μισὸς αἰώνας ἀπὸ τότε, καὶ φυσικὸ εἶναι καὶ ἡ προσοχὴ καὶ ἡ ἔγνια καὶ ὁ στοχασμὸς νὰ γριζουν πυκνότερα στὸ γεγονὸς, ἢ ἐπέτειος — ἐκτὸς ἀπὸ συγκεκριμένους ἐξαιρέσεις — πέρασε σχεδὸν ἀπαρατήρητη, μέσα σὲ σιωπὴ. Ἐπίσης δὲν ἀναλήφθηκε καμμιά πρωτοβουλία γιὰ τὸν ἑορτασμὸ τῆς, ἴσως ἀπὸ ἔλλειψη μνήμης, ἴσως ἀπὸ τὸ ρεῦμα τῶν καιρῶν πού πάει νὰ παραμερίσει τὸ ἐθνικὸ καὶ νὰ προβάλλῃ τὸ διεθνὲς καὶ τὸ παγκόσμιον, ἴσως ὅμως — κι αὐτὸ φαίνεται πιθανώτερον — γιατί ὁ Ἑλληνισμὸς, στὸ

* Ὁμιλία στὸ Παγκύπριον Γυμνάσιον.

σύνολό του, περνά σήμερα εξαιτίας τῆς περιπέτειας τῆς ιδιαίτερης πατρίδας μας, μιά καινούρια δύσκολη ὥρα.

Ὅταν ἀναλογίζεται κανένας τὴ μακρὰ κι ἀτέλειωτη σειρά τῶν δύσκολων ὥρῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, δὲ μπορεῖ παρά νὰ συμφωνήσῃ μὲ τούτῃ τὴ σύντομη καὶ ἐπιγραμματικὴ διατύπωση τοῦ Σεφέρη, ξεριζωμένου κι αὐτοῦ ἀπὸ τὶς ἐστίες τῆς Ἀνατολῆς:

«Τὸ πεπρωμένο τῶν Ἑλλήνων εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ» τόσο τραγικὸ, ὥστε μιά αἱματοχυσία σὰν κι ἐκείνη τῆς Σμύρνης στὰ 1922, δὲν εἶναι στὴν πραγματικότητα παρά ἓνα σκληρὸ ἐπεισόδιο μᾶς πολὺ πὺρ σοβαρῆς Ὀδύσειας».

Ἔτσι θεωρημένη ἡ μεγάλη τραγωδία τῆς Ἀνατολῆς, προβάλλεται, φωτίζεται καὶ ἀξιολογεῖται καθαρότερα ἐπάνω στὸ πολυσύνθετο πλέγμα τοῦ «πανάρχαιου δράματος», δράματος μόχθου, πολέμων, δουλείας καὶ ξεριζωμῶν τῆς Φυλῆς, ποὺ παίχθηκε γιὰ αἰῶνες στὴ μεγάλη ἑλληνικὴ σκηνὴ τῆς ἡπειρωτικῆς καὶ τῆς μικρασιατικῆς Ἑλλάδας, στὶς δυὸ ὄχθες τοῦ Αἰγαίου.

Αὐτῆς τῆς μεγάλης τραγωδίας, τῆς σοβαρῆς αὐτῆς Ὀδύσειας, τὰ περισσότερα καὶ τὰ πρὸ τραγικὰ ἐπεισόδια διαδραματίστηκαν στὶς ἀνατολικὲς ἀκτὲς τῆς ἑλληνικῆς θάλασσας. Ὁ Κ. Τριανταφύλλου, στὸ βιβλίο του «Μικρασιατικὴ Καταστροφή», ποὺ ἐξέδωσε στὰ 1962 καὶ ὅπου, ἀνάμεσα σὲ ἄλλα, συγκέντρωσε μὲ προσοχὴ καὶ ἀγάπη ὅλη σχεδὸν τὴ μέχρι τότε βιβλιογραφία, ἑλληνικὴ καὶ ξένη, γύρω ἀπὸ τὸ θέμα, σημειώνει συνοπτικὰ:

«Ἐκπαλα εἶναι ἱστορικὸς κληρὸς τῆς Ἀσιατικῆς Ἑλλάδος ν' ἀποβαίνει συνεχῶς ὁ χῶρος τῆς συγκρούσεως δύο κόσμων, τοῦ Ἑλληνικοῦ (Εὐρωπαϊκοῦ) καὶ τοῦ Ἀσιατικοῦ, καὶ τὸ Αἶγαϊον... νὰ ἀπομένῃ μέσφ ἑλληνικῶν ἀκτῶν ἐντεῦθεν καὶ ἐντεῦθεν».

★

Μὲ τὴν τελευταία ὅμως συμφορὰ, μὲ τὸ ξεριζῶμα τοῦ μικρασιατικοῦ ἑλληνισμοῦ, οἱ ἀνατολικὲς ἀκτὲς τοῦ Αἰγαίου ἔπαψαν πᾶ νᾶναι ἑλληνικὲς. Ἡ Μικρασιατικὴ Καταστροφή — ὅπως ἐπικράτησε νὰ τὴν ὀνομάζουμε μὲ τὴν οὐδέτερη λέξη ποὺ δὲν ὑποδηλώνει τὴν πηγὴ τῆς συμφορᾶς — συμπλήρωσε δραματικὰ, τὸν τεράστιο τραγικὸ κύκλο τριῶν χιλιάδων χρόνων ἑλληνικῆς παρουσίας καὶ δράσης στὰ χῶματα τῆς Ἀσίας, καὶ σημάδεψε τὸ τελειωτικὸ ξεθεμέλιωμα τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀπὸ τὶς ἐθνικὲς προγονικὲς του ἐστίες, τὶς τόσο παλιὲς ὅσο καὶ ἡ ἱστορία τῶν Ἑλλήνων.

Γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἑλληνικὴ ἱστορία ἡ κίνηση τοῦ ἑλληνισμοῦ ὑπῆρξε, σὲ τὴν ἑκτασὴ καὶ μὲ τὸσες συνέπειες, κεντρομόλος. Μιά κίνηση κεντρομόλος, ὄχι ὅμως αὐτοπροαίρετη, ὄχι ἀπὸ δική μας θέληση, ἀλλὰ ἀναγκαστικὴ, κάτω ἀπὸ ὀδυνηρὰ πλήγματα κίνηση ἀντίθετη πρὸς τὸν ἑλληνικὸ φυγοκεντρισμὸ. Γιατὶ τὸν ἑλληνισμὸ ἐκεῖνο ποὺ πάντα τὸν χαρακτήριζε ἦταν τάσεις φυγόκεντρες καὶ συνεχεῖς ἀποδημίες πρὸς τὴν περιφέρεια, καθὼς μᾶς τὸ μαρτυροῦν τὸ παραμῦθι τῶν Ἀργοναυτῶν, ἡ Τρωϊκὴ ἐκστρατεία, ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς ἀποικισμὸς καὶ ἡ σημερινὴ διασπορὰ μας σ' ὅλα τὰ σημεῖα τῆς γῆς.

Ἐπῆρξαν, βέβαια, κι ἄλλες στιγμὲς στὴν ἱστορία του ποὺ ὁ ἑλληνισμὸς κινήθηκε παλινδρομικὰ ἀπὸ τὸ χῶρο τῆς Ἀνατολῆς. Μποροῦμε νὰ θυμηθοῦμε τὴ δραματικὴ στὴν ἀπλότητά της ἀφήγηση τοῦ Ἡρόδοτου γιὰ τοὺς Φωκαεῖς καὶ τοὺς Τήσιους, καὶ τοὺς μὴ στέργοντας τὴν περσικὴ κατάκτηση μίθκαν ἀποφασιστικὰ στὰ καρδιά τους γιὰ νὰ φτάσουν οἱ πρῶτοι στὴ Δύση κι οἱ ἄλλοι στὶς ἀκτὲς τῆς Θυράκης. Εἶναι ἀκόμα ἡ ἄλωση τῆς Πόλης ποὺ ἐσπρωξε τοὺς Ἕλληνες, διωγμένους ἀπὸ «φύσημα ὀρημητικώτατο», μακριὰ ἀπὸ τὸν Τοῦρο, «τὴν κατάρα τῶν Ἑλλήνων». Καὶ εἶναι οἱ δύσκολοι καιροὶ τῆς δουλείας, καὶ τὸ 1821 μὲ τὶς σφαγὲς καὶ τοὺς ξεριζωμοὺς του, ποὺ ἐξακολούθησαν γιὰ καιρὸ ἕστερα καὶ ποὺ γιὰ ἑκατὸ ἀτέλειωτα χρόνια συγκλόνισαν τὸν ἑλληνισμὸ μὲ δεινὰ «ἀνώτερα ἢ κατὰ δάκρυα», γιὰ νὰ θυμηθοῦμε ξανά τὸν πατέρα τῆς Ἱστορίας.

Οἱ περιπέτειες αὐτὲς ὡστόσο δὲν ἐπηρέαζαν παρά μικρὸ μόνο τμῆμα τῶν μικρασιατῶν Ἑλλήνων. Τὸ κύριο σῶμα τοῦ ἀνατολικοῦ ἑλληνισμοῦ παρέμενε σταθερὰ στὶς πανάρχαιες ἕδρες του. Καὶ ὄχι μόνον αὐτό. Ἀπὸ τὴν ἀρχαῖα ἐποχὴ ὡς τὸν αἰῶνα μας, ἀπὸ τὴν εὐδαίμονα Μίλητο καὶ τὶς πρῶτες ριπὲς τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ὡς τὴν ἑλληνικὴ Σμύρνη τοῦ

είκοστού αιώνα, ὁ ἑλληνισμὸς τῆς Μικρασίας στάθηκε καθ' ὅλα τὸ ἀκμαιότερο τμήμα τοῦ Ἔθνους: σὲ πλοῦτο, σὲ ἀρετῇ, σὲ παιδεία.

Εἶναι ὁ ἴδιος ἑλληνισμὸς ποὺ ἀποτέλεσε τὸν πυκνότερο καὶ ὁμοειδέστερο πληθυσμὸ τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, τὸν πληθυσμὸ ποὺ, χίλια χρόνια, ἀντιμετώπισε τοὺς ἀναριθμητοὺς εἰσβολεῖς χωρὶς νὰ ὑποκύβῃ. Ἡ Μικρασιατικὴ γῆ, μὲ τοὺς πλοῦσιους πόρους τῆς, καὶ περὶ σσότερο μὲ τὶς ἔμπνευες δυνάμεις τῆς, ἔδωσε ζωὴ μακρῶν αἰῶνων στὸ ἀγωνιζόμενο Βυζάντιο. Χωρὶς τὴ Μικρὰ Ἀσία δὲν θάταν δυνατὸ νὰ ἐξελληνιστῇ ὁ βυζαντινὸς κόσμος, ἴσως δέ, θὰ χανόταν ἐδῶ καὶ πολλοὺς αἰῶνες, ὁ ἑλληνισμὸς.

★

Ἔνας λαμπρὸς πολιτισμὸς ἀνθοῦσε ἀδιάκοπα ἐκεῖ, στὸ ἐμπόριο, στὰ γράμματα, στὶς τέχνες, στὴ βιομηχανία, στὰ ἐπαγγέλματα, στὴ γεωργία, στοὺς κοινωνικοὺς θεσμοὺς, στὰ θρησκευτικὰ καὶ ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα, ἀποτέλεσμα, ὅλα, τῆς φυλετικῆς δραστηριότητος καὶ τῆς ἔντονης ἐθνικῆς συνείδησης τοῦ μικρασιατικοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἄρκει νὰ φέρομε στὸ νοῦ μας τὸ ἀξέχαστο Ἀἰθαλί — τὶς Κυθωνίες —, πατρίδα τοῦ Βενέζη καὶ τοῦ Κόντογλου καὶ τοῦ τραγικοῦ νεομάρτυρα Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Ἀκροπολίτη τὸ Ἀἰθαλί τῶν τριάντα χιλιάδων Ἑλλήνων καὶ τῶν ἑκατὸ Τούρκων — πενήντα διοικητικῶν ὑπαλλήλων καὶ ἄλλων πενήντα ποὺ ἀποξοῦσαν ἀπὸ τὴ γενναιοδωρία τῶν ἐλλήνων κατοίκων.

Ἄρκει ἀκόμα νὰ θυμηθοῦμε τὴ Σμύρνη τοῦ Ὀμήρου, τοῦ Κοραῆ, τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς, τῶν δεκατεσσάρων ἑλληνικῶν τυπογραφειῶν τῶν ἡμερησίων ἑλληνικῶν ἐφημερίδων καὶ τῶν πολλῶν περιοδικῶν, τὴ Σμύρνη τῶν ἑκατῶν ἐξηνταπέντε χιλιάδων Ἑλλήνων, τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας ποὺ τὴ μιλοῦσαν καὶ ὅλοι οἱ Ξένοι, καὶ τῶν ἑλληνικῶν ἡθῶν ποὺ τ' ἀκολουθοῦσαν ὅλοι, ἔλληνες, τούρκοι, ἀρμένηδες, εὐρωπαῖοι. Μικρὸ δείγμα τῆς ἑλληνοποίησης τῶν πάντων στὴ Σμύρνη, ἀνάμεσα σὲ ἄλλα, καὶ ὁ κανονισμὸς τοῦ νοσοκομείου τῶν Καθολικῶν, γραμμένος μὲ λατινικὰ γράμματα στὴν ἑλληνικὴ γλώσσα. Μὲ τὴν ἀμεσώτερη ἐπικοινωνία τῆς μὲ τὰ ἐνδότερα τῆς Μικρασιατικῆς Χερσονήσου, καὶ μὲ τὴν ἀπόληξη ἐκεῖ τῶν θαλάσσιων δρόμων τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἡ Σμύρνη καὶ ὄχι ἡ Πόλις ἦταν οὐσιαστικὰ ἡ πρωτεύουσα τῆς Μικρασίας.

Γύρω ἀπὸ τὴ λαμπρὴ πολιτεία τῆς Ἰωνίας, καὶ πὺ πέρα, βαθύτερα, στὴν ἐνδοχώρα, ἀπλωνόταν ὁ πλοῦσιος τόπος, δαμασμένος καὶ γόνιμος κάτω ἀπὸ τὴ φιλοπονία καὶ τὴ νοικοκυρωσὴν τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἀμέτρητων ἑλληνικῶν πολιτειῶν. Ἀπέναντι στοὺς μικροὺς, κλειστοὺς καὶ στεγνοὺς κόσμους τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου καὶ τὰ «παρραπετάσματα βουνῶν» τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδας, ὁ κόσμος τῆς Μικρασίας μὲ τὸ μέγεθος του, τὸ ἀπέραντο βάθος του, τὸν πλοῦτο του, φάνταζε λαμπρὸς καὶ θαυμαστός, ἕνας παράδεισος τοῦ κόσμου τούτου. Μεγάλια ποτάμια, πλούσια νερά, ἀτέλειωτοι ἀμπελότοποι, πυκνὰ καὶ πλούσια δάση, τεράστια κτήματα μὲ ὑποστατικά μεγάλα καὶ δυνατὰ σὰν κάστρα, γεννήματα ἀφθονα, ἀμέτρητα κοπάδια. Ἡ γῆ τῆς Μικρασίας ἦταν ἡ γενναιοδωρὴ μητέρα ποὺ κοντὰ τῆς οἱ ἄνθρωποι ζοῦσαν ζωὴ ἄνετη καὶ ἀμέριμη στὸν ἀργὸ καὶ σίγουρο ρυθμὸ τῆς Ἀνατολῆς. Ἔτσι ἦταν καὶ ἔτσι ἔμεινε στὴ μνήμη ὅσων ἔφτασαν ἀπὸ τὶς μικρασιατικὲς πατρίδες. Καὶ ἦταν ἀκόμα ἡ Μικρασία ὁ τόπος καταφυγῆς τῶν Ἑλλήνων κάθε ἄλλης ἑλληνικῆς περιοχῆς, ὅταν κινδύνευαν ἀπὸ οἰκονομικὴ ἀσφυξία. Ἔτσι ἡ ἑλληνικὴ Ἀνατολὴ εἶχε δεσμούς στενοὺς μὲ κάθε γωνία καὶ τῆς ἐλευθερῆς Ἑλλάδας καὶ τοῦ ἀπόδημου ἑλληνισμοῦ.

Αὐτὴ τὴν εἰκόνα τοῦ εὐτυχημένου τόπου δὲν τὴν ἔχομε μόνο ἀπὸ τὶς νοσταλγικὰς ἀφηγήσεις τῶν ξεριζωμένων παιδιῶν του, ποὺ ὠραιοποιοῦν τὸ παλιὸ καὶ τὸ χαμένο, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἀποκρυστάλλωση ποὺ παίρνει τὸ κάθε τι μέσα στὸν κόσμον τῆς τέχνης:

«Ἦταν ἐκεῖ ἡ Γῆ τῆς Ἐπαγγελίας», γράφει ὁ Μυριβήλης, «μὲ τὰ βουνὰ τόσο ψηλά, ποὺ ποτὲ δὲ λιώνει τὸ χιόνι στὶς κορφές. Τὸ κουβαλᾶνε τὸ καλοκαίρι μὲ τοὺς ἀραμπαδες στὸν κάμπο, κάνουν παγωμένα σερμπέτια ἀπὸ μέλι καὶ τριαντάφυλλο, νὰ δροσίζονται. Ἐκεῖ πέρα κυματίζουν οἱ χρυσὲς θάλασσες τῶν ἀσταχυῶν, καὶ μὲ τ' ἀποθερίσματα χορταίνουσι τὰ πουλιά τ' οὐρανοῦ. Μαζεύουσι καὶ οἱ φτωχοὶ τῆ σοδειὰ τους καὶ περνοῦν τὸν κακὸ χειμῶνα... χωρὶς τὸ χτυποκάρδι τῆς πείνας. Ἐκεῖ τρέχουσι τὰ μεγάλα ποτάμια ροδοζάχαρη καὶ γάλα...

Ἐκεῖ δένουν τ' ἀμπέλια τὶς κληματίδες τοὺς στὰ ψηλὰ λεῦκα, καὶ κρεμάζουν σταφύλια μεγάλα σὰ μωρά. Στ' ἀκρογιάλια τῆς θοῦζαν ἀπὸ τὴ χαρούμενη ζωὴ οἱ μεγάλες χριστιανικὲς πολιτείες, ἀλογάριαστο ψυχομέτρι. Οἱ ρωμοὶ ζοῦσαν εὐτυχισμένοι ἀνάμεσα στοὺς ἀγαθοὺς ἀνατολίτες κι ὁ Θεὸς βλογοῦσε ὄλο τὸν κόσμον.

Τὴν ἴδια εἰκόνα τῆς εὐτυχισμένης Ἀνατολῆς ἀποκομίζουμε κι ἀπὸ τοῦτο τὸ κομμάτι τῆς «Αἰολικῆς Γῆς» τοῦ Βενέζη. Ὁ γέρο—Ἰωσήφ, ὁ τόσο δεμένος — παγανιστικὰ σχεδὸν — μὲ τὴ γῆ τῆς Μικρασίας, ὥστε νὰ μὴ τὴν ἐγκαταλείπη οὔτε καὶ μπροστὰ στὴ σίγουρη σφαγὴ τοῦ ἀπὸ τὴν ἐγγίζουσα λαίλαπα τοῦ Τούρκου, νέο ἀκόμα παλληκάρι στὸ νησί του τὴ Λῆμνο, μι-
λᾷ στὴν κοπέλλα ποὺ ἀγαποῦσε γὰ τὴν Ἀνατολή. Ἐκεῖ ἐτοιμαζόταν νὰ πάη, νὰ προκόψῃ καὶ νὰ γυρίσῃ νὰ τὴν παντρευτῆ:

«Βλέπεις, τῆς λέει, τὰ βουνὰ ποὺ εἶναι πέρα ἀπ' τὴ θάλασσα», καὶ τῆς ἔδειξε τὴν Ἀνατολή.

«Τὰ βλέπω».

«Σήμερα ἦρθε ἓνα καράβι ἀπ' τὰ μέρη αὐτά. Ἦμουνα στὸ λιμάνι κ' εἶδα τοὺς ταξι-
διῶτες. Ὅλοι τοὺς λέγανε γὰ μιὰ πλούσια χώρα μὲ ψηλὰ δέντρα καὶ παχιά γῆ. Ἐνα σπό-
ρο τῆς εἶχνε καὶ σοῦ δίνει πεντακόσους σπόρους, χίλιους σπόρους. Τὰ βουνά, λέει, εἶναι
γεμάτα ἀπὸ κοπάδια ζωντανὰ ἀμέτρητα... Ἐκεῖ εἶναι ἡ βλογημένη γῆ τοῦ κόσμου...».

★

Αὐτὴ ἡ βλογημένη γῆ ἦρθε ἡ ὥρα ποὺ μάκρυνε, χάθηκε γιὰ τὸν Ἑλληνισμό. Τὸ ἀνα-
τολικὸ ἡμισφαίριο τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου ἀποκόπηκε βίαια καὶ ὀδυνηρά. Καὶ μαζί του χά-
θηκε «τὸ ἡμισυ τῆς ἀπὸ τριάκοντα αἰώνων ἐθνικῆς κληρονομίας, τὸ ἡμισυ τῆς ἀπὸ τριά-
κοντα αἰώνων ἐθνικῆς ἐστίας...».

«Ὅσο γιὰ τὴν Ἑλλάδα», ἔγραφε στὰ 1941 ὁ Σεφέρης, «παρουσίαζε τώρα τοῦτο τὸ
χαρακτηριστικὸ μοναδικὸ στὴν τρισεχιλόχρονη Ἱστορία τῆς: —Αὐτὸ ποὺ εἶχανε συνηθίσει νὰ
λένε «ἡ ἑλληνικὴ διασπορά» καὶ τὸ ὀνομάζουμε «τὸ Γένος τῶν Ἑλλήνων», εἶχε καταργηθεῖ.
Γιὰ πρώτη φορὰ, ὀλόκληρος ὁ ἑλληνισμὸς, ἐκτὸς ἀπὸ ἐλάχιστα παρακλάδια, εἶχε συγκεντρο-
θεῖ μέσα στὰ σύνορα τοῦ ἑλλαδικοῦ κράτους. Καθὼς τὸ αἰσθανόμουνα, αὐτὸ τὸ φαινόμενο ἦ-
ταν τὸ πῶ σημαντικό ἀπὸ ὅσα εἶχε κληροδοτήσῃ στὴ γενιά μας ἡ περίοδος ποὺ εἶχε ἀρχίσει
μὲ τοὺς πολέμους τοῦ '12 καὶ ἔκλεινε τώρα. Δὲ μπορούσε νὰ μὴ χαράξῃ στὴ μοῖρα τοῦ τό-
που ἓνα βαθὺ σημάδι, γιὰ πολλὰ μελλούμενα χρόνια...».

Αὐτὴ ἡ πρωτοφανὴς συρρίκνωση, ἡ πρωτοφανὴς συμπίεση τοῦ Ἔθνους σὲ ἀσφυκτικὰ
πλαίσια, δὲν ἦταν μόνον τὸ συγκλονιστικώτερο γεγονός τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, ἀλλὰ καὶ τὸ
πῶ ἀπροσδόκητο. Γιατὶ ὁ χαμὸς ἦρθε μέσα ἀπὸ μιὰν ἀφάνταστα ραγδαία μετάπτωση ἀπὸ
τὴν ἐπιτυχία στὴν ἀποτυχία, ἀπὸ τὸ μεγαλεῖο στὴν ταπεινώση, ἀπὸ τὴν ἔξαρση στὸν θρήνο.
καθὼς τὸ τέλος σοφοκλείας τραγωδίας.

Ἡ Μικρασιατικὴ Ἑλλάδα χάθηκε μέσο στὰ πολὺπλοκα καὶ ταραχώδη γεγονότα μιᾶς
τριετίας (1919—1922), ποὺ συμπύκνωσε μέσα στὰ ὀκτὼνὰ χρόνια τῆς ὄρια ἓνα ἀπὸ τὰ λαμ-
πρότερα μεγαλοεργήματα τῆς Φυλῆς ἀλλὰ καὶ τὴν τραγικώτερη πτώση τῆς. Μιᾶς τριετίας
ποὺ ἀρχίσε μὲ μεγάλες καὶ φωτεινὲς μέρες, μὲ μιὰ κατακόρυφη ἀνάβαση ποὺ πραγματοποι-
οῦσε καὶ τὰ πῶ τολμηρὰ ὄνειρα — ὄνειρα αἰώνων — τοῦ Ἑλληνισμοῦ, καὶ ποὺ τέλειωσε μέ-
σα σὲ σκοτεινὲς νύχτες μὲ μιὰ πῶν κατακόρυφη πτώση ποὺ τὰ γροῦμιζε ὄλα, καὶ τὸ
ὄνειρο τῆς Μεγάλῃς Ἰδέας διαλυτόταν μέσα σὲ καπνοὺς καὶ θρήνους.

Ἦταν ἀπὸ τὴν ἔξαρση τῆς ἀπελευθέρωσης τῆς Ἰωνίας καὶ τῆς ἐξόρμησης τοῦ ἑλλη-
νικοῦ στρατοῦ ὡς τὶς παρυφῆς τῆς Ἀγκυρας, ἦρθε ἡ μεγάλη συμφορὰ. Ἡ μεγάλη εὐκαι-
ρία ποὺ ἡ ἱστορικὴ μοῖρα χάρισε στὸ Ἔθνος χάθηκε γιὰ πάντα, πέρασε στὸ παρελθόν, ἀ-
φήνοντας μόνον τὴν ποινεμένη ἀνάμνηση στοὺς ξεριζωμένους καὶ τὶς γενιὲς ποὺ θ' ἀκολου-
θοῦσαν. Ἡ θύρα ποὺ ἀνοίχτηκε πρὸς τὴ μεγάλη λεωφόρο τῆς πραγματοποίησης τῶν ἐθني-
κῶν ὀνειρῶν ἔκλεισε ἀνοσιγόνη.

«Πρὶν πεντακόσια χρόνια», γράφει ὁ Γιάννης Καψῆς κλείνοντας τὸ βιβλίο του «Χαμέ-
νες Πατριδες», ὁ τελευταῖος βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος ἔπεφτε,

πολεμώντας στην Πύλη του Ρωμανού ως Βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Μωάμεθ μπήκε στὴν Πόλη, πέρασε ξφίπτος στὴν Ἀγιά—Σοφιά· κι ἄφησε τὸ ἴχνος τῶν ματοβαμένων χειρῶν του στὶς μαρμάρινες κολῶνες της. Ἀλλὰ ἡ Βασιλεύουσα δὲν ἔπεσε — τὸ ὄνειρο τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος διετήρησε ὅλη τὴ λαμπρότητά του. Θέριμανε τὶς ψυχὲς τῶν σκλάβων πέντε δλόκληρους αἰῶνες... Σήμερα τὸ ὄνειρο ἔχει διαλυθῆ. Τὸ λυχναρι τῆς ἐλπίδας ἔσβυσε. Δὲν μένει παρὰ ἡ μαρτυρικὴ νοσταλγία γιὰ τὶς χαμένες πατρίδες... Ἡ Βασιλεύουσα δὲν ἔπεσε τὸ 1453· τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1922 πατήθηκε ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Πέθανε κι ὁ μαρμαρωμένος βασιλιάς».

★

Καὶ ὅμως, τρία χρόνια πρὶν, μόνο σὰν ἐπιάλτη τῆς πὸ ἀπαισιόδοξης φαντασίας θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ δῆ τὴν τρομακτικὴ καταστροφὴ τῆς 27ης Αὐγούστου καὶ τῶν ἡμερῶν ποὺ ἀκολούθησαν.

Στὶς 2 Μαΐου 1919 ἀποβιάζονταν στὴ Σμύρνη, μέσα σὲ ἀπερίγραπτο ἐνθουσιασμό καὶ συγκίνηση, τὰ πρῶτα ἑλληνικὰ στρατεύματα «γιὰ τὴν τήρηση τῆς τάξεως», ὅπως ὄριζε ἡ ἐντολὴ τῶν νικητριῶν δυνάμεων τοῦ Α' Παγκόσμιου Πολέμου. Τὸ τέλος τοῦ πολέμου, χάρις στὴ διορατικὴ καὶ δυναμικὴ πολιτικὴ τοῦ Βενιζέλου, βρῆκε τὴν Ἑλλάδα στὸ στρατόπεδο τῶν νικητῶν. Καὶ ἡ ὄψιμη ἔξοδος τῆς στὸν πόλεμο, ὥστε ἡ οὐσιαστικὴ συμμετοχὴ τῆς νὰ περιορισθῆ σχεδὸν μόνο στὴν ἀποφασιστικὴ καὶ νικηφόρα μάχη τοῦ Σκρά — ὅπου θαυμάστηκε ἡ πολεμικὴ ἀρετὴ τῶν ἑλλήνων — βρῆκε τὸν ἑλληνικὸ στρατὸ μοναδικὴ ἀνέπαφη δύναμη στὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο, καὶ καταλληλότατο ὄργανο γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τῶν συνθηκῶν στὴν Τουρκία.

Τὴν ἀτμόσφαιρα τῆς γενικῆς ἀγαλλίασης ἀπὸ τὴν ἐπίσημη παρουσία τῆς Ἑλλάδας στὴ Μικρὰ Ἀσία ἀμαύρωσε, ἀπὸ τὴν πρώτη κιόλας μέρα, ἡ ἐπίθεση ποὺ δέχτηκαν ἀπὸ τούρκους στρατιῶτες τὰ ἑλληνικὰ τμήματα, στὴν πορεία τους γιὰ τὴν κατάληψη καθορισμένων θέσεων στὴν πόλη. Οἱ ἀντιξήλιες τῶν συμμάχων διατηροῦσαν ἀκόμα ἔνοπλες τὶς στρατιωτικὲς δυνάμεις τῆς ἠττημένης Τουρκίας, ποὺ ἐνισχυμένες ἀπὸ πλῆθος ἐγκληματιῶν ἀφημένων ἐλεύθερων τὸ προηγούμενο βράδυ ἀπὸ τὶς φυλακὲς τῆς Σμύρνης, δημοῦργησαν τὰ αἱματηρὰ ἐπεισόδια.

Σὲ λίγες ὥρες ἡ Σμύρνη ἦταν κάτω ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τῆς ἑλληνικῆς στρατιωτικῆς διοίκησης. Ὅμως τὰ ἐπεισόδια τῆς πρώτης ἐκείνης ἡμέρας ἀποτέλεσαν καὶ τὰ πρῶτα νέφη στὴν ὅλη ὑπόθεση. Ἡ Ἰταλία ἐπεδίωξε μανιωδῶς τὴν ἐκμετάλλυσή τους, δυσφημώντας τὴν Ἑλλάδα, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει αὐτὴ ἐντολὴ καταλήψεως τῆς Σμύρνης. Μολταταῦτα ἡ πολιτικὴ δεξιόσυνῆ τοῦ Βενιζέλου ὄχι μόνο πέτυχε νὰ ἀποκρούσει τὴν ἰταλικὴ διπλωματία, ἀλλὰ ἐξασφάλισε ἀπὸ τὸ Διασυμμαχικὸ Συμβούλιο — ἰδιαίτερα μὲ τὴν εἰλικρινῆ ὑποστήριξη τοῦ ἀμερικανοῦ προέδρου Οὐίλσον — τὴν ἔγκριση προέλασης τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τῆς Μικρῆς Ἀσίας. Μέσα σὲ εἴκοσι μέρες εἶχαν καταληφθῆ τὰ ἐδάφη πέρα ἀπὸ τὴ Σμύρνη, στὰ ὅρια τῆς κάτω ἀπὸ ἰταλικὴ κατοχὴ περιοχῆ τῆς Νέας Ἐφῆσου.

Οἱ πρῶτοι μῆνες πέρασαν μέσα σὲ ἀναμονὴ καὶ κάτω ἀπὸ δυσοίωνα μᾶλλον γεγονότα. ὅπως ἡ σφαγὴ τοῦ Ἀϊδινίου, οἱ ἐτοιμασίες τοῦ Μουσταφὰ Κεμάλ στὴν Ἀνατολή, οἱ σκληροὶ διπλωματικοὶ ἀγῶνες στὴν Εὐρώπη, καὶ οἱ πιέσεις τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κεφαλαίου ὑπὲρ μᾶς τουρκικῆς Σμύρνης.

Στὶς 9 Ἀπριλίου 1920 ἡ Συνδιάσκεψη τοῦ Σὰν Ρέμο ἀπόφασισε τὴν παραχώρηση στὴν Ἑλλάδα τῆς Ἀνατολικῆς Θυράκης, τῆς Ἰμβρου καὶ τῆς Τενέδου καὶ τῆς ἤδη ὑπὸ ἑλληνικὴ κατοχὴ περιοχῆ τῆς Σμύρνης. Οἱ Γάλλοι ποὺ κατείχαν τὴν Κιλικία, ἐπιδοκίμασαν μὲ ἐνθουσιασμό τὴν ἐξέλιξη, ποὺ σήμαινε τὴν οὐσιαστικὴ διάλυση τοῦ τουρκικοῦ κράτους. Οἱ Ἰταλοὶ ἀδιάκοπα συνομοτοῦσαν, ἰδιαίτερα μετὰ τὴ νέα προέλαση τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων καὶ τὴν κατάληψη τῆς Προύσας, ἐνέργεια ποὺ ἔγινε ὕστερα ἀπὸ ἀγγλικὴ παρότρυνση.

Τὴ Συνθήκη τῶν Σεβρῶν (28 Ἰουλίου 1920), ποὺ ἐπισημοποιοῦσε τὶς ἀποφάσεις τοῦ Σὰν Ρέμο, ἀκολούθησε ἡ ἐπίσημη παράδοση τῆς Σμύρνης στὴν Ἑλλάδα καὶ ἡ τυπικὴ κατάλυση τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν, στὶς 30 Ἰουλίου. Ἡ ἀπελευθέρωση τῆς Σμύρνης καὶ τῆς

ένδοχώρας της φαινόταν πιά γεγονός παραδεκτό από όλους, κατοχυρωμένο από διεθνή Συνθήκη, πράξη δικαιοσύνης και θριάμβος του Έθνους.

Γρήγορα όμως ήρθαν άλλα γεγονότα που έμελλαν να ανατρέψουν την μέχρι τότε ευνοϊκή για τον Έλληνισμό πορεία των πραγμάτων. Την επόμενη της Συνθήκης των Σεβρών — και την παραμονή της παράδοσης της Σμύρνης στους Έλληνες — γινόταν στο Παρίσι (29 Ιουλίου 1920) ή δολοφονική απόπειρα κατά του Βενιζέλου. Την πρώτη Νοεμβρίου του ίδιου χρόνου ο Βενιζέλος έχανε τις εκλογές. Το δημοψήφισμα της 22ας Νοεμβρίου που οργάνωσε η νέα κυβέρνηση, έφερε πίσω τον εξόριστο βασιλιά Κωνσταντίνο, που γύρισε στην Ελλάδα στις 7 Δεκεμβρίου κάτω από τις έντονες διακοινωνίες διαμαρτυρίας της Γαλλίας, της Αγγλίας και της Ιταλίας.

Η κυβερνητική μεταβολή και η επάνοδος του Κωνσταντίνου αποτέλεσαν αποφασιστικό παράγοντα στην κατοπινή δυσμενή εξέλιξη των πραγμάτων. Οι διαθέσεις των συμμάχων απέναντι στην Ελλάδα αλλάζουν. Στην ήδη έχθρική ιταλική πολιτική εκδηλώθηκε έχθρική και αδιάλλακτη και η Γαλλική πολιτική. Οι Άγγλοι ξγιναν φιλικά ουδέτεροι — όμως ουδέτεροι. Από την ώρα αυτή αρχίζει η παλινδρόμηση, σημαδεμένη ωστόσο από ώρες μεγαλείου, δόξας και ελληνικού ανθρωπισμού.

Με τη διαφοροποίηση της ευρωπαϊκής πολιτικής απέναντι στην Ελλάδα, «αί θύρα της Ελλάδος εκλείοντο ενώ του έχθρου ήνοιγοντο διάπλατα», σημειώνει ένας μελετητής. Ο Κεμάλ έπισχεύεται με πολεμικό υλικό που οι Ιταλοί τον προμηθεύουν από το λμάνι της Αιτάλειας. Η Γαλλία και η Ιταλία επιδιώκουν τροποποίηση της Συνθήκης των Σεβρών και την επαναφορά της Τουρκίας σε όλα τα μικρασιατικά εδάφη. Η Αγγλία ευνουεί την ανακήρυξη ενός αυτόνομου χριστιανικού κράτους στη Μικρά Ασία.

Η Ελληνική Κυβέρνηση για να ματαιώσει την αναθεώρηση της Συνθήκης αποφασίζει μιαν έντυπωσιακή προέλαση προς την Ανατολή: την Κιουτάχεια, το Έσκη—Σεχήρ, το Αφιόν—Καραχισάρ, την Άγκυρα. Καλεί όμως στα όπλα τρεις μόνο ηλικίες, παρά την εισήγηση του Έπιτελείου για επιστροφή της ξη ηλικιών ώστε να εξασφαλισθή κάτω από όποιεσδήποτε συνθήκες ή νίκη επί των περιορισμένων ακόμα Κεμαλικών δυνάμεων. Αλλά και η κλήση των τριών ηλικιών καθυστέρησε με συνεχείς αναβολές, τόσο, ώστε οι ελληνικές δυνάμεις να μη επισύχουν τελικά να άπωθήσουν τις τουρκικές, συγκεντρωμένες στο στρατηγικό σημείο Ιν-ουού. Έτσι οι επιχειρήσεις αντί να επωχθούν, δυσχέραναν περισσότερο τη διπλωματική θέση της Ελλάδας.

Η Ιταλία υπογράφει συνθήκη με την Τουρκία, αναλαμβάνοντας να υποστηρίξει την επιστροφή της Σμύρνης σ' αυτήν. Η Γαλλία κλείνει ειρήνη με την Τουρκία, εκκενώνει την Κιλικία και επιτρέπει έτσι στον Κεμάλ ν' αποδεσμεύσει δυνάμεις και υλικό από το μέτωπο της Κιλικίας.

Στις 8 Ιουνίου 1921 οι σύμμαχοι ζητούν κατάπαυση κάθε στρατιωτικής ενέργειας στη Μ. Ασία. Η ελληνική κυβέρνηση επιμένει σε συνέχιση του πολέμου, παρ' όλες τις προσπάθειες του Βενιζέλου από το Παρίσι να αποτρέψει ελληνική προέλαση χωρίς συμμαχική συνέργεια. Στις 24 Ιουνίου άρχισε ή μεγάλη έξορμηση στο βάθος της μικρασιατικής χειρνήσου. Ακολούθησαν οι επάλληλες στρατιωτικές νίκες, ή κατάληψη των στόχων της προηγούμενης, άποτυχημένης, ενέργειας, ή διάβαση της Άλμυράς Έρημου μέσα σε τρεις μόνο μέρες (καινούρια απόδειξη της άντοχής, της ψυχικής άλκης, της ολιγάρκειας και της πειθαρχίας του Έλληνα, και εκπληκτικό επίτευγμα για την Εδώπη, που όμολογούσε ότι κανένας ευρωπαϊκός στρατός δε θα το πετύχαινε σε λιγότερο από 10 μέρες), το πέρασμα του Σαγγάριου και ή άφιξη στα πρόθυρα της Άγκυρας τέλος ή επάνοδος στη δυτική όχθη του Σαγγάριου.

Μιά νικηφόρα πορεία που θύμιζε σε πολλά την εκστρατεία του Ναπολέοντα στη Ρωσία. Οι Έλληνες πέτυχαν πολυάριθμες τακτικές νίκες, έχασαν όμως τη στρατηγική και, κατά συνέπεια, την πολιτική μάχη. Ήταν τόση ή άβεβαιότητα των άποτελεσμάτων, ώστε τις μάχες του Σαγγάριου γιόρτασαν σά δική τους νίκη και οι Έλληνες και οι Τούρκοι.

Ἀκολούθησε μιὰ στασιμότητα, μιὰ τελμάτωση, πού κράτησε ἕνα σχεδὸν χρόνον, καὶ πού τίποτε ἀγαθὸ δὲν προσιώνιζε. Οἱ Τοῦρκοι προετοιμάζονταν συνεχῶς, ὁ Κεμάλ κέρδιζε σὲ γόντρο ἀπέναντι στὸν Σουλτάνο καὶ ἔπαρνε δάνειο καὶ πολιτικὴ ὑποστήριξη ἀπὸ τὴ Ρωσία, ἐνῶ ἀντίθετα τὸν ἑλληνικὸ στρατὸ ταλαιπωροῦσε ἐκτὸς ἀπὸ τὴ σωματικὴ ἐξάντληση — πολλοὶ ἀπὸ τοὺς στρατιῶτες ἦταν ὑπὸ τὰ ὄπλα ἀπὸ τὸ 1912 — καὶ τὶς στερεήσεις ἀπὸ πλημμυρῆ λειτουργία τῆς ἐπιμελητείας ἐξ αἰτίας τῶν ἀποστάσεων καὶ τοῦ χειμῶνα, ἡ ψυχικὴ κατάθλιψη ἀπὸ τὴν ἀβεβαιότητα τοῦ μέλλοντος καὶ τὴ μακρόχρονη ἀπουσία ἀπὸ τὶς ἐστίες τους. Ἡ προσδοκία καὶ τὸ αἶτημα γιὰ ἀποστράτευση γίνονταν καθημερινὰ ἐντονότερα.

Οἱ Ἕλληνες τῆς Μικρασίας ἀνήσυχτοι ἀπὸ τὴν ἀναβλητικότητα, τοὺς δισταγμοὺς καὶ τὴν ἀμφιταλάντευση τοῦ ἐπίσημου ἑλληνικοῦ κράτους, προτείνουν γενικὴ ἐπιστράτευση τοῦ μικρασιατικοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ καὶ συγκροτοῦν τὴν Ὀργάνωση «Μικρασιατικὴ Ἄμυνα», μὲ πρόεδρο τὸν Μητροπολίτη Σμύρνης Χρυσόστομο. Ἀποφασίζουν νὰ προσφέρουν ὁ καθένας τὸ ἕνα πέμπτο τῆς προσωπικῆς του περιουσίας καὶ νὰ ἐκποιήσουν ὅλες τὶς περιουσίες τῶν κοινοτήτων. Ἡ Ἐκκλησία προσφέρει ὄχι μόνον τὸ σύνολο τῆς κτηματικῆς της περιουσίας ἀλλὰ καὶ τὰ ἱερὰ σκεύη καὶ ἄμφια τῶν ναῶν. Μὲ ὑπόμνημά τους πρὸς τὶς νικητρίες δυνάμεις οἱ Μικρασιάτες ζητοῦν τὴν ἔγκριση γιὰ τὴ δημιουργία ἐνὸς αὐτόνομου τουλάχιστο ἑλληνικοῦ κράτους στὴ Μικρὰ Ἀσία.

Σὰν ἀπάντηση ἦρθε ἡ ἀπόφαση τῶν συμμάχων τοῦ Μαρτίου 1922 γιὰ τὴν ἐπιστροφή ὄλων σχεδὸν τῶν μικρασιατικῶν ἐδαφῶν στὴν Τουρκία. Μολαταῦτα καὶ παρ' ὅλη τὴν ἀπογοήτευση τῶν μικρασιατῶν Ἑλλήνων, θεμελιῶνται μὲ τὸ ὄνειρο τῆς Μεγάλης Ἰδέας, κηρύχθηκε στὶς 15 Ἰουλίου 1922 ἡ αὐτονομία τῆς Μ. Ἀσίας. Παράλληλα ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση, γιὰ νὰ ἐκβιάσει τὴν Ἄγκυρα νὰ ἀναγνωρίσει τὸ αὐτόνομο κράτος, ἀπειλεῖ νὰ καταλάβῃ τὴν Κωνσταντινούπολη. Ἡ ἐπιχείρηση ματαιώνεται μπροστὰ στὴ δήλωση τῶν Δυνάμεων ὅτι θὰ ὑπερασπίσουν τὴν Πόλη. Τὸ μικρασιατικὸ ὅμως μέτωπο ἔχει ἤδη ἐπικίνδυνα ἀπογυμνωθῆ ἀπὸ 22 χιλιάδες ἄνδρες πού μεταφέρθηκαν στὴν Θράκη.

★

Ἐμπαίει ὁ Αὐγούστος τοῦ 1922. Ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς βρίσκεται σὲ πλήρη ἀδράνεια. Δὲν ἔχει ἐνιαία διοίκηση, τὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο βρίσκεται στὴ Σμύρνη, ἑκατοντάδες χιλιόμετρα ἀπὸ τὸ μέτωπο, ἡ διάταξί του παρουσιάζει πολλὰ κενά, καὶ οὔτε ἔχει ἀρκετὲς πληροφορίες γιὰ τὸν ἐχθρό, πού θέλοντας νὰ ἐξασφαλίσει τὸ γρηγορότερο διαπραγματεύσεις εἰρήνης γιὰ ν' ἀπαλλαγῆ ἀπὸ ἕναν ἀκόμα χειμῶνα ταλαιπωριῶν καὶ νὰ παρεμποδίσει τὴν κατάληψη τῆς Πόλης, ἀποφασίζει νὰ ἀναλάβῃ τὴν πρωτοβουλία.

Ῥοστερα ἀπὸ δυὸ δοκιμαστικὰς κρούσεις στὶς 9 καὶ 11 Αὐγούστου, ἐξαπολύεται ἡ γενικὴ τουρκικὴ ἐπίθεση. Οἱ Ἕλληνες ξαναβρίσκουν τὸν ἑαυτό τους. Ἀμύνονται μὲ ἡρωισμό. Ὅμως ὅλοι οἱ ἄλλοι παράγοντες εἶναι ἐναντίον τους. Τὸ μέτωπο διασπᾶται. Ἀρχίζει ἡ ὑποχώρηση, ἡ πορεία πρὸς τὴ θάλασσα. Ὅλοι φεύγουν. Στρατὸς, ἑλληνικοὶ πληθυσμοί, Κιρκάσιοι καὶ Ἀρμένιοι πού εἶχαν μὲ ἐνθουσιασμό ἀποδεχθῆ τὴν ἑλληνικὴ παρουσία. Ἄλλοῦ ἢ ὑποχώρηση εἶναι τακτικὴ — ὁ στρατὸς ὑποχωρεῖ πολεμώντας καὶ συνοδεύει τοὺς ἄμαχους, ἄλλοῦ ἢ ὑποχώρηση εἶναι ἄτακτη. Παντοῦ πανικός καὶ σύγχυση. Τὰ νότια τμήματα ἀποδεδεικνύονται, αἰχμαλωτίζονται, ἀφανίζονται. Τὰ βόρεια τμήματα πού δὲν ἔχουν ἐπαφὴ μὲ τὸν ἐχθρό, παύοντες ἐντολὴ ὑποχωρήσεως, κινοῦνται καὶ αὐτὰ πρὸς τὴ θάλασσα, τὴν Προποντίδα, σὲ μιὰ πορεία ἀνάμεσα ἀπὸ ἀφιλόξενας ἐκτάσεις καὶ ἐχθρικοὺς πληθυσμούς, πορεία πού εὐστοχα χαρακτηρίστηκε σὰν ἡ νέα Κἀθοδος τῶν Μυρρίων. Δεῖγμα τῆς γενικῆς σύγχυσης, ἡ ἀντικατάσταση στὶς 21 Αὐγούστου τοῦ ἀρχιστράτηγου τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων ἀπὸ ἄλλο στρατηγὸ, πού ἦταν κιάλας αἰχμάλωτος ἀπὸ δυὸ μέρες πρὶν, κανένας ὅμως δὲν τὸ εἶχε πληροφορηθῆ οὔτε στὴ Σμύρνη οὔτε στὴν Ἀθήνα.

Ἡ Σμύρνη, πού μέσα στὸ πέλαγος τῶν δισταγμῶν καὶ τῶν ἀναβολῶν εἶχε μείνει ἀνοχύρωτη, ζωντάνευε τὴν Πόλη τοῦ 1453, πού «καρτέραγε τὸν Τοῦρκο νὰ τὴν πάρῃ». Ὅλοι ζητοῦν ἐναγώνια ἕνα καράβι, μιὰ βάρκα, ἕνα θαλάσσιο ξύλο γιὰ τὸ πέρασμα τῆς θάλασσας, τὸ δρόμο πρὸς τὴ δύση. Στὶς 27 Αὐγούστου οἱ Τοῦρκοι μπῆκαν στὴ Σμύρνη. Τίποτε ἑλ-

ληνικό δὲν ἔμενε πιά στή Μικρασία. Στις 29 Αὐγούστου ὁ Σμύρνης Χρυσόστομος ἔγραφε μιὰ νέα σελίδα στοῦ μαρτυρολόγιου τῆς Χριστιανικῆς Ἑλλάδας. Τὴν τελευταία μέρα τοῦ Αὐγούστου ἡ Σμύρνη καιγόταν ὀλόκληρη, κάτω ἀπὸ τὰ ἀνάληγτα καὶ κάποτε χαιρέκακα μάτια τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων ποὺ ναυλοχοῦσαν στοῦ λιμάνι τῆς. Ἡ τουρκικὴ θηριωδία — ἔκλυση καταπιεσμένων ἐνστικτικῶν φθόνου καὶ μίσους κατὰ τῶν Ἑλλήνων — ἀλλὰ πρὸ πάντων ἡ στάση τῶν ξένων μπροστὰ στοῦ ξεκλήρισμα ἐνὸς ὀλόκληρου λαοῦ, ἔκαμαν τὸν ἀμερικανὸ πρόξενο στὴ Σμύρνη Τζιῶρτζ Χόρτον, ποὺ ἔζησε ὅλη τὴν τραγωδία ἀπὸ κοντὰ, νὰ σημειώσῃ στοῦ βιβλίου του «Ἡ μάστιγα τῆς Ἀσίας», ποὺ ἐξέδωσε λίγο μετὰ, τὴ χαρακτηριστικὴ φράση: «Ἐφυνγα ἀπὸ τὴ Σμύρνη νικηθοντας βαθιὰ ντροπὴ γιὰτὶ ἀνῆκα στοῦ ἀνθρώπινο γένος».

★

Πυρπόληση, χαλασμός καὶ σφαγὴ σ' ὅλη τὴν Ἀνατολή. Μαρτύρια ἐπισκόπων καὶ κληρικῶν ποὺ ἀποτελειώθηκαν «κνώσσει καὶ ξίφει καὶ ἀγχόνῃ», ὁμαδικὲς σφαγὲς χιλιάδων μέσα σὲ ἄγρια φαράγγια, μαρτυρικοὶ ξεψυχισμοὶ ἐνὸς ὀλόκληρου ἔθνους μέσα σὲ παρατεινόμενη ἀγωνία. Θλιβερὰ καρβάνια αἰχμαλώτων, οἱ χαμένοι γιὰ πάντα ἑλληνικοὶ πληθυσμοὶ τῆς ἐνδοχώρας. Ἐνας λαὸς εὐτυχισμένος μέχρι χτέες, ἕνας κόσμος ὀλόκληρος μὲ τὴ δική του ἱστορία, μὲ παραδόσεις καὶ ὄνειρα αἰῶνων, βρέθηκε στοῦ δρόμο τῆς προσφυγιάς, σφύρατο σὸ ἀγνωστο καὶ στὴν περιπέτεια, ἔφευγε μὲ ἀλλοφροσύνη σὲ μιὰ καθολικὴ μετοικασία. Ἀνάμεσα στὶς φλόγες ποὺ ἐπορφύρωναν τὸν οὐρανὸ καὶ τὶς οἰμωγὲς τῶν σφαιζόμενων πληθυσμῶν. «Ἡ Μικρασία εἶχε καταστῆ ἕνας ἀπέραντος τόπος μαρτυρίου». Κατὰ τὸ βιβλικό: «Ἡ κληρονομία ἡμῶν μετεστράφη ἀλλοτρίοις, οἱ οἶκοι ἡμῶν ξένοις, ὄρφανοὶ ἐγενήθημεν».

Ἡ Ἑλλάδα ἐγκατέλειπε στὴ Μικρασία πυρκαϊσता ἐρείπια, νεκροὺς καὶ καταδικασμένους σὲ αἰγυροῦ χαμὸ ζωντανούς' ἀποξενώθηκε ἀπὸ ἕναν τεράστιο οἰκονομικὸ πλοῦτο ποὺ θ' ἀποτελοῦσε τὴν ἀναξάντλητη πηγὴ εὐμερείας τῆς στοῦ μέλλον. Ἡ ἀνατολικὴ φτερούγα τοῦ Ἑθνους ἀποκόπηκε. Ἀπὸ δῶ καὶ μπρὸς δὲ μοροῦσε παρὰ νᾶνα πάντα λειπὸ τὸ πέταγμα τοῦ Ἑθνους.

★

Μετὰ τὸ '22 ἦρθαν βέβαια πολλὰ ἄλλα γεγονότα στὴν Ἑλλάδα: Τὰ ταραγμένα χρόνια 1922—1940, ἡ ἐποποιία τῆς Πίνδου καὶ τῆς Βορείου Ἠπείρου, ἡ καθολικὴ ἀντίσταση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ στὰ 1941—44, ἡ ἐμφύλια κρίση ποὺ τυπικὰ ἔκλεισε στὰ 1949, οἱ μεταπολεμικὲς ἐθνικὲς διεκδικήσεις, ὁ ἀγῶνας τῆς Κύπρου μὲ τὶς προεκτάσεις του ὡς τὶς μέρες μας, ἡ ἀσθματικὴ προσπάθειά μας νὰ προλάβουμε τὸ ρυθμὸ προσόδου τῆς ἄλλης Εὐρώπης. «Ἐν τούτοις», σημειώνει πάλι ὁ Κ. Τριανταφύλλου, «τὸ ἔθνος ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι καθηλωμένον εἰς τὸ ὀλοκαύτωμα τῆς Σμύρνης, τὴν ἐκτομὴν τῆς Ἀνατολῆς, τὸ ὄροσημον τοῦ 1922' τίποτε δὲν ἤλλαξεν ἀπὸ τὴν φυσιογνωμίαν τῆς Ἑλλάδος τῆς ἐπομένης ἐκείνης τῆς καταστροφῆς. Κάτι ἔφυγε τότε ἀπὸ τὴν θέσιν του, ὁ δρόμος τῆς φυλῆς ἀνεκόπη, ἐσταμάτησεν, ἔπαθε συμφορῆσιν ἡ ὁρμὴ τῆς, ἔν μέγα κενὸν ἐδημιουργήθη πρὸς ἡμῶν καὶ βλέπει ἡ ἐθνικὴ συνείδησις ὅτι τὸ κενὸν αὐτὸ θὰ κρατήσῃ διὰ πολὺ εἰσέτι, ἴσως περισσότερον ἀπὸ ἀριθμὸν δεκαετηρίδων».

Τὴ συμφορὰ, τὸ βίαιο αὐτὸ ξεριζωμὸ τῆς Φυλῆς, τὸν δεχτήκαμε, τὸν χωνέψαμε σὰν ἔθνος, πήραμε τὴν ἀπόφαση τοῦ ρεαλιστῆ, προσπαθήσαμε νὰ λησμονήσουμε. Δοκιμάσαμε νὰ πνίξουμε τὴν ἐθνικὴ ἀπογοήτευση, συνθέσαμε ἀργότερα τὴ δόξα τοῦ '40 — ποὺ μᾶς ἦταν τόσο ἀπαραίτητη γιὰ νὰ γιατρέψουμε τὸ πληγωμένο ἐθνικὸ ἐγὼ μας.

Ὅμως ἀδύνατο νὰ λησμονήσουμε. Πάντα ψηλαφοῦμε τὸ ἀκρωτηριασμένο κορμὶ μας καὶ στρέφουμε τὴ σκέψη στὸν κόσμον τῆς Ἀνατολῆς, εἴτε γιὰ νὰ θυμηθοῦμε τὴν εὐτυχία του πρὶν ἀπὸ τὴν καταστροφή, εἴτε γιὰ ν' ἀνατρέξουμε στὰ φορικτὰ γεγονότα τῆς συμφορᾶς, τῶν διωγμῶν καὶ τῆς αἰχμαλωσίας εἴτε γιὰ νὰ παρακολουθήσουμε τὸν κόσμον τῆς προσφυγιάς στὴν ἐπαχὴ προσπάθεια τοῦ ριζώματός του στὶς νέες ἐστίες, προσπάθεια ποὺ οἱ τελευταῖες φάσεις τῆς γράφονται ἀκόμα στὶς μέρες μας' εἴτε τέλος γιὰ νὰ στοχαστοῦμε, νὰ κρίνουμε ἢ νὰ θρηνησοῦμε.

Φέτος, πενήντα χρόνια μετὰ τὴ συμφορὰ, τὸ ἔθνος στρέφει πάλι τὴν προσοχή του —

καὶ τὴν ἀγάπῃ του — στίς πατρίδες πού χάθικαν. Ἄν εἶναι ἀλήθεια — κι ἔτσι φαίνεται νὰ εἶναι — πὼς οἱ νεκροὶ τότε μόνο πεθαίνουν. ὅταν τοὺς λησμονοῦμε, τότε ὁ κόσμος τῆς Μικρασίας, καὶ σὴν εὐτυχία του καὶ στὸ μαρτύριό του, εἶναι ἀκόμα ζωντανός. Ζωντανός καὶ σὰν μνήμη ὄσων—γέροι τώρα πιά—ἔφτασαν διωγμένοι ἀπὸ τὰ χῶματα τῆς Ἀνατολῆς, καὶ σὰ φαινόμενο ἱστορικό, ἀντικείμενο στοχαστικῆς καὶ στοργικῆς μελέτης.

★

Ἀσχετα πρὸς τὸν ἐφιαλτικὸ ἐπίλογό της — ὅπου ὁδήγησαν οἱ φορὲς τῶν καιρῶν καὶ μιὰ σειρά σφαλμάτων δικῶν μας — ἡ μικρασιατικὴ ἐστρατεία, αὐτὴ καθ' αὐτήν, στάθηκε ἡ μεγαλύτερη σύγχρονη ἐθνικὴ μας ἐξόρμηση' ἐξόρμηση πού ἔδωσε στὸν ἑλληνισμό τὸν ὑψηλότερο ἴλιγγο τῆς ζωντανίας του. Αἰῶνες πολλοὺς εἶχαν τὰ ὄροπέδια καὶ οἱ κοιλάδες τῆς Μικρασίας νὰ γνωρίσουν τέτοιαν πολεμικὴν ἀρετὴ: στὸ Καλὲ—Γκρότο, στὴν Ἀλιμουρά Ἐρημο, στὸ Ἄλη—Βεράν, στὰ Βουρλά, στίς Κυδωνίες. Ὁ ἀπαράμυλλος ἥρωισμὸς τοῦ στρατοῦ, ἡ ἀντοχὴ καὶ ἡ ἐπιθετικὴ τοῦ δύναμη ἔκαμψαν ἐπανειλημμένα τὴν ἀντίσταση πολυαριθμοῦ ἀντίπαλου, κάτω ἀπὸ τίς πιὸ ἀντίξοες συνθήκες, καὶ ὁδήγησαν στὴν ἀκάθεκτη προέλαση στὸ βάθος τῆς Μ. Ἀσίας. Ἀξίζει ἐδῶ νὰ παρεμβάλουμε τὴ μαρτυρία τοῦ ἴδιου τοῦ Κεμάλ, πού μιλώντας στὴν ἐθνοσυνέλευση τῆς Ἀγκυρας μὲ τὴν εὐκαιρίαν τῆς πρώτης ἐπετείου τῆς καταστροφῆς, δήλωνε: «Δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμεν ὅτι εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν δὲν ἠττήθη ὁ γενναῖος ἑλληνικὸς Στρατός. Ἡ πολιτικὴ ἡγεσία του ἠττήθη». Σήμερα πρέπει νὰ σκεφτόμαστε μὲ ὑπερηφάνεια τὸ ρωμαλεὸ ἐκεῖνο κατόρθωμα τοῦ Ἔθνους νὰ φτάσῃ ὡς τίς παρυφῆς τῆς Ἀγκυρας, ξεκινώντας μόλις δέκα χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴ Θεσσαλία καὶ τίς ἀκτὲς τοῦ Ἀμβρακικοῦ.

★

Ἡ ἀμφιβολία ἂν θάπρεπε ἢ ὄχι νὰ ἀναληφθῇ ἡ Μικρασιατικὴ ἐπιχείρηση, δὲν πρέπει νάχη θέση στὴ σκέψη μας. Ἡ ἐξόρμηση αὐτὴ τοῦ Ἔθνους ἦταν φυσικὴ συνέχεια τῆς ἐθνικῆς ἀναδιπλώσεως τοῦ 1912—13, ἀκόμα μακρύτερα τοῦ ἀγῶνα τοῦ Εἰκοσιένα, κι ἀκόμα πιὸ πέρα ἢ συνέχεια καὶ ἡ συνέπεια καὶ ἡ προσπάθεια ἐπανόρθωσης τοῦ 1453.

Ἐπρόκειτο γιὰ ἀμετάθετη ἐθνικὴ ἀνάγκη, ἀνάγκη σωτηρίας τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς. Ἀπὸ τὸν ξεσηκωμὸ τοῦ '21 Ἕλληνες καὶ Τούρκοι δὲ μπορούσαν πιά νὰ συμβιώσουν στὰ ἴδια χῶματα. Τὸ ἀπόδειξαν τὰ κατοπινὰ γεγονότα στίς διάφορες περιοχὲς τῆς Ἑλλάδας, ἰδιαίτερα στὴν Κρήτη. Ἡ φαναριώτικη πολιτικὴ, πού φτάνει ὡς τὸν Ἴωνα Δραγοῦμη, γιὰ τὴν πολιτικοοικονομικὴ καὶ πολιτιστικὴ ἀπορρόφηση τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ἦταν πιά οὐτοπικὴ, ἰδιαίτερα μετὰ τὸ νεοτουρκικὸ κίνημα τοῦ 1908. Καὶ τὸ ξερίζωμα τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀπὸ τὴ Μικρασία ἀναπότρεπτη συνέπεια τῆς συνειδητοποιήσεως τοῦ ἐθνισμοῦ ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ὅπως συμβαίνει σήμερα μὲ τοὺς λαοὺς τῆς Ἀφρικῆς σὲ σχέση μὲ τὰ ἐκεῖ εὐρωπαϊκὰ, ἀσιατικὰ καὶ ἄλλα στοιχεῖα.

Μπροστὰ στὴν ἀδυσώπητη ἀνάγκη νὰ σωθῇ ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τὸ Ἔθνος τόλμησε. Ἔτσι ἔπρεπε, ἔτσι ἐπέβαλλε ἡ λογικὴ, καὶ ἡ παράδοση τῶν ἑλληνικῶν ἀγῶνων. Καὶ τοῦτο εἶναι πού ἔχει ἐδῶ τὴν πρώτη σημασία: Θὰ ἀποτελοῦσε ἀσυγχώρητη φουρομαχία ἂν, τὴ στιγμὴ πού δινόταν ἡ εὐκαιρία νὰ πραγματοποιηθοῦν ὄνειρα αἰῶνων, τὸ Ἔθνος δίσταζε, ἀντιμετώπιζε μὲ σκεπτικισμὸ ἕνα τέτοιο ἐγχείρημα.

★

Τότερα ἀπὸ τὸ σεισμό, τὸ Ἔθνος στύλωσε πάλι τὴ θέληση καὶ τίς δυνάμεις του, προσβλέποντας στοὺς καινούριους καιροὺς πού ἔρχονταν. Σήμερα ἡ Ἑλλάδα, κλείνοντας στὰ σύνορα τοῦ κράτους τὸ σύνολο σχεδὸν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, εἶναι χώρα μὲ ὁμοιογένεια καὶ συνδετικότητα ὅσο λίγες. Ἀπορρόφησε καὶ πέτυχε τὴν ἀποκατάσταση τῶν προσφύγων, πού ἀναδείχτηκαν τὸ ζωντανότερο τμήμα τοῦ Ἔθνους, συμβάλλοντας στὴν ἐθνικὴ πρόοδο καὶ εὐημερία. Ἡ καταστροφὴ δὲν τὴν κατέβαλε. Πέτυχε ἀκόμα ἄθλους διεθνούς προβολῆς, στὴ ναυτιλία, στὴν τέχνη, στὴν ἐπιστήμη. Λαὸς πάντα δυναμικός, ὅπως ὁ ἑλληνικός, εἶναι σὲ θέση νὰ γεμίξῃ τὰ χάσματα πού ἀνοίγουν οἱ συμφορὲς, μπορεῖ νὰ ξεπερνᾷ τίς ἱστορικὲς του περιπέτειες.

Σήμερα ή μνήμη τῆς Μικρασίας ζῆ ἀμείωτη στίς καρδιές τῶν Ἑλλήνων. Καί μόνο τὸ γεγονός ὅτι πενήντα χρόνια ὕστερ' ἀπὸ τὸ '22 ἀμμάζουν στίς καινούριες ἐστίες ἰδρύματα ὅπως οἱ Ἐνώσεις «Σμυρναίων» καὶ «Ποντίων», ὅτι Ἑλληνες μικρασιατικῆς ἢ ὄχι καταγωγῆς κατοικοῦν σήμερα στὴ Νέα Ἰωνία, τὴ Νέα Σμύρνη, τὴ Νέα Φιλαδέλφεια, τὴ Νέα Κρήνη ἢ τὴ Νέα Μαινεμένη, τὸ γεγονός ὅτι κάθε χρόνο ἐπαναλαμβάνονται τόσο ζωντανὲς οἱ γιορτὲς τῶν «Χαμένων Πατρίδων», ἐκδίδονται λαμπρὰ ἔντυπα, ὅπως τὸ «Ἀρχεῖον Πόντου» ἢ τὰ «Μικρασιατικά Χρονικά», ὑψώνονται μὰ καινούρια Ἁγία Φωτεινὴ καὶ μὰ καινούρια Εὐαγγελικὴ Σχολή, γράφονται καινούρια τραγούδια γὰ τὴ Σμύρνη, τὸ Ἄϊβαλί καὶ τὴν Ἁγία Σοφία, ὅλα τούτα φτάνουν νὰ δείξουν πόσο κοντὰ μᾶς βρίσκεται ἀκόμα ἡ μνήμη καὶ ἡ λαχτάρα τῆς χαμένης Ἑλλάδας τῆς Ἀνατολῆς.

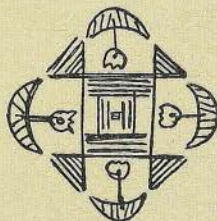
Ἐκείνο πὸν σήμερα χρειάζεται εἶναι νὰ μὴ πάψωμε νὰ θυμόμαστε. Ὅχι γὰρ νὰ μισαλλοδοξήσωμε ἢ γὰρ νὰ ἐκδικηθοῦμε, ἀλλὰ γὰρ νὰ διατηροῦμε συνειδητὰ μέσα μᾶς τὴ μνήμη ἑνὸς τόπου, πὸν ἑλληνικὸς τρεῖς χιλιάδες χρόνια, κράτησε ἀδιάκοπα τὴν ἀσπίδα τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπέναντι στίς θύελλες τῆς Ἀσίας, συντελώντας ἀνυπολόγιστα στὴν προκοπὴ τοῦ Ἑθνους. Καὶ γὰρ νὰ μπορούμε, ἀντιλώντας ἀπὸ τὴν μικρὴ πείρα τῆς συμφορᾶς, νὰ δρομολογοῦμε πάνω σὲ σταθερώτερα δεδομένα τὴν πορεία τοῦ Ἑθνους μᾶς σήμερα.

Σὰν λαὸς εἴμαστε φορεῖς μιᾶς ἔντονης ἀγωνιστικῆς διάθεσης. Στίς κρίσιμες ὥρες τοῦ Ἑθνους νιώθουμε δυνατὸ τὸ χρέος ἀπέναντι σ' αὐτὴ τὴν ἀγωνιστικότητα, χάρις στὴν ὁποία — ὅπως ἐξ ἄλλου καὶ χάρις στὴ συνείδηση τοῦ ἑλληνικοῦ μᾶς πνεύματος — κατορθώσαμε νὰ διασχίσουμε τοὺς αἰῶνες τῆς Ἱστορίας. Αὐτὸς ὁ συνδυασμὸς τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ ἡρωϊκοῦ ἤθους — συνυφασμένου ἄρορητα μὲ τὴν πρόθυμη προσφορὰ τῆς θυσίας — στάθηκαν οἱ δυὸ πόλοι τῆς συστροφῆς καὶ τῆς ἀνάδειξής μᾶς μέσα στὸ χρόνο.

Κάθε φορὰ πὸν οἱ δυνάμεις αὐτὲς μᾶς ἀπολείπουν, βυθίζομαστε στὰ σκαλοπάτια τοῦ κακοῦ. Ἡ καθῆξη αὐτὴ ὥστόσο εἶναι, εὐτυχῶς, μόνο προσωρινή. Ἀμέσως συνεχόμαστε, «μαζεύομε τὸν πόνο τῆς πληγῆς μᾶς», κι ἀρχίζομε ν' ἀνεβαίνουμε πάλι τὰ σκαλοπάτια τῆς ἀρετῆς. Ἀπόδειξη τὸ 1821, γέννημα τῆς Ἀλωσης καὶ τῆς ἀγωνιώδους προσπάθειας τρακόσων χρόνων. Ἀπόδειξη καὶ ἡ 28 Ὀκτωβρίου 1940, πὸν ξεπήδησε μέσα ἀπὸ τὴ συμφορὰ τοῦ '22 καὶ τὰ δεκαοκτὼ τραγικὰ χρόνια πὸν τὴν ἀκολούθησαν.

Ὁ Μακρυγιάννης μὲ τὴ γνωστὴ του διατύπωση, μᾶς βεβαιώνει πὸς «παλαιόθεν καὶ ὡς τώρα, ὅλα τὰ θερία πολέμων νὰ μᾶς φᾶνε καὶ δὲν μπορούνε» τρεῶνε ἀπὸ μᾶς καὶ μένει καὶ μαγιά». Αὐτὴ τὴ μαγιά, πὸν ἔχει τὴ δύναμη νὰ ζυμώνη ὅλο τὸ φύραμα, ἔχομε χρέος νὰ τὴν κρατοῦμε πάντα ζωντανή.

Γ. ΚΑΤΖΗΚΩΣΤΗΣ

ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΕΣ ΜΝΗΜΕΣ ΣΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

Τὸ ἴδιο πνεῦμα ποὺ ὤθησε τὸν Θέσπι πρὶν ἀπὸ διόμιση χιλιάδες χρόνια νὰ δημιουργήσῃ τὸν τραγικὸ διάλογο, ὤθησε καὶ τὸ Θουκυδίδη νὰ προΐδαστῇ τὴν τραγικὴ διαλεκτικὴ τῆς ἱστορικῆς μοίρας τοῦ ἑλληνισμοῦ μέσα στοὺς αἰῶνες. Καθὼς ὁ τραγικὸς ἥρωας εἶναι ὁ μέγας ξεγελασμένος τῆς ζωῆς, καὶ τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος στὸ σύνολό του ἀποτελεῖ τοὺς μεγάλους ἀπατημένους τῆς ἱστορίας. Ἀπὸ τότε ἱστορία καὶ τέχνη, ἐπιστῆμη καὶ λογοτεχνία δὲν ἔπαψαν νὰ μελετοῦν καὶ νὰ σημειῶνουν τὰ τραγικὰ ἄλλαματὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ μέσα στὸν ἱστορικὸ χρόνονο. Ἀπὸ τὰ Μηδικὰ ὡς τὸ βασίλειμα τῆς Βασιλεύουσας κ' ἀπὸ τὴ Βαλκανικὴ ἐξόρμησι ὡς τὸ Ἀλβανικὸ ἔπος, τίποτε δὲν ἔμεινε ποὺ ἡ ἱστορία κ' ἡ τέχνη νὰ μὴ φωτίσῃ, νὰ μὴ ἐρμηνεύσῃ.

Ὅστόσο ἡ πορεία τους κάθε φορὰ δὲν εἶναι παράλληλη. Σὲ κάποιο σημεῖο συναντιοῦνται, διασταυρῶνονται, κ' ὕστερα πορεύεται ἡ καθεμιά τὸ δικό της δρόμον ἡ ἱστορικὴ ἐπιστῆμη προσπαθεῖ νὰ ἐκλογικεύσῃ τὸ γεγονός ἢ τὴν κατάστασι μὲ τὸ νόμον τοῦ αἰτιατοῦ καὶ νὰ φτάσῃ σὲ μιὰ ἀνακειμενικὴ ἀλήθεια ἢ ἀλήθεια λυτρώσει ὡς ἓνα βαθμὸ τὸν ἑταστικὸ ἄνθρωπον, μὰ δὲν τοῦ προσφέρει τὴν κάθαρσι. Ἡ τέχνη κ' ἰδιαιτέρως ἡ τέχνη τοῦ λόγου, καθολικώτερον ἀπὸ τὴν ἐπιστῆμη, παίρνει ἀπάνω της τοῦτο τὸ ἔργο. Στὴ συνείδησι τοῦ καλλιτέχνη ἡ ἱστορικὴ πραγματικότητι πλαταίνει, ἐξαιρέται, κινεῖται ἀβίαστα σ' ὀλόκληρη τὴν ἀπεραντοσύνην τοῦ ψυχικοῦ χώρου, ὥσπου τελικὰ δαμάζεται, τιθασεύεται μέσα στὶς παναρμόνιες, μετρημένες κ' εὐγενεῖς μορφὰς τοῦ καλλιτεχνήματος· ἔτσι ἡ σκληρὴ, πικρὴ κ' ἀλλοπρόσαλλη ἀνθρώπινη πραγματικότητι ὑπερνικεῖται κ' ὁ ἀναγνώστης ἢ ὁ θεατῆς ἀπολυτρῶνεται καὶ «καθαίρεται» μαζί μὲ τὸν καλλιτέχνη. Ἀλληλοπροσφορὰ, λοιπόν, συντελεῖται ἀδιάκοπα ἀνάμεσα στὴν τέχνη καὶ τὴν ἱστορία.

Μιὰ ἀκροαία ἱστορικὴ στιγμὴ τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἡ ποὺ μεγάλη ἐθνικὴ δοκιμασία ὕστερ' ἀ-

πὸ τὸ 21 ἦταν ἡ Μικρασιατικὴ ἐκστρατεία κ' ὄλα ὅσα τὴν ἀκολούθησαν.

Κάποτε, πρὶν πενήντα τόσα χρόνια, στὰ γλαυκὰ ἀκρογιάλια τῆς Ἰωνίας καὶ σ' ὅλη τὴ Μικρασία ζοῦσ' ἓνας ἑλληνισμὸς πλούσιος, ζωντανὸς, εὐδαιμονισμένος. Κληρονόμος μᾶς τρισχιλιόχρονης παράδοσι καὶ μᾶς ἐνδοξῆς ἱστορίας εἶχε ὀρθοστυλῶτα τὰ μάτια στὴ λεύτερον πατριδα κ' ὄνειρευότανε—πόσο εὐκόλως ὄνειρευότανε οἱ εὐτυχησμένοι κ' οἱ πλούσιοι—γενιὰ πρὸς γενιὰ τὴ μεγάλη ὥρα τὴν ὄρα, ποὺ ὁ μαρμαρωμένος βασιλιάς θὰ ξανάπαιρνε τὴν Πόλη γιὰ νὰ τελέψῃ στὴν Ἁγία Σοφία τὴν μισοαρχινεμένη λειτουργία. Πρὶν ἀπὸ τὴ μεγάλη δοκιμασία χαρὰ κ' εἰρήνη βασίλευε, ὅπως συμβαίνει πρὶν ἀπὸ τὸ τραγικὸ ξέσπασμα. Τὴ ζωὴ τοῦτη ἀναπλάθει ὁ Κοσμᾶς Πολίτης μὲ τὸ μυθιστόρημά του «Στοῦ Χατζηφράγκου». Ἀναπόλησι ὕστερα ἀπὸ 40 χρόνια—τὸ ἔργο ἔχει ὑπότιτλο «Τὰ Σαραντάχρονα μᾶς χαμένης πολιτείας—μᾶς ἐποχῆς καὶ μᾶς πόλης ποὺ χάθηκαν γιὰ πάντα, ξετυλίγει μπρὸς στὰ μάτια μας τὴν κοσμοπολίτικη ἀτμόσφαιρα τῆς Σμύρνης μὲ τὸ λιμάνι καὶ τὴν ὄμορφη παραλία της, τὰ θέατρα, τὶς ἐκκλησιὰς, τὰ κονσολᾶτα, τὰ 14 ἑλληνικὰ τυπογραφεῖα, ὅπου τὴν πρώτη θέσι κάτεχε μιὰ ρωμοσύνη ἀκμαία οἰκονομικὰ καὶ πνευματικὰ, ὅπου οἱ συναλλαγῆς γίνονταν σὲ γλῶσσα ἑλληνικὴ κ' ὅπου Ἕλληνας, Τοῦρκοι, Ἑβραῖοι, Ἀρμένηδες κ' Εὐρωπαῖοι ζοῦσαν εἰρηνικὰ κ' ἀγαπημένα. Ὑστερώτερον ἔργο ἐνὸς συγγραφέα, ποὺ ἦταν ἤδη ὄρμος σὰν ἀρχισ να γράφῃ, ἀνασταίνει τὴ ζωὴ τῶν ἀπλοϊκῶν λαϊκῶν ἀνθρώπων «ὄχι μὲ τὴ ρωμαλεότητι καὶ τὴ δύναμη τῶν ρεαλιστικῶν τρόπων, παρὰ μὲ τὴν ποίησι, τὴ γοητεία καὶ τὴν ὑποβολή». Μὲ τὸ μυθιστόρημα τοῦτο—ποὺ πῆρε τ' ὄνομά του ἀπὸ μιὰ λαϊκὴ γειτονιά τῆς Σμύρνης—ὁ Κοσμᾶς Πολίτης «πραγματοποίησε ἓνα ἀκόμη προχώρημα πρὸς τὴν ἀνθρωπιά καὶ τὴν καλλιτεχνικὴ ἀπλότητα, ἀλλὰ καὶ ἓνα προχώρημα πρὸς τὴν καθολικότητι—πρὸς τὴν ἔκφρασι

μέ τους τρόπους του μυθιστορήματος, προβλημάτων και συναισθημάτων του ανθρώπου μέσα στην ιστορία και μέσα στο κοινωνικό σύνολο».

‘Ολόκληρη η ζωή της πλούσιας μικροασιατικής πολιτείας στα 1902 ζωντανεύει «Στου Χατζηφράγκου» μ’ ένα τρόπο τόσο ύποβλητικά απλό, πού και τὰ πάθη κι’ οί τραγωδίες τῶν ἀνθρώπων κι’ ὁ ἴδιος «ὁ θάνατος ἀκόμα ἀπαλύνονται και γίνονται ἕνα με τὸ καθολικὸ φαινόμενο τῆς ζωῆς».

Θρησκευτικὲς γιορτὲς και χοροὶ ὁργανῶν γίνονται στὴν εὐτυχισμένη πολιτεία. «Τοῦ Ἁγίου Γεωργίου λιτανεύανε τὸν Ἅγιο στὴν ἐνορία λίγο πὸ πάνω ἀπὸ τῆς Ἁγίας Φωτεινῆς. Σημαιοστολισμός, γαλανόλαυκα ποτάμια τὰ σοκάκια. Ἡ λιτανεία ξεκίναγε ἀπὸ τὴν ἐκκλησία. Μπροστά, ζωσμένοι με τὶς πάλες τους, ὁ κὺρ Λάμπρος κι ὁ φουστανελάς καθάσις τοῦ προξενείου. Πίσω τους, ὅλα τὰ σκολειά, τετράδες, με τοὺς καθηγητὲς και τοὺς δασκάλους τους και τὶς δασκάλες, δάκιοι και παπάδες ντυμένοι στα χρυσοκόκκινα και στα χρυσογάλαζα, παπαδοπαῖδια με ἀσημένια θυματὰ πού κουδουνίζαν, ἐξαπτέρυγα λαμπακοπούσανε στὸν ἥλιο, τὸ εἰκόνημα τοῦ Ἁγίου μέσα στὴ μαλαματοκοπανισμένη θήκη του, ψαλτάδες και ψαλτάκια φέλνανε τὸ ἐγκώμιό του. Μὰ ὁ Ἅγιος δὲν εἶτανε τίποτα μπροστὰ στοῦ μεγαλεῖο τοῦ δεσπότη — «εἰς πολλὰ ἔτη, δέσποτα», φέλνανε ψαλτάδες και ψαλτάκια — κάτω ἀπὸ τὴν οὐρανία, ὀλόχρυσος ἀπὸ τὴν κορφὴ ὥσαμε τὰ νύχια, με τὴ μίτρα και τὴν πατερίτσα, μπροστὰ του ὁ ἀρχιδιάκος με τὰ τρίκερα, και πλάι του ὁ γενικός πρόξενος, τρικαντὸ με φτερά, ὀλόχρυσος στῆθος, παράσημα, και ξίφος στοῦ πλευρό.

Σημαίνανε οἱ καμπάνες, ἀπ’ τὰ παράθυρα και τὰ μπαλκόνια ραντίζανε με ἀνθόνερο, ραίνανε με λουλούδια και σταυροκοπιόντουσαν.

Πίσω ἀπὸ τὴν οὐρανία, οἱ προξενικοί, ὅλοι, ὥσαμε τὸν πὸ μικρὸ γραφιά, με τρικαντὸ και ξίφος γιὰ νὰ κάνουν μπούγιο, ἡ Δημογεροντία, ἡ Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ, ἄλλα προσώπατα, γιὰτροὶ και δικηγόροι, ψηλά καπέλα, ρεντιγκότες και βελάδες, πού και πού ἕνα φεσάκι, και πίσω, ὅπως πάντα, κοπάδι ὁ λόος.

Ἐδῶ, τὰ πράματα εἶτανε πὸ ἐπίσημα.

Πρωτόκολλο, προβάδισμα. Και κάθε πού στεκότανε ἡ λιτανεία γιὰ τὴ δέηση, ὁ τελετάρχης — ἔτσι ἄς τὸν πούμε — ἀνέβαινε σ’ ἕνα πεζοῦλι, σήκωνε τὸ καπέλο του ψηλά και φώναζε:

— Ζήτω ἡ Αὐτοῦ Αὐτοκρατορικὴ Μεγαλειότης ὁ Σουλτάνος ἡμῶν Ἀβδούλ Χαμίτ ὁ δεῦτερος!

— Ζήτωω!

— Ζήτω ἡ Αὐτοῦ Βασιλικὴ Μεγαλειότης ὁ Βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων Γεώργιος ὁ πρῶτος!

Ἐ, τότε πὰ εἶτανε πού γκρέμιζε ὁ οὐρανὸς ἀπ’ τὶς ζητωκραυγές. Ἐβλεπες νὰ πεταρίζουν τὰ γαλάζια του κομμάτια. Θὰ τὰ ἴπαινες, νὰ πῆδαγες λίγο ψηλά, με σηριαμένα χέρια.

Οἱ ἀδυναμίες κι’ οἱ μικρότητες τῶν ἀνθρώπων δίδονται με τὴν ἴδια ἀπλότητα και κάποια ἀδιόρατη εἰρωνεία. «Τὰ προσώπατα συζητούσανε. Σίγουρα θὰ ἔτανε κόντρα μεταξὺ τους — Δημογεροντία; Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ; τί εἶτανε; ποιὸς τοὺς διόρισε; Φαίνονταν νὰ ἔχουνε ἀρχηγούς δυὸ ἐφημεροδογράφους, πού ὁ καθένας ἔβγαζε δικιά του ἐφημερίδα. Καὶ ἡ οὐσία τῆς ἐφημερίδας εἶτανε πὸς ἀλληλοβορίζονταν. Ὁ κοσμάκης δὲν καταλάβαινε, μὰ σίγουρα κάποια διχογνωμία εἶχανε μεταξὺ τους, κάποια μοιρασιά. Μερικοὶ τὸ λέγανε «πολιτικὴ». Ρωτήσανε τὸν παπα Νικόλα, πού, τελοσπάντων, ἤξερε καλά γράμματα: «Ποιανοῦ γνώμη εἶναι ἡ σωστή;» κι ἐκεῖνος ἀποκρίθηκε κάτι πού ἴσως νὰ ἔτανε δικό του, ἴσως κάπου τὸ διάβασε: «Δὲν ὑπάρχουνε γνώμες, μόνο συμφέροντα ὑπάρχουν». Ἀκόμα και τοῦτο, δὲν εἶτανε σωστὴ κουβέντα».

Στὶς μέρες τῆς ξέγνοιαστης χαρούμενης ἐποχῆς πρὶν ἔρθουν χρόνοι δίσεχτοι και μῆνες ὀργισμένοι» ξετυλίγεται κι’ ἡ «Αἰολικὴ Γῆ» τοῦ Βενέζη. Ἡ πάναγνη παιδικὴ ψυχὴ πού πρωτανόγει τὰ μάτια ἐκστατικὴ στοῦ μυστήριου τοῦ κόσμου, σμίγει με τὸ παρθενικὸ αἶσθημα τῆς φύσης γιὰ νὰ διαλύσουν μέσα σ’ ἕνα πανθεϊστικὸ μεγαλεῖο τὸ πέλαγος τῶν συμφορῶν και τὴν ἀπώλεια ἐνὸς κόσμου. Τὰ Κιμντένια γίνονται στὴ νοσταλγικὴ μνήμη τοῦ πονεμένου Ἀιθαλιώτη συγγραφέα, ἡ Γῆ τῆς Ἐπαγγελίας, ὁ χαμένος παράδεισος. «Σιγά—σιγά, καθὼς οἱ μέρες κάτω ἀπ’ τὰ Κιμντένια ἀνατέλναν και βασίλευαν, ἄρχισα νὰ αἰσθάνομαι τὸ διαφοροτικὸ νόημα πού εἶχαν πολλὰ πράματα ἐδῶ, κοντὰ

* Κ. Πολίτη «Στου Χατζηφράγκου», σελ. 71.

στή γῆ, καί στή φύση: τὸ χῶμα, τὰ δέντρα, τὰ σύννεφα... Τῆ μυστικῆ ζωῆ τῶν δέντρων ἄρχισα νὰ τῆ μαθαίνω ἔξω, κοντὰ στή γῆ. Ἐκεῖ ἄρχισα νὰ μαθαίνω τὸ βαθὺ δεσμό τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν ἥλιο, μὲ τὸ χῶμα, μὲ τὸ νερό».

Κι' ἡ ἀγαπημένη θάλασσα, τὸ Αἰγαῖο, ἐμψυχώνεται, κλαδίζεται στὴν ψυχὴ καὶ στὸ σῶμα. κατακυριεύει καὶ τυραννᾷ τὸν συγγραφέα ἀνάμεσα στὶς μαρμαρυγὲς τοῦ θνεοῦ: «Τὸ Αἰγαῖο δὲν εἶναι μονάχα φῶς καὶ θάλασσα. Μπαίνει μὲς τὴν καρδιὰ τῶν ἀνθρώπων, γίνεται πρῶτα ἓνας χτύπος, ὕστερα ἄλλος, ὥσπου γίνεται ὄλοι οἱ χτύποι τῆς καρδιάς. Μπαίνει μέσ' τὶς φλέβες καὶ γίνεται αἷμα. Καίει τὸ αἷμα. Μπαίνει μέσ' τὴ μνήμη, κι' ἀπὸ τότε τίποτα πιά δὲν μπορεῖ νὰ τὸ σῆση ὡς τὴν ὥρα τοῦ θανάτου. Τὸ Αἰγαῖο σὲ φωνάζει πάντα καὶ σὲ καλεῖ».

Αὐτὴ τὴν πατριαρχικὴ ζωὴ στὰ Κιμιντένια. τὴν παραδεισένια παιδικὴ ὥρα τοῦ συγγραφέα ἔρχεται ν' ἀναταράξῃ καὶ νὰ διακόψῃ, σὰν οἰωνὸς ἀπαίσιος, προάγγελος τῆς συμφορᾶς ποὺ ἄρχισε, μὰ πιστολιά: «Σκοτεινά, ἀσυνείδητα, στὸ βάθος τοῦ χώρου ποὺ εἶναι μαγεία καὶ φόβος, ἦταν σὰ νὰ μᾶς τὸ μνηοῦσαν οἱ μέρες ποὺ ἔρχονταν. Σὰ νὰ μᾶς εἰδοποιῶσαν πὼς πιά ἡ Συμφωνία τῆς Αὐγῆς τέλειωνε. καὶ γιὰ τὴν Ἄρτεμη καὶ γιὰ μένα, μὲ μιά πιστολιά ποὺ ἔπεσε στὰ Κιμιντένια, ἐκεῖ στή χώρα μὲ τὶς δειξιές, στὸ μονοπάτι ποὺ βγάζει στὴ φωλιά τῆς μεγάλης ἀρκούδας. Ἐπαιρνε ἡ πιστολιά τὸν κνηγὸ μασὶ της, τὸν ἔπαιρνε ἀπ' τὴν Ἄρτεμη. Ἐπαιρνε κι' ἀπὸ μένα τὴ μαγεία μὲ τὰ ὑδάτινα πλοκάμια. Ἡ Συμφωνία τέλειωνε.

Κανένας ἐκεῖνο τὸ βράδυ δὲν ἤξερε τί σημαίνει αὐτὴ ἡ πιστολιά ποὺ ἀντήχησε τὸ καλοκαίρι ποὺ εἶναι τοῦ 1914 στὰ φαράγγια μας. Κανένας δὲν μπορούσε νὰ μαντέψῃ πόσες ἄλλες ἀμέτρητες σὰν τὰ στάχια τῆς γῆς, ἐμελλε νὰ τὴν ἀκολουθήσουν. Γι' αὐτὸ ὄλοι ἀποκοιμήθηκαν. Μονάχα δυὸ παιδιά, ἡ Ἄρτεμη κι' ἐγώ, ἀγκαλιασμένα σφιχτὰ ἐνῶ τὰ τσακάλια οὐρλιαζαν, κλάψαμε ἐπειδὴ ἡ Συμφωνία μας τέλειωνε. Μᾶς φέρναν τὸ μήνυμα τοῦ τέλους ἀπὸ πολὺ ψηλὰ ἀπάνω μας πυκνὰ σύννεφα, ἀπὸ βαθιὰ μέσα μας κύματα σκοτεινά. Ἔτσι ἤμαστε τὰ πρῶτα πλάσματα πού, χωρὶς νὰ τὸ ξέρουμε, κλάψαμε τὸ καλοκαίρι τοῦ 1914 γιὰ τὸ πένθος τοῦ κόσμου».

Καὶ τὸ μυθιστόρημα τῆς Διδῶς Σωτηρίου «Ματωμένα Χώματα» ἀρχίζει πρὶν ἀπὸ τὸ 14. Τὸ Πρῶτο Μέρος του τιτλοφορεῖται «Εἰρημικὴ ζωὴ». Στὸ δεύτερο ὁ κεντρικὸς ἥρωας, ὁ Μανώλης Ἀξιότης ποὺ ἀφηγεῖται σὲ πρῶτο πρόσωπο τὶς περιπέτειες του ἐπιστρατεύεται στὰ «ἄμελὲ Ταμπουροῦ» (τάγματα ἀγγραφείας) καὶ ζῆ σὲ μιά πραγματικὴ κόλαση μόνο ἢ καλὴ του τύχη κι' ἡ δυνατὴ του ψυχὴ τὸν σώζουν. Τὶ ὑπόφεραν οἱ ἑλληνικοὶ κι' οἱ ἀρμενικοὶ πληθῶ μοὶ τοῦτο τὸν καιρὸ εἶναι ἀσύλληπτο κι' ἀπὸ τὴν πῶ ἐφευρετικὴ φαντασία. «Στὸ δικό μας χωριὸ δὲν ἀφῆσανε ἄντρα ζωντανό, διηγεῖται ἓνα ἀρμενόπουλο. Τοὺς κάψανε ὄλους μαζί στὴν ἐκκλησιά. Κι' ὅσοι κρύφτηκαν καὶ ἔξφυγαν, τοὺς τουφέκισαν ὕστερα». Τὸ τρίτο μέρος μὲ τὸν τίτλο «Ἦρθαν οἱ Ἕλληνες» μᾶς δίνει ἀνάμεσα στ' ἄλλα τὴ συγκίνηση, τὸ παραλήρημα τῆς χαρᾶς ἀπὸ τὴν ἀποβίβαση τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ στὴ Σμύρνη, τὸ Μάη τοῦ 1919.

«Ἡ εἶδηση φτερούγισε ἀπὸ σπῆτι σὲ σπῆτι, ἀπὸ χωράφι σὲ χωράφι. «Ἐφτασε ὁ Ἕλληρικὸς στρατός!». Οἱ ἄνθρωποι παρατοῦσανε τὶς δουλειές, στεκόντανε λίγο, τὸ λέγανε μέσα τους συλλαβιστὰ νὰ τὸ χωρέσει ὁ νοῦς. Κι' ὕστερα τὸ φωνάζανε καὶ δυνατὰ καὶ τρέχανε νὰ τὸ ποῦνε καὶ σ' ἄλλους. Κάνενο τὸ σταυρὸ τους, ἀγκαλιαζόντανε καὶ κλαίγανε.

— Χριστὸς Ἀνάστη!

Τὶ ναι αὐτὴ ἡ χαρὰ ποὺ ξεπερνᾷ ὄλες τὶς ἄλλες, γάμους, γέννες, πλοῦτο, δόξα! Μὲ μιάς ἀνθίσανε ὄλες μαζί οἱ καρδιές. Ὁ κόσμος ἔβαλε τὰ γιορτινά του, πῆρε βάρια στὸ χέρι, ἀνθόνερο καὶ ρῦζι, νὰ ράει τὸ στρατό. Ἔστρωσε μὲ κιλίμα τὰ καλντερίμα τῆς σιλαβιάς. Τὸ χωριὸ γέμισε σημαῖες μεγάλες καὶ μικρὲς ποὺ τὶς ράψανε οἱ γυναῖκες τοὺς τελευταίους μῆνες.

Σὰν ἀκούστηκαν οἱ πρῶτες σάλπιγγες, γέροι, νέοι, γυναῖκες, παιδιά, ὄλοι γονάτισαν, ἀκούμπησαν τὸ κούτελο στὸ χῶμα· χύνανε δάκρυα καὶ λέγανε μὲ πάθος: —

— Ἑλλάδα! Ἑλλάδα μας! Μητέρα μας!

Ἡ παρέλαση στὸ χωριὸ ἄρχισε μὲ τὰ παιδάκια ποὺ κρατοῦσαν τὰ ξεφτέρυγα· ἀκολουθοῦσαν οἱ παλάδες μὲ τὰ χρυσὰ ἄμφια, κι οἱ διάκοι μὲ τὰ θυμιαστά. Κι ἀνάμεσα στὰ ράσα ἓνας γίγαντας, ὁ Κοσμάς, μὲ τὶς τσόχινες βράκες καὶ τὰ κεντημένα τουζλοῦκια, βηματίζε ἀργά, ἐπίσημα, ὥπως ταίριαζε σὲ κείνη τὴ με-

γάλη στιγμή τῆς ἱστορίας. Στὰ χέρια του σήκωνε τὴν εἰκόνα τοῦ Ἁγ. Δημήτρη, ποῦ δυὸ ἄντρες ἰδρωκοπούσανε ἅμα τὴν περιφέρανε.

Τὸ βράδυ στρώσαμε τραπέζια στοὺς δρόμους, σουβλίσαμε ἄρνια. Κουβαλήσαμε μὲ τὰ βαρέλια τὸ κρασί. Μεθύσαμε, τραγουδήσαμε. Κι ὅλο ἀπλώνανε τὰ χέρια πάνω στοὺς Ἕλληνες φαντάροις γιὰ νὰ θεβαιθοῦμε πὼς ἤτανε ἀληθινοὶ καὶ ὄχι πλάσματα τῆς αφαντασίας μας.

Ἡ ζωὴ μας ξαφνικὰ ἔγινε κάτι τὸ πολὺ σπουδαῖο. Νομίσαμε πὼς εἴμαστε ἡ εὐτυχισμένη γενιὰ τῶν ραγιάδων ποῦ θὰ εἰσπράξῃ τὴν πλερωμὴ γιὰ πέντε αἰῶνες αἶμα καὶ δάκρυα.

Ἐσὶν ἡ χαιρὰ δὲν κραταίει πολὺ δὲν εἶναι παρὰ τὸ ὑπόρηγμα, τὸ προανάκρουσμα τῆς συντριβῆς, ὅπως συμβαίνει στὴ σοφὸκλεια τραγωδία. Συνθῆκες, συμπτώσεις, παρόγοντες ἀντίξοοι, συνιστοῦν μὴ φρικτὴ ἀποτυχία ποῦ πληρώνεται μὲ ποταμοὺς αἱμάτων, σφαδασμούς, τρόμους, αὐτοδιαγραφή τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν κόσμον, ἀπερίγραπτη ἀθλιότητα. Ἦδη οἱ ἴδιοι ἡρωϊκοὶ Ἕλληνες αφντάροι ποῦ προέλασαν ὡς τὸν Σαγγάριο μὲ ἀπαράμιλλο ἡρωϊσμὸ καὶ ἀμέτρητες στερήσεις ἀναρωτιοῦνται ἂν ἔπρεπε νὰ γίνῃ ἡ Μικρασιατικὴ ἐκστρατεία. Ἐνας φωτισμένος φριτῆτῆς τῆς Κρήτης, ὁ Νικήτας Δροσάκης, ποῦ φίλεψε μὲ τὸν Μανώλη στὸν πόλεμον κουβεντιάξει μαζί του:

— «Νὰ σοῦ πῶ, γιατί διστάζω νὰ σοῦ μιλήσω, Μανώλη; ἄρχισε ὁ Δροσάκης, καὶ ἡ φωνὴ του ἦταν μαλακὰ, πονεμένη. Δὲν ξέρω ἂν εἶναι τώρα δὲ ὥρα νὰ πιάσω νυστέρη, νὰ φτάσω πέρα ἀπὸ τὰ σημερινά, στὴ ρίζα τῆς κακομοιρίας μας, νὰ βάλω μπροστά σου τὸ ἐρώτημα ποῦ καίσι: Ἐπρεπε νὰ γίνῃ ἡ Μικρασιατικὴ ἐκστρατεία; Καταλαβαίνεις. Δὲν μπορῶ. Τ' ἀφῆνω. Δὲν εἴμαστε σὲ θέση τώρα γιὰ μιὰ τέτοια συζήτηση. Τούτῃ τῇ στιγμῇ καλὰ ἢ κακὰ, τὰ νιάτα μας βρίσκονται παγιδεμένα, ἐδῶ, στὰ βάθη τῆς Ἀνατολῆς. Ἀπὸ παντοῦ μᾶς ἐκκλῶνει ἡ προδοσία. Ὅλοι κοιτοῦνε πὼς θὰ ξεμπλέξουνε. Ὁ ἕνας ρίχνει στὸν ἄλλον τὶς εὐθύνες.

Μὲ κοίταξε ἤρεμα μὲ καθαρὴ ματιά! Ἦθελε νὰ θεβαιθεῖ ἂν εἶμαι σὲ θέση νὰ τὸν παρολοουθήσω.

— Τὶ θές, τί γεγεύεις, Μανώλη, ἀπόταν ἡ Ἄνταντ βόλεψε τίς δουλειές της στὴν Ἀνατολὴ καὶ ἀποφάσισε νὰ σταματήσει τὸ διαμελισμὸ τῆς Ὄθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ἀπὸ τότε ἡ δικὴ μας μικρασιατικὴ ὑπόθεση μοιάζει μὲ πε-

θαμένο παιδί στὴν κοιλία τῆς Ἑλλάδας. Αὐτοὶ ποῦ μᾶς στείλανε στὴ Μικρασία, αὐτοὶ τώρα μᾶς λένε «οὐστ κιόε!» Νομίζεις πὼς σκέφτονται τὸ σπαραγμὸ τοῦ Ἀξιώτη, τὰ μάτια τοῦ Κιρμιζίδη, τὸ θάνατο τοῦ Γκολῆ, τὸ μαρτύριο τοῦ Στεπάν; Ἦ μὰ καὶ νομίζεις πὼς σκοτίζονται γιὰ τὸ τί θ' ἀπογίνει ἡ Ἑλλάδα; Τὸ ξένο κεφάλαιο κοιτάζει τὰ συμφέροντά του. Μὴν περιμένεις καρδιά καὶ δικαιοσύνη ἀπὸ δαῦτο. Οἱ ἐκπρόσωποί του κάθονται στὰ γραφεῖα τους στίς Λόντρες, στὰ Παρίσια καὶ ὅπου ἄλλου, ἔχουν μπροστὰ τους χάρτες καὶ ὅταν τοὺς συμφέρει θυμοῦνται τὴν αὐτοδιάθεση τῶν λαῶν, τίς ἐλευθερίες καὶ τὴν ἀνεξαρτησία τους, καὶ ὅταν δὲν τοὺς συμφέρει πατοῦν μιὰ κόκκινη μολυβιά καὶ διαγράφουνε χῶρες καὶ λαούς... Τὸ δυστύχημα εἶναι πὼς, τώρα δὲ, τὸ κόκκινο μολύβι τους βρίσκεται πάνω ἀπὸ τίς κεφαλές μας! Ὅ,τι εἶχανε νὰ πάρουν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα τὸ πήρανε καὶ τζάμπα μάλιστα. Εἴμαστε τὸ στυμμένο λεμόνι ὁ Κεμάλ ἔχει τώρα τὸ ζουμί...

Ὁ νοῦς μου σάλεινε μὲ τὰ λόγια τοῦ Δροσάκη, μὲ κεῖνο τὸ «πεθαμένο παιδί στὴν κοιλία τῆς Ἑλλάδας», μὲ τοὺς δράκους ποῦ θὰ ξεγράφουνε τὴ χώρα μας καὶ τὰ καζάντια μας. Τὸ δάκρυ σκέπαζε τὸ μάτι καὶ ὕστερα ἄπλωνε ὅπως τὸ νερὸ τῶν λιμνῶν μας, ὅπως ὁ Μαϊάντρος ποταμὸς καὶ ἔφτασε ὁ λογισμὸς μου στὸ χωριὸ μας, στὸ πατρικὸ μας σπίτι, στὸ περβολάκι μας μὲ τὸ γιασεμί καὶ τίς ἀνθισμένες κερσιές... Δροσάκη! Ἰντρέπομαι. Μοναχὸς μου σοῦ ζήτησα τὴν ἀλήθεια. Πάντα ἀλήθεια μοῦ ἔλεγες τὸ ξέρω. Μὰ δὲ θέλω νὰ σὲ πιστέψω, δὲν μπορῶ νὰ σὲ πιστέψω! Κατάλαβέ με!

Ὁ Δροσάκης ἄπλωνε τὸ χέρι του προστατευτικὰ στὸν ὄμο μου, μὰ τὸ μαρτύριό μου δὲν τὸ καταλάβαινε καὶ ἔλεγε, ὅλο ἔλεγε:

— Ἔτσι εἶναι τὰ πράματα, Μανώλη, Μανώλη. Ἐδῶ πάνω πλερώνουμε δικές μας καὶ ξένες ἁμαρτίες. Καὶ πρῶτα πρῶτα τίς φαγομάρες τῶν μεγάλων γιὰ τὸ μοίρασμα τῆς Ἀνατολῆς...

Ἐβγαλε μερικὰ ξένα περιοδικὰ καὶ ἐφημερίδες καὶ ἄρχισε νὰ διαβάξει: «Ν' ἀδειάσουν οἱ Ἕλληνες τὴ Μικρὰ Ἀσία τὸ ταχύτερο καὶ δίχως ὄρους. Δὲν τοὺς στείλαμε νὰ κάνουν κατοχή!» «Ἡ Νέα Τουρκία εἶναι πλέον πραγματικότητα. Πῆρε συνείδηση τῆς ἱστορικῆς ἀποστολῆς της. Τὸ ν' ἀντισταθοῦμε στ' ἀνανεωτικὰ ἰδανικά της θὰ ἦταν μεγάλο σφάλμα...».

— Καταλαβαίνεις, Ἀξιότι, τί κρύβουνε ἄλ' αὐτά; Συμφέροντα, πετρέλαια, μεταλλεία, σίδηρα, χρώμιο, τὸ ξένο χέρι στὸν ἀνέγγιχτο πλοῦτο τῆς Ἀνατολῆς. Ἄχ, μωρέ, ὅταν νταραβερίζεσαι μὲ μεγάλους, ἐσὺ ὁ μικρὸς πρέπει νὰ μὴν ἐμπιστεύεσαι στιγμῇ. Τὰ συμφέροντά τους δὲν ταιριάζουνε μὲ τὰ δικὰ μας. Μᾶς θέλουνε τοῦ χειριοῦ τους. Ἄν λυγίσεις τὴ μέσῃ στὰ παίρνουν ὅλα. Αὐτὸ ναι καὶ τὸ φταίξιμο τοῦ Βενιζέλου. Αὐτὸς ποῦ ἦτανε θρόμα μας καὶ τοὺς ἤξερε ἔγινε ὄργανό τους. Ἄσε πιά τὸν Κωνσταντίνο καὶ τοὺς παλατιανούς! Ἄν εἶχαμε καὶ κάποιοι ἐλπίδα νὰ γλυτώσουμε, τοῦτοι μᾶς ρίξανε στὸ χάος! Προσθέσανε τὰ μηδενικά τους στὰ λάθη τοῦ Βενιζέλου καὶ τὰ πολλαπλασιάσανε.

— Νικίτητα, φτάνει! Δὲ θέλω ν' ἀκούσω ἄλλο. Νὰ μὲ συμπαθᾶς, δηλαδή, γιατί ἐγὼ ἀρχισα. Μὰ δὲν ἀντέχω!»

Κι' ἡ καταστροφή συντελέστηκε. Ὁ στρατὸς ὑποχώρησε στὰ παραλία κι' ὅσοι Ἕλληνες σώζονταν ἀπὸ τὴ φωτιά καὶ τὸ τσεκούρι τοῦ Τούρκου. ἄθλιοι, πεινασμένοι, καθυλισμένοι, ἀλαλιασμένοι, μαζεύονταν, πρόσφυγες, ξεριζωμένοι, στὴ Σμύρνη. Στὸ λιμάνι ἀγκυροβολοῦν τὰ πολεμικὰ τῶν μεγάλων δυνάμεων ὁ ἄμοιρος κοσμάκης τὰ βλέπει σὰν μιὰ ἐγγύηση σωτηρίας ὅταν μάλιστα ὁ ντελάλης διαλαλῇ νὰ βγῇ ὁ στοιβαγμένος στὶς μαοῦνες κόσμος στὴ μεριά καὶ κανένα δὲν θὰ κακοπάθη οἱ ψυχὲς ἀναπνέουν πὺ ἐλαφρά... ἡ ἐλπίδα, ὁ μεγάλος θεὸς τ' ἀνθρώπου ἀχοπροβάλλει. Κι' ὅστερα;

«Ἐάφνου, μέσα στὴ γενικὴ χαρὰ, ἀκούστηκε.

— Φωτιά!

— Φωτιά!

— Βάλαν φωτιά στὴ Σμύρνη!

Πεταχτήκαμε ὀρθοί. Κοκκινόμενες φλόγες τινάζονταν στὸν οὐρανὸ, χοροπηδηχτές.

— Ἀποκλείεται νὰ κάρουν ὀλόκληρη τὴ Σμύρνη. Ποῦ συμφέρον ἔχουνε; Ἀφοῦ ἔγινε πιά δικιά τους.

Ποῦ συμφέρον εἶχαμε μεις ποῦ καίγαμε τὰ τουρκοχώρια στὴν ὑποχώρηση;

Ἡ φωτιά ἀπλωνόταν παντοῦ. Ντουμάνιασε ὁ οὐρανός. Μαῦρα σύγνεφα ἀνηφορίζανε καὶ μπερδεύοντανε τὸ νὰ μὲ τ' ἄλλα. Κόσμος, ἐκατοντάδες χιλιάδες κόσμος, τρελὸς ἀπὸ φόβο ἀρχίνησε νὰ τρέχει ἀπ' ὅλα τὰ στενοσόκκακα καὶ νὰ ξεχνῆται στὴν παραλία σὰ μαῦρο ποτάμι.

— Σφαγή! Σφαγή!

— Παναγιά, βοήθα!

— Προφτάστε!

— Σῶστε μας!

Ἡ μάζα πικνώνει, δὲν ξεχώριζες ἀνθρώπους, μὰ ἓνα μαῦρο ποτάμι ποῦ κουνιέται πέρα δῶθε ἀπελισμένα, δίχως νὰ μπορεῖ νὰ σταθεῖ οὔτε νὰ προχωρήσει. Μπρὸς θάλασσα, πίσω φωτιά καὶ σφαγή! Ἐνας ἀχὸς κατακυλλάει ἀπὸ τὰ βάθη τῆς πολιτείας καὶ σπέρνει τὸν πανικό.

— Τούρκοι!

— Τσέτες!

— Μᾶς σφάζουνε!

— Ἐλεος!

Ἡ θάλασσα δὲν εἶναι πιά ἐμπόδιο. Χιλιάδες ἀνθρώποι πέφτουνε καὶ πνίγονται. Τὰ κορμὰ σκεπάζουνε τὰ νερὰ σὰ νὰ ναι μῶλος. Τοὺς τρελαίνουν οἱ χατζάρες, οἱ ξιφολόγχες, οἱ σφαίρες τῶν τσέτηδων!

Τὸ βράδυ τὸ μονοφῶνι κορυφώνεται. Ἡ σφαγὴ δὲ σταματᾷ. Μόνο ὅταν τὰ πλοῖα εἰχνουνε προβολεῖς γίνεται μιὰ πρόσκαιρη ἤσυχια. Μερικοὶ ποῦ καταφέρανε νὰ φτάσουνε ζωντανοὶ ἴσαμε τὴ μαοῖνα μᾶς ἱστοροῦνε τὸ τί γίνεται ἔξω, στὶς γειτονιές. Οἱ τσέτες τοῦ Μπεχλιβάν καὶ οἱ στρατιῶτες τοῦ Νουρεντίν τρῶνε ἀνθρώπινο κρέας. Σπάζουνε, πλιατσικολογοῦνε σπίτια καὶ μαγαζιά. Ὅπου βροῦνε ζωντανούς, τοὺς τραβοῦνε ἔξω καὶ τοὺς βασανίζουνε. Σταυρώνουνε πατάδες στὶς ἐκκλησιές, ξαπλώνουνε μισοπεθαμένα κορίτσια κι ἀγόρια πάνω στὶς Ἄγιες Τράπεζες καὶ τ' ἀπιάζουνε.

Ἡ φωτιά ὅλη νύχτα ἀποτελειώνει τὸ χαλασμό. Γκρεμίζονται τοῖχοι, θροματίζονται γυαλιά. Οἱ φλόγες κριτσανίζουνε μαδέρια, ἐπιπλα καὶ φτοῦνε σιδερικά ἔθεμελιώνουνε τὴν πολιτεία ὀλόκληρη. Ἀπλώνουν πάνω στὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων καὶ τὰ διαλύουνε. Σπίτια, ἐργοστάσια, σχολεῖα, ἐκκλησιές, μουσεῖα, γοσοκομεῖα, βιβλιοθήκες, θέατρα, ἀμύθητοι θησαυροί, κόποι, δημιουργίες αἰῶνων ἔξαφανίζονται κι ἀφήνουνε στάχτη καὶ καπνούς.

Ἄχ, γκρέμισε ὁ κόσμος μας! Γκρέμισε ἡ Σμύρνη μας! Γκρέμισε ἡ ζωὴ μας! Ἡ καρδιά, τρομαγμένο πουλί, δὲν ξέρει ποῦ νὰ κρυφτεῖ. Ὁ τρόμος, ἓνας ἀνελέητος καταλύτης ἀδραξε στὰ νύχια του κείνο τὸ πλῆθος καὶ τὸ ἀλάλιασε. Ὁ τρόμος ξεπερνάει τὸ θάνατο. Δὲ φοβάσαι τὸ θάνατο; φοβάσαι τὸν τρόμο. Ὁ τρόμος ἔχει τώρα τὸ πρόσταγμα. Τσαλαπατᾷ τὴν ἀνθρωπιά. Ἀρχίζει ἀπὸ τὸ ρούχο καὶ φτά-

νει ίσαμε τὴν καρδιά. Λέει: Γονάτισε γκαούρη! Καὶ γονατίζει. Ξεγυμνώσου! Καὶ ξεγυμνώνεται. Χόρευε! Καὶ χορεύει. Φτύσε τὴν τιμὴ σου καὶ τὴν πατρίδα σου! Καὶ φτύνει. Ἀπαρνῆσου τὴν πίστη σου! Καὶ τὴν ἀπαρνείται. Ἄχ ὁ τρόμος! Ὅποια γλώσσα κι ἂν μιλᾷς λόγια δὲ θὰ βρεῖς νὰ τόνε περιγράφεις.

Τὶ κάνουν, λοιπόν, οἱ προστάτες μας; Τὶ κάνουν οἱ ναυάρχοι μὲ τὰ χρυσὰ σερίτια, οἱ διπλωμάτες κι οἱ πρόξενοι τῆς Ἀντάντ! Στήσανε κληματογραφικὲς μηχανεὲς στὰ καράβια τους καὶ τραβοῦσανε ταινίες τῆ σφαγῆ καὶ τὸν ξολοθρεμὸ μας. Καὶ νὰ ξέρει κανεὶς πὼς μιά μόνο μιά κανονιά, μιά διαταγή, ἔφτανε γιὰ νὰ διαλύσει ὅλα κείνα τὰ μαινόμενα στίφη. Κι ἡ κανονιά δὲ ρίχτηκε κι ἡ ἐντολὴ δὲ δόθηκε!»

Ἡ Διδῶ Σωτηρίου μὲ τὸ ἀδιαμφισβήτητο ἀφηγηματικὸ της ἄλγαντο, μὲ τὸ ρεαλισμὸ καὶ τὴ σοφὴ γνώση τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀνθρώπου, τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἱστορίας, μὲ τὴν ἀγάπη της «γιὰ τὸν μικρασιάτη ἀγρότη ποὺ ἔζησε τ' Ἀμελέταμπούρια, τοῦ 14—18, ποὺ φόρεσε ἀγρότερα τὴν στολὴ τοῦ Ἑλλῆνα φαντάρου, ποὺ εἶδε τὴν καταστροφὴ, ἔζησε τὴν αἰχμαλωσία καὶ ποὺ πρόσφυγας ἔφαγε πικρὸ ψωμί 40 ὀλόκληρα χρόνια», κατάφερε νὰ μᾶς δώσει ἓνα ἔργο ἄριστο καὶ δυνατὸ. Μοναδικὴ της ἔγνοια νὰ συμβάλῃ στὴν ἀνάπλαση ἐνὸς κόσμου ποὺ χάθηκε γιὰ πάντα νὰ μὴ ξεχνοῦν οἱ παλαιοὶ νὰ βγάλουν σωστὴ κρίση οἱ νέοι.

Ὅσοι κατάφεραν νὰ μαρκάρουν — γυναικόπαιδα πὸ πολὺ — τραβοῦν γιὰ τὰ νησιά, ποὺ δὲν τοὺς χωρᾶνε πιά ἢ γιὰ τὴν ἄλλη Ἑλλάδα. Οἱ ἄντρες ποὺ ἔχουν τὴ στρατεύσιμη ἡλικία ρίχνονται στὸ τρομερὸ κάτεργο τῆς αἰχμαλωσίας. Ὁ Βενέζης στὸ «Νούμερο 31328» μᾶς δίνει μιά ἀληθινὰ συγκλονιστικὴ εἰκόνα τῆς λέει στὸν πρόλογο ὁ συγγραφέας. «Τὸ βιβλίο τοῦτο εἶναι γραμμένο μὲ αἷμα... Ἔχουν νὰ λένε πὼς κανένας πόνος δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἰσοδύναμος μὲ τὸν ἠθικὸν πόνο. Αὐτὰ τὰ λένε οἱ σοφοὶ καὶ τὰ βιβλία. Ὅμως ἂν βγεῖς στὰ τριστρατα καὶ ρωτήσεις τοὺς μάτυρες, αὐτοὺς ποὺ τὰ κορμιά τους βασανίστηκαν ἐνῶ πάνω τους σαλάγιζε ὁ θάνατος — καὶ εἶναι τόσο εὐκόλο νὰ τοὺς βρεῖς, ἢ ἐποχὴ μας φρόντισε καὶ γέμισε τὸν κόσμον — ἂν τοὺς ρωτήσεις, θὰ μάθεις πὼς τίποτα, τίποτα δὲν ὑπάρχει πὸ βαθὺ καὶ πὸ ἱερὸ ἀπὸ ἓνα σῶμα ποὺ βασανίζεται.

Τὸ βιβλίο τοῦτο εἶναι ἀφιερωμένο σ' αὐτὸν

τὸν πόνο».

«Ὁρμανεμένη, ξεσπιτωμένη, ξεμαλλιασμένη, θεόφτωχη ἢ Μικρασία — διηγείται ὁ Παναγιωτόπουλος — φόρτωσε στὰ καράβια τ' ἀπομεινάκια τῆς, τὰ δάκρυά τῆς, τὸν τρόμο τῆς, τὸν ἀπίστευτο παιδεμὸ τῆς. Ἀνιστόρητο πράμα ποὺ δὲν εἶχε μετασταθεῖ ἓνα πρόσωπο ἀλλιωτεμένο, μὲ τὰ μάτια θολά, στυλωμένα κατὰ τὸ ἠλιόγεμα μὲ τὰ χεῖλη παγωμένα σὲ σπασμὸ φρίκης. Μέρα καὶ νύκτα ὅτι μποροῦσε νὰ σωθεῖ, δρασκελοῦσε τὴ θάλασσα κι' ἐρχόταν ν' ἀπαγγιάσει δῶ χάμου... Ἀποζητοῦσε τὸ τίποτε: ἓνα κομμάτι ψωμί, ἓνα κομμάτι πανί, γιὰ νὰ ντύσει τὴ γύμνια του, ἓνα κομμάτι σκέπη, γιὰ ν' ὀναπάψει τὸ κουρασμένο κορμὶ του καὶ νὰ μπορέσει νὰ κλάψει, νὰ θηνηθεῖ τὸν ἑαυτό του, τοὺς ἄλλους, τὸ ἔχει του, τ' ὄνειρό του, ποὺ ἔσθησε πέρα κει μακριά, πίσω ἀπὸ τὸ πορφυρὸ παραπέτασμα τῆς λαίμαργης φλόγας. Κι' ὄλοι ρωτοῦσαν: «Τὶ θ' ἀπογίνουμε;» Καὶ δὲ βρισκόταν ἀπόκριση στὸ ἐρώτημα τοῦτο. Μοναξιά, πολλὴ μοναξιά... Κι' ἀπάνου στὸ παλιὸ ἀνθρωπολογοῦ καινούργιο σωριάζονταν — μιά θρώμικη σάρκα χωρὶς μορφὴ, ποὺ κολυμποῦσε σὲ μιὰν ἀπίστευτη χλαπαταγή, σὰ νὰ μὴν ὑπῆρχε πρᾶμα ποὺ νὰ μὴν οὐρλιαζε, ποὺ νὰ μὴν βλαστημοῦσε, ποὺ νὰ μὴ βογγοῦσε, ποὺ νὰ μὴν ἔσπρωχνε. Κι' αὐτοὶ ποὺ ἐρχόταν ρωτοῦσαν: «Τὶ θ' ἀπογίνουμε;» Κι' οἱ ἄλλοι ποὺ θρισκόταν σὲ κείνους τοὺς τόπους ρωτοῦσαν: «Τὶ θὰ τοὺς κάνουμε;» Καὶ πάλι αὐτοὶ ποὺ ἐρχόταν ρωτοῦσαν: «Σὲ τί σᾶς φταίξαμε;» Καὶ οἱ ἄλλοι τὸ συλλογιούνταν αὐτὸ τὸ φταίξιμο καὶ πάσκιζαν νὰ βροῦνε τὸ φταίχτη. Καὶ ψάχνανε, ψάχνανε, ὅλοι μαζί σ' ἓνα φοβερὸ κυνήγι ἀγάπης, κερφομένοι ὁ ἓνας στοῦ ἄλλου τὸ πρόσωπο, αὐτὸς γιὰ νὰ βρεῖ τὸ στραπώτη ποὺ ἔφηνε κάποτε πρόσχαρος γιὰ τὸν πόλεμο κι' ἐκείνος γιὰ νὰ κερδίσει ξανά τὸν ἀδελφὸ, τὸν πατέρα, τὴν κόρη, ποὺ ἀπόμειναν πίσω, ποὺ τοὺς ἔχασε μέσα στὸν πανικὸ τῆς φυγῆς. Κι' ἀπάνω ἀπὸ τοὺς ζωντανοὺς περνοῦσαν σὲ ἀτέλειωτη συνοδιά οἱ νεκροί, οἱ χαμένη — σὰν τὰ μαῦρα πουλιά, ποὺ τὰ ξεσέρνη τὸ ἀνεμοφύσημα πρὸς τὴν δύση».

Ἐνάμισυ ἑκατομμύριο ψυχὲς στοιβάξονται στὴ φτωχὴ κι' ἀποστραγγισμένη Ἑλλάδα κι' ἀρχίζουν ἓνα καινούργιο ἀγῶνα: νὰ ξαναδημοσηγηθοῦν ἀπὸ τὸ τίποτα, νὰ ριζώσουν σὲ μιὰ ἄλλη γῆ ἢ προσπάθεια τοῦτη ἀπηχρεῖται στὴ «Γαλήνη» τοῦ Βενέζη καὶ στὴν «Παναγιά τῆ

Γοργόνα» του Μυριβήλη.

Στήν «Γαλήνη» ένα βασανισμένο μπουλούκι πρόσφυγες προσπαθούν να σταθούν και να ζήσουν στα ξερά βράχια της 'Αναβύσσου. 'Η «Γαλήνη» είν' ένα βιβλίο μικρό «δέν υπάρχει σ' αυτό ευτυχία ούτε υπόσχεση ευτυχίας, υπάρχει σκληρή ανάγκη πού τή δημιουργεί ο άγώνας με τή μοίρα' αντίσταση στο θάνατο.». «'Η μοίρα του ανθρώπου είναι ο θάνατος' το μόνο πού του μένει είναι ν' αντιστέκεται με τή χμιαρική έλπίδα, τή λυρική όνειροπόληση, τήν προσάθεια τής δημιουργίας, τήν ήθικη έγκαρτέρηση και τή συνειδητή άσκηση μιάς ευαγγελικής κωλοσύνης, γιατί μόνο έτσι κατακτά τήν ανθρώπιά του».

Γέννημα του 'Ανατολικού Αιγαίου ο Στρατής Μυριβήλης, συγγραφέας του πολέμου, άνατολίτης στη διάθεση στο χρώμα και τήν αισθηση, καταπιάνεται στην «Παναγιά τή Γοργόνα» και «με τόν ξεριζωμένο Μικρασιατικό 'Ελληνισμό πού πολεμά να ξαναρίξει τις σπασμένες, όμως όλοζώντανες ρίζες του στα λεύτερα χώματα τής φυλής». Σ' ένα παραδοξίμανο τής Μυτιλήνης, στη Σκάλα τής Μουριάς, καταφεύγουν κάμποσες οικογένειες ψαράδων άπό τήν άπέναντι τουρκεμένη τώρα στεριά.

'Ο καθημερινός μόχθος κι' ο άγώνας τους, ή αντίδραση τών ντόπιων, ή προσπάθεια του κράτους να τούς βολέψει σε καταυλισμούς, ή νοσταλγία τής γλυκειάς Ιωνικής γής πού τήν βλέπουν τώρα άγνάντια τους τόσο μακρινή κι' άπλησίαστη σαν τήν 'Αμερική, οι φρούδες έλπίδες για γυρισμό ως τήν ήμέρα τής υπογραφής τής συμφωνίας γι' ανταλλαγή τών πληθυσμών, ή αιώνια εκμετάλλευση του πόνου τώσων ανθρώπων άπό τά πολιτικά κόμματα πού δέ διστάζουν να προωθήσουν μ' ό,τιδήποτε το κομματικό τους συμφέρον, δίνονται με τή γνωστή άδρη πλαστικότητα ενός άριστοτέχνη στυλίστα.

'Ανάμεσα στους άλλους πρόσφυγες είναι κι' ο γέρο—Αύγουστής, ο δάσκαλος του χωριού. «'Αγιάτρευτα πληγωμένος άπό το θερίζωμα τών ιδανικών του, μένει φανατικά και ρωμαντικά πιστός στη λατρεία τους. Είναι ένα συγκινητικό λαϊκό κατάλοιπο τής Μεγάλης ιδέας πού τώσους αιώνες συντήρησε το Γένος».

'Ετσι τή μέρα πού οι πρόσφυγες πανηγυρίζουν για τή παραλαβή τών σπιτιών τους, ο δάσκαλος μεθυσμένος ξεσπάει σ' ένα σπαρακτικό μοιρολόι: «Ξαφνικά ο Αύγουστής άκούμπη-

σε χάμου το ποτήρι κι άρχισε να ψέλνει σιγανά. 'Ηταν ένα σπαρακτικό τροπάρι. 'Ο φαλμός τής νοσταλγίας.

**'Επί τών ποταμών Βαβυλώνας
έκει έκαθίσασμεν και έκλαύσαμεν
έν τώ μνησθήναι ήμάς τής Σιών.
'Αλληλούια!**

... 'Ο άρχαίος θρήνος του ξεριζωμένου 'Ισραήλ γινόταν άκόμα μιá φορά το μοιρολόι τής βασανισμένης 'Ελληνικής φυλής στο στόμα του μεθυσμένου δασκάλου... ρόθμιζε το τρομαγμένο ποδοβολητό ενός νικημένου, ξεσπιτωμένου λαού...

Κατόπι ο ρυθμός γινόταν πιο άργός. 'Ο λαός τών διωγμένων σήκωνε ως τόν ουρανό τόν έπίσημο όρο τής φλογερής πίστης προς τή γή τών πατέρων του:

**Κολληθείη ή γλώσσα μου έν τώ
λαρυγγί μου,**

**'Ιερουσαλήμ,
έάν σου επιλάθωμαι.**

'Αλληλούια! »

'Ίσως κάποιος δίκαια να ρωτήσει. Και τι μάς προσφέρει ή περιδιάβαση τούτη στο τέλμα τής άπελπισίας, τι μάς χαρίζει το άποθησαύρισμα μάς μνήμη τόσο μικρής; «Είμαστε, λέει ο Βενέζης, ένας άληθινά πονεμένος, πολυβασανισμένος, πολυπικραμένος λαός. 'Εχουμε πίσω μας, έχουμε μέσα μας και μάς παρακολουθούν αυτοί οι αιώνες τής άνήκουστης όδύνης μας. 'Ο θάνατος στο λαό μας έγινε πρόσωπο οικείο. 'Από αυτή τή μοίρα ξερόμαστε». 'Αναγνωρίζοντας τούτη τή μοίρα, «έμεις κι' πικραμένοι, γινόμαστε στο βάθος οι πιο αισιόδοξοι: επειδή σ' έμάς μένει άκόμα το προνόμιο ν' αγαπάμε, να πιστεύουμε στον άνθρωπο και στη ζωή, το προνόμιο να κυνηγάμε χίμαιρες». Μέσα στην πιο ώραία χίμαιρα, μέσα στην πιο γενναία δημιουργία του πνεύματος πού είναι ή τέχνη, ή 'Ιωνία θα μένη ένα αιώνιο παρόν.

**«?Ω γή τής 'Ιωνίας, άγέραστη
νεότητα, αιμάτινο θάμβος,
ύπάρχεις πάντα**

**πέρ' άπ' τήν καταδίκη, πέρ' άπ'
τήν άπελπισία,**

όνομα γλαυκό στον όρίζοντα,

χάιδι στου γέρου το μέτωπο

**κι' έγνοια του παιδιού πού γίνε-
ται άντρας».**

A. ΗΛΙΟΦΩΤΟΥ

Η ΣΜΥΡΝΑΪΚΗ ΧΡΟΝΙΚΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΧΡΗΣΤΟΥ ΣΟΛΟΜΩΝΙΔΗ

Τό πρόσωπο κι' ἡ ψυχὴ μιᾶς πόλης βρίσκαιτό μόνο στή μνήμόνευσή της σέ ἔργα σφαιρικά κι' ἐμπνευσμένα, ἐκεῖ πού ὁ νοῦς καί τ' ὄνειρο εἰσδύσανε στό βάθος, χωρίς βέβαια νά περιφρονήσουν τήν ἐπιφάνεια. Μιά γρήγορη ταξιδιωτικὴ ἐντύπωση δείχνει μόνο μερικὲς ἐπιφάνειες, ἴσως τὶς πρῶτες φωτισμένες, πού ἐξυπηρετοῦν συνήθως καί μόνο τὸ καλὸ ὄνομα. Μιά ψυχρὴ ἱστορία, συμπυκνωμένη μόνο στὰ οὐσιώδη (συνήθως πολιτικοῦ ἐνδιαφέροντος μὲ λίγη κίνηση ἰδεῶν καί τέχνης) καί πελαγωμένη μέσα στὰ ἔγγραφα καί τὶς παραπομπές (καί σέ διορθωτικά ὑπομνήματα) σέ κουράζει καί σέ ἀπομακρύνει: στό κάτω — κάτω ὑπακούει στό ἐπιστημονικὸ σύστημα καί ὄχι στίς ἀπαιτήσεις τῆς καρδιάς, ἔχει μονομέρεια, μονόπλευρο κοίταγμα.

Ἐδῶ ἔχουμε μιὰ χαμένη Σμύρνη καί τήν ὀλόγυρα περιοχὴ, τὴ χαμένη πατρίδα Ἰωνία, ὅπου χτυποῦσε ἡ καρδιά τῆς Μικρασιατικῆς Ἑλλάδος. Μήτε τὸ μαστορικὸ λυρικὸ ταξιδιωτικὸ, μήτε ἡ σοφὴ ἱστορικὴ πραγματεία μποροῦν νά μᾶς περιγράψουν μιὰν ἀνθοῦσα ἐποχὴ πού ξαφνικὰ φυλλορρόφησε καί χάθηκε γιὰ πάντα κι' ἔμεινε σὰ μιὰ θαμπὴ ὀπτασία στή μνήμη τοῦ Ἔθνους. Καί πού τὴ θυμοῦνται ὅσα ἀκόμα ἀπὸ τὰ θλαστάκια της ζοῦνε μὲ τὸν καιμὸ της. Καί πού ἴσως αἴριο — μεθαίριο οἱ γρήγοροι μεταμορφισμοὶ τῆς ἠλεκτρονικῆς μας ἐποχῆς νά τὴ θεωρήσουν μιὰ ἀσήμαντη κοκκίδα στὸν χάρτη τῆς ἐθνικῆς μας ζωῆς.

Ἡ λογοτεχνία μας λίγο — πολὺ ἔδωσε ἓνα κομμάτι ἀπὸ τὸ δράμα τῶν χαμένων πατρίδων. Ὁ ξεριζωμὸς δὲν εἶναι ἀσήμαντὴ ὑπόθεση. Ἀλλὰ ἡ καθαρὴ λογοτεχνία δίνει τὴν συναισθηματικὴ πλευρὰ, ἀποκρυπτογραφεῖ τὴν καρδιά. Ἔπαρχουν ὅμως καί ἄλλες ἐπιφάνειες πού χρειάζονται γιὰ νά ὀλοκληρωθῇ, ὄχι τὸ μέγεθος τῆς καταστροφῆς, ἀλλὰ ἡ πνευματικὴ φωτογραφία ἐνὸς χαμένου κόσμου. Δὲν ἔξερω στό μέλλον ἂν θά εὐρυνθῇ τὸ πεδίο καί τὸ πρόσωπο τῆς μικρασιατικῆς καταστροφῆς ὅταν δημοσιευτοῦν οἱ συνεντεύξεις ἀπὸ πρόσφυγες πού βρίσκονται στό Μικρασιατικὸν Ἀρχειο τῆς Μερλιέ. (Σ' αὐτὸ τὸ ἀρχειο μίλησε κόσμος ἀπ'

ὄλες τὶς μικρασιατικὲς περιοχές).

Ὁ σμυρνιὸς ΧΡΗΣΤΟΣ ΣΟΛΟΜΩΝΙΔΗΣ χαρτογράφησε τὸ χαμένο κόσμον τῆς Ἰωνίας, μὲ ἐπίκεντρο τὴ Σμύρνη, σέ μιὰ σειρά βιβλίων, ἀκολουθώντας κυρίως τὸ εἶδος τῆς χρονικογραφίας συχνὰ ἀνάμικτο μὲ κάποιο βαθμὸ ὑποχρεωτικῆς ἀπομνημονευματογραφίας.

Εἶν' ἀλήθεια πὼς φοβόμαστε τ' ἀπομνημονεύματα. Ὁ προσωπικὸς παράγοντας ἐπιηρεάζει τὴν κρίση καί συχνὰ ἐπιτρέπει παραπλανητικὲς ἐκτιμήσεις γιὰ πρόσωπα καί γεγονότα. Ἀνθρώπινο' καί δὲν μπορεῖ νά τὸ ἀποφύγει κανένας μας. Ὡστόσο, ἂν τὰ ἀπομνημονεύματα συνοδεύονται μὲ ἔγγραφα, ὁ κίνδυνος λιγοστεύει πολὺ. Στὸ κάτω — κάτω διασφύζονται κάποιες μαρτυρίες, πού κάποιο ἄλλο μάτι μπορεῖ νά τὶς ἐρευνήσῃ μὲ ἄλλη διάθεση, μὲ νηφαλιότητα. Ἄν τὰ ἀπομνημονεύματα κυκλοφορήσουν ὅταν βρίσκεται στή ζωὴ ὁ συγγραφέας τους καί δρᾷ, τότε ὑπόκεινται σέ αὐστηρὸ ἔλεγχον τῆς κριτικῆς καί τοῦ ἀντίλογου. Τοῦτο κι' ὄλας ἀποτελεῖ τροχοπέδη γιὰ τὶς ὑπερβολές, μετριάζει πολὺ τὴν ἔγκριση ἢ κατὰκριση προσώπων ἢ καταστάσεων ἀπὸ μέρους τοῦ συγγραφέα. Κί' ἀκόμα ὑπάρχει κι' ἡ δυνατότητα τοῦ διαλόγου ἂν ὁ συγγραφέας ὑποστηρίξει τὶς θέσεις του στὴν περίπτωση κριτικῆ ἀντίλογου. Συνεπῶς δημιουργοῦνται εὐκαιρίες ἐλέγχου.

Ἴσως λιγότερο παραπλανητικὴ εἶναι ἡ χρονικογραφία, γιὰτί σ' αὐτὴν τὸ προσωπικὸ ἀπομνημόνευμα δὲν κυριαρχεῖ. Τὰ ἔγγραφα, τὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸν Τύπο, οἱ ἀναφορὲς κ.λ.π., δίνουν περισσότερο ὕλικό, κάπως ἀντικειμενικότερα ὅταν μάλιστα δὲν κάμνει ὁ χρονικογράφος κριτικὴ ἀλλὰ διηγεῖται γυμνὰ γεγονότα. Κέντρο σ' αὐτὰ δὲν βρίσκεται ὁ ἑαυτὸς ὅπως σ' ἀπομνημονεύματα, συνεπῶς δὲν ὑπάρχει ἡ φραστικὴ τάση νά μεγεθύνῃ τὸ ὅ,τι τὸν ἀφορᾷ καί νά ὑποβιάσῃ τὸ ἀντίθετο καί ξένο πού θά μείωνε τὸ ὕψος του.

Ἐθεώρησα ἀπαραίτητες τὶς προλογικὲς αὐτὲς γραμμὲς γιὰ νά τοποθετήσω τὸν Χρῆστο Σολομωνίδην, αὐτὸ τὸν «ἑραστὴ τῆς Σμύρνης», σὰ χρονικογράφον τῆς Σμύρνης, εἰδικὰ τῆς Γκαιοῦ — Ἰζμύρον, ἔστω κι' ἂν συχνὰ προ-

χωρή και σ' ἐκμυστηρεύσεις. Στὸ κάτω—κάτω δὲ θὰ μπορούσε ὀλότεια ν' ἀποφύγη τὴν προσωπικὴν ἐκμυστήρευση καὶ ἀπομνημονευματογραφία, ἀφοῦ ζῶσε ἐνεργητικὰ καὶ δυναμικὰ μέσα στὸν κόσμον ποὺ χρονικογραφεῖ.

Προτοῦ ὅμως προχωρήσω σὲ εἰδικούς χαρακτηρισμοὺς πάνω στὴ συμφραζομένη χρονικογραφία τοῦ Χρήστου Σολομωνίδη θ' ἀπαριθμήσω τὰ κυριώτερα βιβλία του, ποὺ ἀναφέρονται στὴν Σμύρνη. Καὶ μόνο οἱ τίτλοι δίνουν τὴν ἐκταση μέσα στὴν ὁποία κινοῦνται τὰ εἰδικὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ συγγραφέα. Εἶναι ἓνας εὐρύτατος κύκλος, ποὺ δείχνει πὺς μὲ ὀξυδέρκεια καὶ σύστημα κοίταξε ὁ συγγραφέας τὸν κόσμον τῆς Ἰωνίας στὶς διάφορές του ἐκδηλώσεις.

Τὰ βιβλία κατὰ χρονολογικὴ σειρά τῆς ἐκδόσῆς του εἶναι τὰ ἑξῆς: 1) Στὶς ὄχθες τοῦ Μέλῃ (1951, Βραβεῖον Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν). 2) Ἰωνικὴ Ποίηση (1953). 3) Τὸ Θέατρο στὴ Σμύρνη (1955, Βραβεῖον Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν). 4) Ἡ Ἰατρικὴ στὴ Σμύρνη (1955, Βραβεῖον Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν). 5) Ἦμος καὶ Θεῖνος τῆς Σμύρνης (1957). 6) Τῆς Σμύρνης (1958). 7) Ἡ Δημοσιογραφία τῆς Σμύρνης (1959). 8) Ἡ Ἐκκλησία τῆς Σμύρνης (1960, Βραβεῖον Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν). 9) Ἡ Παιδεία τῆς Σμύρνης (1961). 10) Συμμεταίχι Γλωσσάριο (1962). 11) Μνήμη τῆς Σμύρνης (1963). 12) Ὁ Συμμεταίχι Ἀρχιστράτηγος τῆς Νίκης (1964). 13) Νίκος Τουτουτζάκης, ὁ Ποιητὴς τῆς Ἰωνίας (1965). 14) Συμμεταίχι Σημειώματα (1966). 15) Συμμεταίχι Ἀκαδημαϊκοὶ (1966). 16) Πανιώνιος Γυμνασικὸς Σύλλογος (1967). 17) Συμμεταίχι Τρίπτυχο (1970). 18) Ὁ Ἐθνομάρτυρας Χρυσόστομος Σμύρνης (δύο τόμοι, 1971). Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ βιβλία αὐτὰ ὁ Χρῆστος Σολομωνίδης, ἀναγγέλλει ἐκδόσεις σχετικὲς μὲ τὴν ἐμπορικὴ κίνηση τῆς Σμύρνης καὶ ἄλλα. Ἐξ ἄλλου ἀρκετὰ ἄρθρα του μ' ἐπίκεντρο τὴ Σμύρνη δημοσιεύτηκαν στὸν ἡμερησίον καὶ περιοδικὸν τύπον, ἔστω κι' ἂν ἔχουν ἐνταχθῆ ἢ θὰ ἐνταχθοῦν σὲ πληρέστερα ἔργα.

Οἱ τίτλοι κι' ὄλας δείχνουν τὸ πολὺπλευρο κοίταγμα τῆς Σμύρνης καὶ τὴ διάσωση κυριαρχικῶν τομέων τῆς ἰωνικῆς ζωῆς. Τὸ κωδικοποιημένο αὐτὸ ὕλικὸ εἶναι ἀπάνταστα πλούσιο, θὰ τῶλεγα ἓνα μουσεῖο γιὰ περιδιάβαση καὶ περίσκεψη. Νοιώθω ὑποχρέωση νὰ καταπαστῶ μὲ μὴ περιληπτικὴ ἐξιστόρηση τοῦ ὅτι γιὰ

μὲνα σημαντικὸ ὑπάρχει στὰ βιβλία αὐτὰ. Ἐξ ἄλλου ταῦτη ἡ ἐξιστόρηση θάνα καὶ τὸ τεκμήριο γιὰ τὶς θέσεις μου πάνω στὴν συμφραζομένη χρονικογραφία τοῦ Χρήστου Σολομωνίδη.

Στὴν πρώτη ἐνότητα βιβλίων ὁ συγγραφέας καταγράφει τὶς πνευματικὲς φυσιογνωμίες τῆς Σμύρνης. Τὶς κοιτάζει μὲ χαρακτηριστικὸν τρόπο: κριτικὰ, αἰσθητικὰ καὶ χρονικογραφικὰ σὲ ἀνάμειξη. Ἰποστηρίζει τὸ λόγο του μὲ συνεχῆ παραδείγματα, μὲ τὶς ἀπόψεις ἐγκύριων ἐκπροσώπων τῆς κριτικῆς μελέτης, μὲ λεπτομερῆ βιβλιογραφία καὶ μὲ πίνακα τῶν κυριωτέρων ὀνομάτων (τὸ τελευταῖον γιὰ ὑποβοήθηση τῶν μελετητῶν). Μεθοδικὰ ἀναλύει τὰ ἔργα κι' ἐνημερώνει τὸν ἀναγνώστη. Καὶ συνεχῶς ἀναφέρεται στὴ Σμύρνη, εἴτε στὸ κείμενον, εἴτε σὲ ὑποσημειώσεις, ποὺ ἂν μαζευτοῦν αὐτὰ ὄλα ἀποτελοῦν τμημα χρονικογραφίας. Στὶς καταγραφὲς αὐτὲς συχνὰ παρατηρεῖται ὁ ἐνθουσιασμός. Τὸν δικαιολογεῖς ὅμως γιὰτὶ εἶναι εἰλικρινῆς, εἶναι προϊόν ἀγάπης. Κι' ὅπου ἡ ἀγάπη ἐπιτρέπονται μερικὲς ὑπερβολές. Στὸ κάτω—κάτω ἡ συμπεριφορὰ αὐτὴ δὲν ἔχει πρόθεση νὰ μειώσῃ τὴν ἀξία ἄλλων, γιὰ νάνα κατὰ κάποιον τρόπο παραπλανητικὴ. Δὲν μπορῶ νὰ πῶ ποῖο ὑπερισχέει στὰ κείμενα αὐτὰ: ἡ αἰσθητικὴ ἀνάλυση; ἡ κριτικὴ σκέψη; ἢ οἱ πληροφορίες κι' οἱ ἀναφορὲς στὶς χαμένες πατρίδες; Μὰ νομίζω πὺς ἡ δυσκολία μου αὐτὴ δηλώνει τὴ μαστορικὴ κι' ἰσοροπημένη ἔκφραση τοῦ Σολομωνίδη. Ἡ ἐνότητα αὐτὴ μπορεῖ νὰ διαφεθῆ σὲ δύο κατηγορίες: ἡ πρώτη κοιτάζει τὴ λογοτεχνία καὶ τέχνη, μὲ ἰδιαίτερη ἔμφαση πάνω στὴν ποίηση ἢ δευτέρη κοιτάζει ἄλλους τομείς, χωρὶς ν' ἀποκλείῃ τὴν τέχνη, ποὺ τὴ βάσει ὑποχρεωτικὰ σ' ἓνα δεύτερο (ἄλλ' ὄχι κατώτερο) ἐπίπεδο.

Ἡ πρώτη κατηγορία καλύπτεται ἀπὸ τὰ βιβλία: «Στὶς Ὀχθες τοῦ Μέλῃ», «Ἡ Ἰωνικὴ Ποίηση» καὶ «Ὁ Νίκος Τουτουτζάκης». Ἄν δεχτοῦμε πὺς ἡ ποίηση εἶναι τὸ ἀπόσταγμα τῆς συγκινημένης ἔκφρασης, ὀρθὰ ὁ Σολομωνίδης ἐκκίνησε τὴν προσομογραφία τῆς Σμύρνης ἀπὸ τοὺς ποιητὲς τῆς. Ἐξ ἄλλου ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας γράφει πὺς «τὸ πνευματικώτατο παρουσιασμα τῆς τέχνης εἶναι ἡ ποίηση». Ἔτσι, «Στὶς Ὀχθες τοῦ Μέλῃ» μιλᾷ γιὰ τρεῖς ἀντιπροσωπευτικὸς ποιητὲς τῆς Σμύρνης, τοὺς Ἄγγελον Σημηριώτη, Μιχαὴλ Ἀργυροπούλου καὶ Λαλῖον Καρακάση καὶ (β) γιὰ τοὺς Συμ-

ναίους ποιητές του 19ου αιώνα. 'Ο «ΑΓΓΕΛΟΣ ΣΗΜΗΡΙΩΤΗΣ (τό αγαθό πνεύμα, όπως τον χαρακτηρίζει) έχει πολύμορφο και πλούσιο έργο άριστο και ολοκληρωμένο». Ένα δείγμα των χαρακτηρισμών του είναι το έξις: «'Ο Σημηριώτης ήτανε δ,τι σημαίνει ακριβώς ή λέξη ΠΟΙΗΤΗΣ' δηλαδή νοῦς κι' αίσθημα, συγκίνηση και πάθος, μουσική και αρμονία. Ένας ποιητής της 'Ομορφιάς, με δυνατή φαντασία, μ' ένα λυρισμό άριστο άπ' τον όποιο στάζει το μαγικό φίλτρο της συγκίνησης, σεμνός πάντα στην τέχνη του, όπως σεμνή ύπηρξε κι' όλη του ή ζωή». Αναλύοντας ό Σολομωνίδης το έργο του Σημηριώτη τον θεωρεί: (1) Ποιητή της αγάπης μ' ένα έρωτικό πάθος ιδανικό. (2) Φυσιολάτρη, που ή πηγή του φωτός, ό ήλιος, κυριαρχεί στους στίχους του με λέξεις συνθετικές σαν «ήλιοφώς», «ήλιοχαρά», κλπ. και με περιγραφές. (3) Θεραπευτικό ποιητή, που «πίστεψε ένσυνειδήτητα στη θεία δύναμη που κυβερνά το σύμπαν». Και (4) Πατριδολάτρη, με «πιστεύω» του τή Μεγάλη 'Ιδέα. Στόν ΜΙΧΑΗΛ ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟ ό Σολομωνίδης έξιστορεί τήν οικογενειακή του προέλευση και τις σχέσεις της οικογένειάς του με τήν κοσμική και πνευματική ζωή της Σμύρνης, για να δείξει σέ παιά άτιμόσφαιρα γεννήθηκε και μεγάλωσε ό ποιητής. 'Ο ποιητής έτυχε νάχη συμφοιτητές τον Έλευθέριο Βενιζέλο και τον Κωστή Παλαμά με τους όποιους διατηρούσε ώς το θάνατό του σύνδεσμο. 'Ο Σολομωνίδης δέχεται τήν προσήλωση του ποιητή στη λαγγεμένη Ανατολή ώς άποτέλεσμα σχετικής παρότρυνσης από το Βλάση Γαβριλίδη. 'Ο δημοσιογράφος αυτός υπέδειξε στόν ποιητή τήν ποιητική του μοίρα με δάση το άλάνθαστο ένστικτό του. (Είνα γνωστές οι καιρίες παρατηρήσεις του πάνω στη λογοτεχνία μας, που πολλούς βοήθησαν):

«—Άφησε τις μεταφράσεις, του είπε. Γράφε πρωτότυπα και μόνο για τήν 'Ανατολή. Σέ να κείνη συγκινεί. Δώσε μας 'Ανατολή...»

'Ο συγγραφέας αναλύει μιά — μιά τις ποιητικές συλλογές των 'Αργυρόπουλο: (α) «Τά Τραγούδια του Γένους», πατριδολατρικά, που τά εξέδωσε με το ψευδώνυμο Ρήγας Ραγιάς και τά κυκλοφόρησε κρυφά στη Σμύρνη. 'Αργότερα όμως με τήν άπελευθέρωση της 'Ιωνίας τά εξέδωσε με προσθήκες και με το όνομά

του. (β) «Τ' Άνιστόρητα», όπου «ή πίκρα κ' ή άλότη» από τή Μικρασιατική Καταστροφή. (γ) Τά «Τραγούδια της 'Ανατολής», όπου «όλη ή λαγγεμένη 'Ανατολή μ' όλη της τή φλόγα και τó φώς ξεχύνεται». 'Ο συγγραφέας παραθέτει γι' αυτά μιά γνώμη τήν έξις: «Τά «Τραγούδια της 'Ανατολής» όπως έπιτυχημένα τά χαρακτηρίσαν, είναι μιά έκθεση ιστορικών κειμηλίων με τή μορφή στίχων...». (δ) Σέ δεύτερη μοίρα μπαίνουν το «Περασμένα Τωρινά» και τέλος τά «Στερνά Τραγούδια», που τ' έφησε χειρόγραφα. Δίπλα σ' αυτές τις συλλογές τó «Γκιουλιστάν», μετάφραση από το Σααντί κλείει τ' ανατολίτικο πάθος του 'Αργυρόπουλου. Τέλος βιογραφεί ό Σολομωνίδης τόν ΛΑΙΛΙΟ ΚΑΡΑΚΑΣΗ με πολύ φόντο τή Σμύρνη με τó θέατρο της και τά πολλά σκάνδαλά της. Στήν έργασία «'Η Ποίηση στη Σμύρνη τον 19ον Αιώνα» ό συγγραφέας άσχολείται με τους ποιητές που είχαν τοπική σημασία για τή Σμύρνη χωρίς πανελλήνια άναγνώριση. Ωστόσο σ' αυτήν ύπάρχουν πάρα πολλές πληροφορίες. Στό βιβλίο «'Ιωνική Ποίηση» ό Χρήστος Σολομωνίδης, εξακολουθεί να καταγράφει τó ποιητικό πρόσωπο της Σμύρνης με τόν ΣΤΕΛΙΟ ΣΠΕΡΑΝΤΣΑ και τις ΑΔΕΛΦΕΣ ΒΑΤΙΔΟΥΤ (Φιλή και 'Ολγα). Στόν Στέλιο Σπεράντσα ό συγγραφέας έπισημαίνει ιδιαίτερος τή συμβολή του στην παιδική λογοτεχνία. Τήν παιδική παραγωγή του ποιητή τήν χαρακτηρίζει άνυπέροβλητη. Έργο άποστολικό, όπου συνδιάζεται τó τερπνό, έπαγωγό και ήθικοπλαστικό με τó διδακτικό. Σκοπός του ή διάπλαση, έξήψωση και καλλιέργεια του παιδικού ψυχικού κόσμου. Κι' άφού ό Σολομωνίδης σταθή κάτω λεπτομερειακά πάνω στο βιογραφικό του ποιητή, προχωρεί σέ σύντομες αναλύσεις των έργων του με δείγματα, κι' όπως συνήθως με θυμήματα από τή Σμύρνη. Με αγάπη και πολλά βιογραφικά ό Σολομωνίδης ξεετάζει τó έργο των δύο αδελφών Βατίδου, ακριβώς μέσα στη γραμμή που περιέγραφα πιο πάνω. Στό βιβλίο «Νίκος Τουτουτζάκης», ό συγγραφέας περισσότερο έπιμένει πάνω στην αισθητική άνάλυση των ποιητικών συλλογών και των θεατρικών έργων του Τουτουτζάκη, με σύντομα βιογραφικά και έλάχιστες συμφαιικές άναφορές. Έξ άλλου ή δράση του ποιητή αυτού έντοπίζεται στην 'Αθήνα και μόνο έντονη παρουσία της 'Ιωνίας ξεχωρίζει στο

ποίημα «Ἰωνία», γιὰ τὸ ὁποῖον ὁ Σολομωνίδης τὸν ἀπεκάλεσε «Ποιητὴ τῆς Ἰωνίας».

Σ' αὐτὴ τὴν κατηγορία, ποὺ ἡ φύση τῆς τὸ ἀπαιτεῖ ἐξ ἄλλου, ὁ Σολομωνίδης διαγράφεται λυρικός, μ' ἓνα νεανικό νεῦρο, γεμάτος διάθεση ἐξυμνητική. Συνεπαίρνεται ἀπὸ τοὺς στίχους ποὺ διερευνᾷ. Δὲν κρατᾷει νυστέρι παθολογοανατόμου, παρόλο ποὺ μετὰ τὴν διαίσθηση συχνὰ καθορίζει τὶς γενεσιουργὲς τῶν ποιημάτων αἰτίες καὶ τὶς συνδέει μετὰ τὸ πρόσωπο, τὴν ἱστορία καὶ τὴν βαθύτην ζωὴ τῆς Σμύρνης. Καὶ ταυτοχρόνως δὲν ἀφήνει τὴν εὐκαιρία νὰ παραπέμψῃ, ξυπνῶντας τὴ μνήμη — προπαντὸς χρονικογραφεῖ ἔστω καὶ σὲ δευτέρο ἐπίπεδο.

★

Κι' ἀφοῦ καλύψαμε τὴν πρώτην κατηγορίαν τῶν σμυρναίων φυσιογνωμιῶν προχωροῦμε στὴ δευτέρα μετὰ ἀντιπροσωπευτικούς παράγοντες ἄλλων τοιῶν. Σ' αὐτὴν τὴν κατηγορίαν τὸ ὕλικό δὲν ἐπιτρέπει τοὺς βαθιοὺς λυρισμούς. Ἀσφαλῶς ὁ Σολομωνίδης δὲν ἐκφράζεται τυπικὰ καὶ ἀκριβολογικὰ διχοτενεῖ καὶ ψυχὴ, ἢ ἀγάπη κι' ὁ ἐνθουσιασμός δὲν δίνουν ψυχρότητα στὴν ἀκριβολογία του καὶ τὴν κατὰ ἐπιστημονικὴ παράδοσιν συστηματικὴ καὶ τυπικὴ γραφὴ. Τὸ βιβλίον «Σμυρναῖοι Ἀκαδημαῖκοι» περιλαμβάνει τρία μελετήματα—μονογραφίες τοῦ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΙΩΑΚΕΙΜΟΓΛΟΥ, καθηγητῆ τῆς Φαρμακολογίας στὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, τοῦ ΜΑΝΩΛΗ ΚΑΛΟΜΟΙΡΗ, τοῦ μουσικοσυνθέτη καὶ ἰδρυτῆ τῆς Ἑλληνικῆς Μουσικῆς Σχολῆς, καὶ τοῦ ΣΤΕΛΙΟΥ ΣΕΦΕΡΙΑΔΗ, καθηγητῆ τῆς Νομικῆς, πατέρα τοῦ Γιώργου Σεφέρη. Καὶ τὰ τρία μελετήματα εἶναι μαστορικὲς προσωπογραφίες, ὅπου οἱ πολὺς γνώμες τῶν ἐδικῶν ἀποτελοῦν πολὺπλευρὴν εἴδη φωτὸς γιὰ νὰ καθοριστοῦν οἱ διαφορὲς πλευρὲς τῶν προσώπων αὐτῶν. Π.χ. στὸν Στέλιο Σεφεριάδην ἀναλύονται διάφορα ποιήματά του καὶ συσχετίζονται μετὰ τὴν ἐποχὴ καὶ τὰ ἀντιθετικὰ ρεύματα γιὰ νὰ δικαιολογηθῇ τὸ κλίμα τους. Κατάλογος ἐργασιῶν τῶν προσωπογραφουμένων προσοδίδει στὰ κείμενα μὴ μορφὴ ποὺ μετέχει λογισμοῦ κι' ὄνειρου (καὶ πάντοτε δέβαια μετὰ τὸν καταφανῆ στόχο, σχεδὸν ἄμεσα, νὰ χρονικογραφηθῇ ἡ Σμύρνη). Μιὰν ἄλλη γραμμὴν, συγγενικὴν κάπως μετὰ τὴν προηγούμενην, ἀφοῦ ἐπικεντρὸ μένει ἡ Σμύρνη, ἀκολουθεῖ ὁ συγγραφέας στὰ βιβλία του «ΛΕ-

ΩΝΙΑΔΑΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΣ, (ὁ Σμυρναῖος ἀρχιστράτηγος) καὶ Ο ΣΜΥΡΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ». Ὁ «Λεωνίδας Παρασκευόπουλος» εἶναι μιὰ μονογραφία ποὺ στηρίζεται (α) πάνω στὴν ἀλληλογραφία τοῦ ἀρχιστράτηγου μετὰ τὸν πατέρα τοῦ συγγραφέα Σωκράτη Σολομωνίδην, διευθυντὴ τῆς ἑφημερίδας «Ἀμάλθειας» (1835—1923), (β) στὸ ἀρχεῖο τοῦ ἀρχιστράτηγου, ποὺ φύλαγε ἡ οἰκογένειά του. Πολλὰ ἔγραφε περιλαμβάνονται (ἀπόσπασμα π.χ., ἀπὸ τὴν Συνθήκην τῶν Σεβρῶν, ποὺ ἀφορᾷ τὴ Σμύρνη), πολλὲς φωτογραφίες, τμήματα ἀλληλογραφίας, κομμάτια ἀπὸ ἑφημερίδες. Τὸ μόνο λυρικό παρέμβλητο εἶναι ἡ ἀφιξὴ τοῦ ἀρχιστράτηγου στὴ Σμύρνη. Μεγαλύτερη ἱστορικὴ ἀξία ἔχει τὸ δίτομο ἔργο «Ὁ Σμύρνης Χρυσόστομος». Τὸ πλοῖσιον ὕλικό ποὺ συνθέτει τὴ μονογραφία αὐτὴ ἔχει μαζευτὴ χρόνια κι' ἀπὸ διάφορες πηγές. Ὁλοφάνερη ἡ ἐπιμέλεια κι' ὁ ἔλεγχος. Τὸ κοίταγμα τοῦ ἐθνομάρτυρα γίνεται ἀπὸ πολλὰς γωνιὰς καὶ τεκμηριώνεται μετὰ ἔγγραφα, ἐπιστολὰς, ἀποσπάσματα κειμένων. Πλατεῖα βιβλιογραφία συμπληρώνει τὴ μονογραφία. Ἡ μαχητικότης καὶ τὸ σθένος αὐτοῦ τοῦ μικρασιάτη ἱεράρχη δὲ δηλώνεται μετὰ ἀπλῶς χαρακτηριστικὰ ἐπίθετα, συνήθως ρητορικῆς ὕψης ποὺ ἀπομακρύνουν μάλιστα τὴ συμπάθειά μας, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἔκθεσιν τῶν δραστηριοτήτων του καὶ τῶν ἀντιθέσεων ἢ συμπαθειῶν ὑπευθύνων προσωποποιήτων. Π.χ., ἀναφέρεται πῶς ὁ Χρυσόστομος ἴδρυνε τὸ ἐκκλησιαστικὸ περιοδικὸν «Ἅγιος Πολύκαρπος» γιὰ νὰ δώσῃ μονιμότερη μορφὴ στίς ἐπιδιώξεις του, γιὰ τὶς ὁποῖες δὲν κατόρθωνε μόνο μετὰ τὸν προφορικὸ λόγον νὰ πείσῃ τοὺς ὑπευθύνους νὰ τὶς ὑλοποιήσουν. Κι' ὁ Σολομωνίδης συμπληρώνει τὸ κύριο μέρος μετὰ κεφάλαια χαρακτηριστικῶς δηλωτικὰ γιὰ τὴν ἀντικειμενικὴ ὑποδοχὴ καὶ ἀποδοχὴ τοῦ ἐθνομαρτυρικοῦ ἔργου τοῦ Χρυσόστομου. Π.χ., πῶς μίλησε γι' αὐτὸν ἡ ποίηση, ποὺ στηθήκανε ἀνδριάντες του, γιατί ἡ ἐκκλησία ζήτησε τὴν ἀγιοποίησίν του, καὶ ἄλλα.

★

Πιὸ εὐπρόσδεκτα ἀπὸ ἓνα μὴ εἰδικευμένο ἀλλὰ ἐπαρκὲς ἀναγνωστικὸ κοινόν, εἶναι τὰ ἔργα τοῦ Σολομωνίδην ποὺ καταπιάνονται μετὰ τὴ διαγραφὴν τοιῶν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τῆς Σμύρνης. Σ' αὐτὰ ἡ δημοσιογραφικὴ ἐπιδεξιότητα τοῦ συγγραφέα μαζί μετὰ τὸ λογοτεχνι-

κό του ταλέντο πλησιάζουν στο μέσον άνθρωπο τὸ λόγο του. Δὲν ὑπάρχει ἀσφαλῶς χαλαρότητα κ' ἐπιφανειακὸ ἀντίκρουσμα ὅπως στὴ συνήθη δημοσιογραφία. Οὔτε πάλιν παραπλανητικὸς λυρισμός, πού καθιστᾷ εὐάλωτη τὴν καρδιά ν' ἀποδεχθῆ ἀνεξέλεγκτα τὴν κάθε προσφορά. Νὰ μὴ λησμονοῦμε πὼς πάντοτε τὸ ὑπόβαθρο στηρίζεται πάνω σὲ ἔρευνα καὶ τεκμηριώνεται μὲ ἔγγραφα καὶ τυπωμένες πληροφορίες, πού θὰ μπορούσαν νὰ κριθοῦν ὅπως ἐμφανίζονταν, εἶχε δηλ. ἀντικειμενικὸν ἔλεγχον. Βιβλία ἐνοτήτων μὲ τὸ χαρακτηριστικὰ πού ἀπαριθμησὰ πρὸ πάνω εἶναι τὰ ἀκόλουθα: «Τὸ Θέατρο στὴ Σμύρνη», «Ἡ Ἱατρικὴ στὴ Σμύρνη», «Ἡ Δημοσιογραφία στὴ Σμύρνη», «Ἡ Ἐκκλησία τῆς Σμύρνης», «Ἡ Παιδεία τῆς Σμύρνης». Πραγματικῶς τὰ ἔργα αὐτὰ ἀναστρώνουν τὴ χαμένη Σμύρνη πολὺπλευρα. Ἡ ἱατρικὴ, ἡ δημοσιογραφία, ἡ παιδεία, ἡ ἐκκλησία, τὸ θέατρο καὶ (ὅπως ἀναγγέλλει ὁ συγγραφέας) τὸ ἐμπόριο εἶναι οἱ οἰκοδομικοὶ λίθοι μιᾶς κοινωνίας. Τὸ βιβλίον. «Ἡ Ἱατρικὴ στὴ Σμύρνη» διαιρεῖται στὰ ἐξῆς κεφάλαια: (α) Ἀσκληπιεῖα καὶ Σχολές' σ' αὐτὸ ἐπιχειρεῖται λεπτομερὴς ἱστορικὴ ἀναφορὰ στὴν ἀρχαία ἱατρικὴ τῆς περιοχῆς μὲ βάση εἰδικὴς πραγματείες. (β) Τὸ Γραικικὸ Νοσοκομεῖο Σμύρνης, πού εἶναι τὸ πρῶτον νοσηλευτικὸ ἴδρυμα στὴν Σμύρνη. Ὅστερα ἀπὸ αὐτὸ ἰδρύθηκαν τὰ ὀθωμανικὸ, ἀρμενικὸ, καθολικὸ, ὀλλανδικὸ κλπ νοσοκομεῖα. Ἐξιστορεῖται ἡ πορεία τοῦ νοσοκομείου αὐτοῦ καὶ τῶν παραρτημάτων (ὅπως ἦταν τὸ λοιμοκαθαρητήριο) μὲ καταλόγους γιορτῶν, δωρεῶν καὶ ἄλλων σχετικῶν. (γ) Ἐπιδημίες. Σ' αὐτὸ γίνεται ἀναφορὰ, μὲ στατιστικὴς μάλιστα κ' ἱστορικὰ καθέκαστα, τῶν ἐπιδημιῶν πανώλους, χολέρας, εὐλογίας καὶ ἐξανθηματικοῦ τύφου. (δ) Γητεῖες καὶ γιαιτροσόφια. Σ' αὐτὸ περιγράφεται ἡ λαϊκὴ ἱατρικὴ τῆς περιοχῆς καὶ δημοσιεύονται δείγματα γητειῶν κλπ. (ε) Ἱατροί. Σ' αὐτὸ βιογραφοῦνται μὲ ἀλφαβητικὴ σειρὰ οἱ γιαιτροὶ πού ἔδρασαν στὴ Σμύρνη. Καὶ (στ) Φαρμακεία. Σ' αὐτὸ περιγράφεται ὁ ὄπλισμός τῶν παλιοῦ τύπου φαρμακείων μὲ τὴν χαρακτηριστικὴ «βαζαρία» τους, δηλώνεται ἡ θέσις τους στὶς διάφορες γειτονιὲς μὲ βάση τὴν ἀλφαβητικὴν σειρὰ τῶν ὀνομασιῶν τους καὶ ἐπιδείχνονται διαφημίσεις τους μὲ φωτοτυπίες. Στὸ βιβλίον «Ἡ Δημοσιογραφία στὴ Σμύρνη» ἀναφέρεται στὸν τύπο

τῆς Σμύρνης (1821 — 1922). Ὁ συγγραφέας γράφει γιὰ ἑλληνικὲς ἐφημερίδες «Ὁ Φίλος τῶν Νέων», τὴ «Μνημοσύνη», ἰδιαίτερα τὴν «Ἀμάθεια» (1838—1923) μὲ τοὺς διευθυντὲς τῆς Ροδῆ, Σαμιωτᾶκη, Σωκράτη Σολομωνίδη (τὸν πατέρα τοῦ συγγραφέα) καὶ τὸν Ἐπερίδη, τὴν «Ἐφημερίδα τῆς Σμύρνης», τὴν «Ἀρμονία», τὴν «Εὐσέβεια», τὴ «Σμύρνη», τὴ «Νέα Σμύρνη», τὸ «Θάρος» καὶ ὅλα, τὰ περιοδικὰ «Βίων», «Ἐρασιστής», «Ἐφημερίς τῶν Κυριῶν», «Νεότης», «Νέα Ζωή» καὶ ἄλλα ὅπου δημοσιεύανε καὶ Κύπριοι, τὶς ξενικὲς ἐφημερίδες (ἀρμενικὲς, τουρκικὲς, καὶ ἑβραϊκὲς καὶ γαλλικὲς) τὴν λογοκρισία, καὶ ἰδίως τὴ λογοκρισία, πού εἶχε ἐπιβάλει ὁ ἀκατανόμαστος Στεργιάδης. Ὁ Χρῆστος Σολομωνίδης ἀναπήδησε ἀπὸ δημοσιογραφικὸ περιβάλλον (ὁ πατέρας του γιὰ 40 χρόνια ἦταν διευθυντὴς τῆς «Ἀμάθειας») ὁ ἴδιος ἐχρημάτισε διευθυντὴς τῆς καθημερινῆς ἐφημερίδος «Θάρος», ἀρχισυντάκτη τῆς «Ἀμάθειας» καὶ συντάκτης τῆς ἀθηναϊκῆς ἐφημερίδος «Ἐλευθερος Κόσμος». Συνεπῶς εἶχε μέσα στὸ αἷμα του τὸ δημοσιογραφικὸ πάθος καὶ πίστευε εὐλικρινὰ πὼς «Ὁ Ἑλληνικὸς τύπος τῆς ἰωνικῆς πρωτεύουσας ὑπέβη διδασκαλίας καὶ φρουρὸς ἀκόμητος τῶν ἰδεωδῶν τοῦ Γένους», ὅπως γράφει. Κι' ἄλλοῦ πάλι λέγει: «Ἡ ἐξάσκησις τοῦ δημοσιογραφικοῦ ἐπαγγέλματος στὴ Σμύρνη δὲν ἦταν ἀπλῶς ἓνα ἐπάγγελμα, ἀλλ' ἓνα λειτουργήμα καὶ μιὰ ἐθνικὴ ἀποστολή». Καὶ σχολιάζω: σὲ κάθε ὑπόδουλο ἢ καταπιεσμένον τόπον ἢ τολμηρὴ δημοσιογραφία δὲν εἶναι λειτουργήμα κ' ἐθναποστολική;

Μὲ ξεχωριστὴ διάθεση — τῶς ἐξ ἄλλου καὶ τὸ θέμα — ὁ Σολομωνίδης καταπιάεται μὲ τὸ θέατρο στὸ βιβλίον του «Τὸ Θέατρο στὴ Σμύρνη». Ἀρχίζει ἀπὸ τὴ πρώτη θεατρικὴ παράσταση καὶ τὰ περιγητικὰ ἐνὸς Γάλλου, πού λεί πὼς τὶς ἀπόκρηες τοῦ 1657 δόθηκε στὸ Γαλλικὸ Προξενεῖο ὁ «Νικομήδης» τοῦ Κορνέιγ. Τὴν παράσταση παρακολούθησαν οἱ Σμυρνιῆς ἀπὸ εἰδικῶς τοποθετημένα «καφίσια». Τὸ 1747 ἑβραῖοι ἐρασιτέχνες ἀνάβασαν στὴ σκηνὴ τὸ ἑβραϊκὸ ἔργο «Ὁ Θάνατος τοῦ Ἀμάν», μὲ ἀποτέλεσμα νὰ συλληφθοῦν ἀπὸ τὶς τουρκικὲς ἀρχὲς γιὰ φόνους... ἐπὶ σκηνῆς. Μὲ πολλὲς πληροφορίες κ' ἐπεισόδια δίνονται οἱ παραστάσεις τῶν διαφόρων τσίρκων. Ἡ πρώτη δημόσια παράσταση ἀπὸ ἐρασιτέχνες τὸ 1775.

Ἄλλὰ πρὶν νὰ ἐκτεθοῦν τὰ τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου τῆς Σμύρνης ὁ συγγραφεὺς μιλεῖ διεξοδικὰ γιὰ τὸ μεγάλο θέατρο τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς πὸν βρισκόταν στὶς πλαγιὰς τοῦ λόφου Πάγου, πὸν δεσπόζει τῆς Σμύρνης (καὶ δίνεται γραφικὴ ἀναπαράστασή του). Τὸ πρῶτο θέατρο κλειστοῦ τύπου στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας χτίστηκε τὸ 1775 πικρὸ στὸ Φραγκομαχαλὰ τῆς Σμύρνης. Ἀργότερα, μετὰ τὸ κλείσιμο τοῦ πρώτου ἀνεγέρθηκε στὸ κτίριο τοῦ Καζίνου. Ἡ πρώτη παράσταση στὸ θέατρο ἔγινε τὸ 1824 ἀπὸ τὸν «Ὁμιλο Ἐρασιτεχνῶν» μὲ τὸ ἔργο «Ἡ ἐκδικητικὴ γυναίκα». Τὸ 1841 ἄρχισε τὸ κτίσιμο τοῦ θεάτρου «Εὐτέρπη» καὶ τὸ 1842 Ἰταλικὸς μελοδραματικὸς θίασος τὸ ἐγκαινίασε μὲ τὴ «Νόρμα» τοῦ Μπελλίνι. Ἡ πρώτη ἑλληνικὴ παράσταση μὲ ἑλληνικὸ θίασο, ἄγνωστο, δόθηκε στὴν «Εὐτέρπη» στὶς 3 Φεβρουαρίου 1845 μὲ τὸ ἔργο «Μανιώδης», πὸν μετέφρασε κ' ἐξέδωσε τὸ 1836 στὴ Σμύρνη ὁ Χ. Μιχαλόπουλος. Ἀργότερα ὁ ἴδιος θίασος ἀνέθεσε τὴ «Βαβυλωνία» τοῦ Βυζάντιου. Σελίδες σελίδων ἀκολουθοῦν μὲ τοὺς ξένους θιάσους, τοὺς ἑλληνικοὺς θιάσους μὲ τὸ ρεπερτόριό τους, τὸν τοπικὸν ἑλληνικὸ θίασο μὲ τὴν ὀνομασίαν «Νέα Δραματικὴ Ἐταιρεία», τὸν ἀρμενικὸ θίασο, τὸ τουρκικὸ θέατρο πὸν ἄρχισε μὲ τὸ πατριωτικὸ τουρκικὸ ἔργο τοῦ Ναμὶκ Κεμάλ «Βατὰν» (=Πατρίδα), πὸν τ' ἀκολούθησε σειρά τουρκικὰ πατριωτικὰ ἔργα. Καταγράφονται τὰ θεάτρα ὅπως τὸ θέατρο «Καμεράνο, Κογκόρδια, Ἀλάμπρα, Θέατρο Προκουμάας, Θέατρο Μπουρνόβα, Παράδεισος, προπαντὸς τὸ Θέατρο Σμύρνης, τὸ Νέο Θέατρο τὸ Σπόρτινγκ Κλάμπ κλπ. Ἀναγράφονται ἐπίσης σμυρναῖοι φιλοδραματικοὶ σῦλλογοι ὡς ὁ «Αἰσχύλος», ὁ «Ἀριστοφάνης» καὶ ἄλλοι. Ἐξ αἰτίας ἑνὸς ἐπισημοῦ μὲ κληρικὸ ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει τὴ θέση τοῦ κλήρου ἔναντι τοῦ θεάτρου. Σὲ εἰδικὰ κεφάλαια καταγράφονται καὶ βιογραφοῦνται μὲ ἀλφαβητικὴν σειράν οἱ σμυρναῖοι ἠθοποιοὶ (ἀνάμεσά τους ὁ Γιώργος Γληνός, ὁ Πέλος Κατσέλης, ὁ Κυβέλη, ὁ Μητσός Μυράτ, ὁ Θωμᾶς Οἰκονόμου) πὸν ὑπῆρξε καὶ πρωτοπόρος σκηνοθέτης), ἡ Εὐαγγελία Παρασκευοπούλου καὶ ἄλλοι. Σὲ ἄλλο κεφάλαιο βιογραφοῦνται καὶ ἐργογραφοῦνται ἀλφαβητικῶς οἱ σμυρναῖοι θεατρικοὶ συγγραφεῖς καὶ τέλος δημοσιεύονται οἱ θεατρικὲς συνναίτικὲς ἐκδόσεις. Γιὰ νὰ ἐκτιμηθῇ τὸ ὕλικὸ πὸν περιέχει

τὸ βιβλίον φτάνει νὰ κοιτάξῃ ἕνας τις 24 σελίδες ὅπου σὲ δίστιχα δημοσιεύεται κατάλογος ὀνομάτων.

Στὸ βιβλίον, «Ἡ Παιδεία στὴ Σμύρνη» ὁ συγγραφεὺς ἀντὶ προλόγου μιλεῖ γιὰ τὴν πνευματικότητα τῆς Σμύρνης ἀπὸ τ' ἀρχαῖα χρόνια τῶν Ἰωνῶν ὡς τὸν 18ον αἰῶνα κ' ὡς τὴν χειροτονία τοῦ Μητροπολίτη Σμύρνης Ἀνανία, ὁ ὁποῖος φρόντισε νὰ ἰδρυθῇ τὸ «Γερμανικὸ Νοσοκομεῖο» (1723) καὶ ἡ «Ἑλληνικὴ Σχολή». Τὸ 1733 γίνεται τὸ συστατικὸ ἔγγραφο τῆς «Εὐαγγελικῆς Σχολῆς» (πὸν πῆρε τ' ὄνομα ἀπὸ τὸ 1808, ἀφοῦ γὰ ἀρχετὰ χρόνια ἄλλαξε κατὰ καιροὺς ὄνομα). Ἡ περιουσία τῆς σχολῆς ὑπαγόταν στὸ Ἀγγλικὸ Προξενεῖο καὶ τὸ καθεστῶς τῆς ἀναγνωρίζονταν μὲ βεράτιο (τοῦ 1810). Διευθυνόνταν ἀπὸ ἐφόρους πὸν ἐκλέγονταν κάθε τρία χρόνια. Τὸ 1809 ἰδρύεται μὲ προτροπὴ τοῦ Ἀδαμάντιου Κοραῆ ἡ «Νέα Δημοσίαν Σχολή» πὸν ἀργότερα ὀνομάστηκε «Φιλολογικὸν Γυμνάσιον» καὶ δίδαξαν σ' αὐτὴν ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Κούμας. Ἀνάμεσα στὰ δύο Ἰδρύματα ξέσπασε ἀγώνας γιὰ ἐπικράτηση καὶ ὁ συγγραφεὺς δημοσιεύει πατριαρχικὰ σιγείλια καὶ ἄλλα ἔγγραφα πὸν ὑποστηρίζανε τὸ ἕνα ἢ τὸ ἄλλο ἐκπαιδευτικὸ ἴδρυμα. Στὴ συνέχεια ἐξιστορεῖται ὁ βίος καὶ ἡ πολιτεία τῆς «Εὐαγγελικῆς Σχολῆς» μὲ τὴ βιογράφηση καὶ ἐργογράφηση τῶν διευθυντῶν τῆς. Ἐξαρθήματα τῆς «Εὐαγγελικῆς Σχολῆς» ἦταν (α) ἡ «Σχολὴ Ἁγίου Ἰωάννου Θεολόγου στὸν Ἐπάνω Μαχαλᾶ. (β) Ἡ Κιουπετζόγλεια Σχολὴ Ἁγίας Αἰκατερίνης στὴ συνοικία Μπογιατζήδικα. (γ) Ἡ ἀλληλοδιδασκτικὴ Σχολὴ Σχοινάδικων. (δ) Ἡ Σχολὴ Φασουλᾶ. (ε) Τὸ Σοφίειον. Δημοσιεύονται οἱ κανονισμοὶ τῆς σχολῆς, οἱ πόροι τῆς, τὰ ὀνόματα τῶν κατὰ καιροὺς δασκάλων τῆς, τῶν ἀποφοίτων τῆς ἀπὸ τὸ 1863—1822 καὶ τὰ ἱστορικὰ τοῦ Μουσείου καὶ τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Σχολῆς, ἡ ὁποία κατὰ τὴν Μικρασιατικὴν Καταστροφὴ περιελάμβανε 50 χιλιάδες τόμους καὶ 150-σπάνια χειρόγραφα. Ἐνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα τῆς ἦταν ὁ «Φυσιολόγος» τοῦ Ἐπιφάνιου, ἐπισκόπου Κύπρου. Ἀξιόλογον ἐκπαιδευτικὸν ἴδρυμα ἦταν τὸ «Κεντρικὸν Παρθενωγωγεῖον». Ὁ Κοραῆς ἀναφέρει πὸς τὸν 18ον αἰῶνα μόνον 4 γυναῖκες γνῶριζαν ἀνάγνωσι καὶ γραφή, οἱ κόρες τοῦ Ἀδαμάντιου Ρῖσου, ἀπὸ τις ὁποῖες ἡ μία, ἡ Θωμαῖς ἦταν ἡ μητέρα του. Τὸ πρῶτον ἑλληνικὸ

σχολείο για κορίτσια (τὸ πρῶτο «κορασιακόν» ἢ «θηλεσκομειόν») ἄρχισε νὰ λειτουργῆ τὸ 1834. Προηγουμένως ὑπῆρχαν λίγα «σπιτικά σχολεῖα» ποὺ δίδασκαν στοιχειώδη γράμματα σὲ κορίτσια. Τὸ 1841 ἰδρύεται τὸ «Σχολεῖον τῆς Ἁγίας Φωτεινῆς», τὸ ὁποῖο γιὰ λίγα χρόνια διεύθυνε ἡ Σαπφὼ Λεοντιάς. Ἡ Σαπφὼ Λεοντιάς καὶ ὁ πατέρας τῆς Λεόντιος Κληρίδης ἰδρῦσαν τὰ πρῶτα ἑλληνικὰ σχολεῖα στὴν Κύπρο. Μετὰ τὴ βιογράφηση τῆς Λεοντιάδος ἀκολουθεῖ ἡ βιογράφηση τῶν ἄλλων διευθυντριῶν τοῦ Παρθεναγωγείου. Τὸ παρθεναγωγεῖον αὐτὸ ὡς Κεντρικὸ Παρθεναγωγεῖον εἶχε στὰ κατοπινὰ χρόνια παραρτήματα καὶ ὑποστηριζόταν οἰκονομικὰ ἀπὸ τὶς τεκτονικὲς στοῆς τῆς Σμύρνης. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ «Κεντρικὸν Παρθεναγωγεῖον» δὲν εἶχε οἰκοτροφεία, οἱ ξένες παρκομειὲς δημουργήσανε σχετικὰ ἰδρύματα καὶ συναγωνίζονταν τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα. Γιὰ βελτίωση τῶν εκπαιδευτικῶν πραγμάτων καὶ γιὰ ἐξουδετέρωση τῶν ξένων δραστηριοτήτων συστήθηκε ἡ «Φιλεκπαιδευτικὴ Ἐταιρεία», ποὺ ἰδρυσε τὸ 1881 τὸ «Ἑλληνικὸν Παρθεναγωγεῖον μετὰ οἰκοτροφείου» (ἀναγνωρίσθηκε ὡς ἰσότιμο μὲ τὸ Ἀρσάκειο). Τὸ Παρθεναγωγεῖον αὐτὸ μετονομάστηκε ἀργότερα σὲ «Ὁμήρειον Παρθεναγωγεῖον». Τὸ 1919 ἰδρύεται καὶ τὸ «Πανεπιστήμιον τῆς Σμύρνης» μὲ τὶς ἐξῆς σχολές: α) Γεωπονικῆς καὶ φυσικῶν ἐπιστημῶν. β) Ἀνατολικῶν γλωσσῶν καὶ ἀνατολικῶν πολιτισμοῦ. γ) Ἐργοδηγῶν καὶ χωροσταθμῶν. δ) Ἰνστιτούτου ὑγιεινῆς. Θὰ διέθετε τοῦτο βιβλιοθήκη μ' ἐπιστημονικὰ συγγράμματα. Τὸ κτίριο κτίστηκε σὲ χῶρο ὅπου ἄλλοτε ἦταν ἐβραϊκὸ νεκροταφεῖο. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὰ ἐπίσημα ἐκπαιδευτήρια λειτουργοῦσαν στὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰῶνα καὶ πολλὰ «ἐνοριακὰ σχολεῖα», ὅπως καὶ πολλὰ ἰδιωτικὰ σχολεῖα ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ παλαιότερο ἦταν τοῦ Βρούερ (1831). Ὁ συγγραφέας δίνει λεπτομέρειες γιὰ τὸ καθένα τους γιὰ νὰ ἀσχοληθῆ λίγο μὲ τὰ «σπιτικά σχολεῖα», τὰ σχολεῖα τῶν προαστίων καὶ τὰ ξένα σχολεῖα (ἀγγλικὰ, ἀμερικανικὰ, τουρκικὰ, ἐβραϊκὰ κλπ.).

Τέλος, στὸ βιβλίον «Ἡ Ἐκκλησία τῆς Σμύρνης» ἐξιστορεῖται μὲ σχετικὴ συντομία, ἀλλὰ μὲ πλήρεις παραπομπὲς ὁ χριστιανισμὸς τῆς Σμύρνης, καταγράφονται οἱ ἐκκλησίες, μὲ λεπτομέρειες ὁ Ναὸς τῆς Ἁγίας Φωτεινῆς, τὸν ὁποῖο ἀναφέρει καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης,

ὁ Ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, ὁ Ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ συντομότερα οἱ ἄλλες ἐκκλησίες, τὰ μετόχια καὶ τὰ προσκυνητάτα, οἱ ἐκκλησίες τῶν προαστίων μὲ ἀλφαιθική σειρά, οἱ ἐτερόδοξοι ἐκκλησίες ἀρμενίων, διαμαρτυρομένων, καθολικῶν, οἱ συναγωγὲς καὶ τὰ τεμένη. Ἐπίσης βιογραφοῦνται οἱ 76 ἱεράρχες τῆς Σμύρνης μὲ πρῶτον τὸν Ἀρίσκονα, παρόλο ποὺ ἄλλοι θεωροῦν πρῶτο τὸν ἅγιο Βουκόλο, καὶ τελευταῖο τὸν Ἐθνομάρτυρα Σμύρνης Χρυσόστομο, μὲ ἰδιαίτερη ἔμφαση στὸν Ἅγιο Βουκόλο, Ἅγιο Πολύκαρπο καὶ τὸν Σμύρνης Χρυσόστομο. Περιέχοντας ἐπίσης οἱ βιογραφίαι τριῶν Σμυρναίων Οἰκουμενικῶν Πατριαρχῶν (τῶν Γαβριὴλ τοῦ Γ', Γαβριὴλ τοῦ Δ' καὶ Νεόφυτου τοῦ Ζ'). Καταγράφονται μὲ παραπομπὲς Σμυρναῖοι ἅγιοι καὶ ἀθλήσαντες στὴ Σμύρνη. Δίνονται ἱστορικές, οἰκονομικὲς καὶ διοικητικὲς λεπτομέρειες γιὰ τὴν Ὁρθόδοξον Ἑλληνικὴ Κοινότητα ἀπὸ τὴν ἄλωση τῆς Σμύρνης (1416) γιὰ τὶς διάφορες ἀδελφότητες καὶ σωματεῖα. Καί... καταγράφονται καὶ οἱ προστάτες ἅγιοι τῶν διαφόρων ἰσναφιῶν. Π.χ. εἶχαν:

Οἱ ἀγωγάτες (κατιρτζήδες) τὸν Ἅγιο Εὐστράτιο.

Οἱ γαλατάδες τὸν Ἅγιο Ἰωάννη τὸν Πρόδρομο.

Οἱ κατημερτζήδες τὸν Ἅγιο Δημήτριο.

Οἱ κουρεῖς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα.

Οἱ περβολάρηδες τὸν Ἅγιο Τρύφωνα κλπ.

Ἡ συντεχνία τῶν ἐπαιτῶν τὸν Ἅγιο Ἰωάννη τὸν Ἐλεήμονα, ποὺ τὸν γιόρταζε.

Παρουσίασα μὲ τὴ μορφή φυλλομετρούματος τὰ βιβλία ἐνοτήτων τοῦ Χρήστου Σολομωνίδη, ποὺ ἀναστηλώνουν στὸ γραπτὸ λόγο τὴ χαμένη Σμύρνη. Δίπλα σ' αὐτὰ ὅμως ὑπάρχουν καὶ τὰ μικρότερα ἔργα (σημειώματα, διελέξεις κλπ.). Ἐπισημαίνω τὸ «Σμυρναϊκὸ Γλωσσάριον», ποὺ στὸ κάτω — κάτω εἶναι ἓνα γλωσσικὸ ἀποθησαύρισμα, συμπληρωματικὸ τῆς ἀναστήλωσης.

Μὲ τὴν περιγραφή τῶν βασικῶν κεφαλαίων, ποὺ περιέχουν τὰ σμυρναϊκὰ κείμενα τοῦ Χρήστου Σολομωνίδη, πιστεύω πὼς σχεδιάγραμμα τὴ γραμμὴ τῆς πνευματικῆς ἀνασύλωσης τῆς Σμύρνης. Ὅταν μάλιστα γραφοῦν καὶ τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἐμπορικὴ κίνηση τῆς πόλης, ποὺ ἦταν ἄλλοτε κλειδί, καὶ κωδικοποιηθοῦν οἱ ἐντυπώσεις γι' αὐτὴν ἀπὸ τοὺς περιηγητὲς, θέματα ποὺ ἀπασχολοῦν κι' ὅλας τὸν συγγραφέα

(τούς περιηγητές τούς χρησιμοποίησε ὡς Πηγή) τότε θά ὀλοκληρωθῆ ἡ ἀναστήλωση, θά μπορεῖ ἕνας νά δῆ σφαιρικά τήν πόλη αὐτή ἀπό ἕνα σχετικά ἀπόμακρο παρελθόν ὡς τήν Μικρασιατική Καταστροφή.

Εἶναι αὐτονόητο πὼς τὰ ἔργα τοῦ Σολομωνίδη γιά τήν Ἰωνική Ποίηση καί πολλά μικρότερα σ' ἔκταση μὲ τῆ μορφή ἐπιφυλλίδας καί δοκιμίων στὰ «Σμυρναϊκά Σημειώματα» ἔχουν περισσότερη θερμότητα καί σφρίγος. Κοιτάζοντας ἕνα ποιητικό ἔργο ξεφεύγεις ἀπό τὰ καθημερινά, ἔστω κι' ἂν αὐτά τὰ καθημερινά μπαίνουν στὸν χῶρο τῆς νοστολγίας καί παίρνουν ἔτσι ἕνα διάφανο χρῶμα πού σιγοτρέμει καί σὲ καλεῖ. Μέσα στὴν ποίηση τῶν Σμυρναίων ὁ Σολομωνίδης θυθίστηκε ἐφηβικά (γιὰ νά χαρακτηρίσω τὸ εἰλικρινές πάθος του) καί μετάφερε τὸ βίωμά του αὐτὸ στίς δικές του γραμμὲς σφριγηλά. Σχεδὸν εἶμαι βέβαιος πὼς τὰ χρονικογραφικά στοιχεῖα ἔχουν προστεθῆ σ' ἕνα δεύτερο διάβασμα καί μὲ τέτοιο τρόπο πού νά μὴ ἀλλοιώνουν βασικά τῆ συναισθηματικὴν ἀτμόσφαιρα τῶν κειμένων αὐτῶν. Ἐκεῖνο τὸ χαλαρὸ καί κάπως προσγειωμένον πρὸς τὸ μέσον ἄνθρωπο ὕφος τῆς δημοσιογραφίας, τὴν ὁποία ἐξυπηρέτησε ὑπεύθυνα γιά χρόνια, σπάνια προβάλλει (θάλεγα δὲν ὑπάρχει) σ' αὐτά. Ὁσμὴ δημοσιογραφίας συναντᾷς περισσότερο στὰ βιβλία του σὰν τὸ «Θέατρο στῆ Σμύρνη», πού ὑποχρεωτικά τὴν εὐνοοῦν ὡς θέματα, ἀφοῦ ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα κυρίως σταχυολογοῦνται οἱ πληροφορίες. Ἐξ ἄλλου σ' αὐτὸ τὸ βιβλίον ὑπερσχεῖ ἀναγκαστικά τὸ χρονικογραφικὸ στοιχεῖο, γιατί ἡ σύνθεσή του χρειάζεται τὴν πληροφορία ἀπὸ κάθε πηγὴ κι' ὁ ἔλεγχός του ὅπου δὲν ὑπάρχει τὸ ἔγγραφο, περιορίζετε στὰ γράφομενα (ἔγκριση ἢ κατάκριση ἢ ἀγγελία) τῶν ἐφημερίδων τῆς ἐποχῆς. Αὐτὸ δὲ λιγοστεύει τὴν ἀξία τους, γιατί μιὰ καλὴ δημοσιογραφία ἔχει αἰσθητικὸ πρόσωπο, εἶναι εἶδος ἔκφρασης καί πολὺ ζωηρὸ καί πειστικό. Ἡ ἐξιστορήση δευτερευόντων ἀπὸ πρώτη ματιὰ ἐπεισοδίων (σκάνδαλα, ἀνεκδοτολογία κλπ) συχνά δίνει ἀνάγλυφη τὴν ἀτμόσφαιρα μιᾶς ἐποχῆς, παρὰ ὁ χαρακτηρισμὸς μὲ ἀφηρημένες ἔκφρασεις, πού ἐρμηνεύονται μὲ διάφορους τρόπους.

★

Κάποιος χαρακτήρισε ἕνα βιβλίον τοῦ Χρηστοῦ Σολομωνίδη «σὰν τὸ μυθιστόρημα μιᾶς πόλης». Ὁ χαρακτηρισμὸς εἶναι ἐξαιρετικός.

Πραγματικά ὁ Σολομωνίδης ἀναπλάθει τὴ Σμύρνη, κατὰ ἕνα ἐλεύθερο τρόπο, διηγηματικὸ πού διεγείρει τὴ νοσταλγία κι' ὄχι αὐστηρὰ σύντομο, καί ψυχρὸ ὅπως οἱ ἐπιστημονικὲς ἐργασίες, χωρὶς ταυτοχρόνως νά ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν ἀλήθεια, τὴν ἀνθρωπίνως δυνατὴν ἀντικειμενικὴν ἀλήθεια.

Γιατὶ ὅμως χρονικογράφησε τὴ Σμύρνη; Ὁ χαμὸς στὴν ἀρχὴ δημιουργεῖ μιὰ σύγχυση. Γρήγορα τὸ ἔνστικτο τῆς ἐπιβίωσης σὲ σπρώχνει νά ἐξασφαλίσῃς τὴν ἱκανοποίησιν τῆς καθημερινῆς σου βιοτικῆς ἀνάγκης. Καί μιὰ στιγμὴ ἀρχίζει ἡ νοσταλγία. Τῆ γῆ σου πάντοτε τὴν κουβαλᾷς μέσα σου. Κι' ὅταν κατασιγήσῃ λίγο — πολὺ ἢ καθημερινὴ βιοτικὴ μέρμινα, ξυπνᾷ ἀπ' τὸ βάθος σου ἡ παλιὰ εἰκόνα κι' ἀπαιτεῖ νά πάρῃ σχῆμα καί ζωὴ μὲς τὰ ὄνειροπολήματά σου. Καί τότε γεννιέται τὸ τραγοῦδι, ὁ καημὸς σὲ ἦχο παροδικό. Ἄν ὅμως κατέχῃς τὰ ἐφόδια γιά νά δώσῃς μιὰ πῶ στέρεη καί πῶ διαρκῆ μορφή στῆ νοσταλγία σου καταπιάνεσαι μὲ τὴ συγγραφὴ. Νομίζεις (κι' ἀνταποκρίνεται στὴν ἀλήθεια) πὼς διασώζεις ἀπὸ τὸν ὀλοκληρωτικὸν χαμὸ τ' ὄτι χάθηκε ἀπὸ τὴν κτημοσύνη σου, γιατί εἶναι πραγματικά καί μόνιμα χαμένο γιά σένα ὅταν ξεγραφτῆ ἀπὸ τὴ μνήμη σου. Ἡ ἀνάγκη, λοιπόν, στὸ Σολομωνίδη νά διασώσῃ τὸν χαμένο του κόσμον τὸν ὀδήγησε σ' εὐρύτερες συνθέσεις μὲ ἀντικειμενικὴν πᾶ ἀξία. Στὸ προλογικὸ σημεῖωμα τοῦ βιβλίου του «Σμυρναϊκά Σημειώματα» ἐξομολογεῖται, δικαιολογεῖται καί δηλώνει τὸ στόχον του. Γράφει:

«Τὰ «Σμυρναϊκά Σημειώματα», θ' ἀκολουθήσουν, ὅσοτερά ἀπὸ λίγο οἱ «Σμυρναϊκὲς Μορφές». Καί τὰ δυὸ αὐτὰ βιβλία ἔρχονται νά συμπληρώσουν τὴν προσπάθειά μας, πού χρόνια τώρα, καταβάλλουμε καί πού ἐτάξαμε ἔργο ζωῆς: τὴν πνευματικὴ ἀναστήλωση τῆς ἀγαπημένης Σμύρνης... Τὰ «Σμυρναϊκά Σημειώματα» δὲν ἀποτελοῦν ἀκρογωνιαίους λίθους, τοῦ ἱστορικοῦ οἰκοδομήματος, πού ἀγωνιζόμετε νά ὀρθώσουμε. Συνθέτουν ὅμως ὕλικά χρήσιμα γιά τὴν ὀλοκλήρωσιν. Εἶναι τὰ κλώνια, πού ξεπετάγονται ἀπὸ τὸν κορμὸ τοῦ σμυρναϊκοῦ δέντρο, πού κάποτε θά φυλλοβολήσῃ καί πάλι, γιά ν' ἀποστάσει στῆ σκιά του ἡ νοσταλγία, πού χρόνια δὲν ἔπαυε νά λαχταρᾷ τὴν ὄνειρεμένη γῆ τῶν προγόνων...»

ΚΤΙΠΡΟΣ ΧΡΤΣΑΝΘΗΣ

Δημήτρη Ψαθά:

“ΓΗ ΤΟΥ ΠΟΝΤΟΥ”

Χρονικό, Ἀθήνα, 1966

Δυὸ βασικά λόγοι μὲ ὄθησαν νὰ παρουσιάσω σ' αὐτὴ τὴν συγκέντρωση τὸ ἔργο τοῦ Δημήτρη Ψαθά «Γῆ τοῦ Πόντου». Ἀπὸ τὴ μιά τὸ γεγονός ὅτι ὁ συγγραφέας του εἶναι Πόντιος, γεννημένος στὴν Τραπεζούντα στὰ 1905, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὸ γεγονός ὅτι τὸ βιβλίο εἶναι χρονικό καὶ ὄχι ἱστορικό — ἐπιστημονικό ἔργο.

Ἡ ἱστορία σὰν ἐπιστῆμη καὶ ἀντικειμενικὴ ἐρμηνεία τῶν γεγονότων ἔχει πὸν ψυχρὸ χαρακτήρα τοῦ νοῦ ἀπαμβλύνει τὸ συναίσθημα, ἀπομακρύνει ἀπὸ τὴν ζέστα καὶ τὸ πάθος τῆς ζωῆς καὶ ἄμεσα ἢ ἔμμεσα κλείνει τὰ τραύματα μέσα στὶς πληγωμένες ψυχές. Αὐτὸ τὸν χαρακτήρα ἔχει τὸ ἔργο τοῦ Θουκυδίδη, ὁ ὁποῖος περιορίζοντας τὶς διηγήσεις καὶ τὶς περιγραφές τῶν γεγονότων καταφέρει νὰ δώσῃ μὴ μὲ ἰσορροπημένη καὶ λογικὰ μὲ ὀργανωμένη εἰκόνα τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἐποχῆς του ἀπὸ ὅσο τὸ κατάφεραν ὁ Ἡρόδοτος καὶ οἱ Ἴωνες λογογράφοι.

Τὸ χρονικό, ἡ μορφή τοῦ ἔργου ποὺ ἔγραψε ὁ Ψαθάς, εἶναι πολὺ κοντὰ στὴν ἱστορία τοῦ Ἡροδότου καὶ τὰ παρόμοια ἔργα τῶν λογογράφων. Τὸ χρονικό θέλει νὰ παρουσιάσῃ ζεστά καὶ καθαρὰ τὰ γεγονότα. Δὲν παρεμβαίνει ἐδῶ ὁ νοῦς ἔκεινο ποὺ λειτουργεῖ εἶναι ἡ ἔμμεση ἀντίληψη, οἱ αἰσθήσεις καὶ τὸ συναίσθημα, ὅπως ἀναβλύζει μὲ τὴν ἀντίληψη καὶ περιγραφή τῶν γεγονότων.

Ἀπὸ αὐτὴ τὴν πλευρὰ τὸ ἔργο τοῦ Ψαθά εἶναι μὴ μαρτυρία ψυχῆς, εἶναι μὴ μαρτυρία ἀγάπης γιὰ τὸν τόπο ὅπου γεννήθηκε, ὅπου γνώρισε τὸ φῶς καὶ τὸν κόσμον ὁ συγγραφέας. Εἶναι ἀκόμα ἓνα ἔργο γεμάτο ἀπὸ πάθος, πλημμυρισμένο ἀπὸ ἀφοσίωση καὶ προσήλωση πρὸς τὴν ἀγαπημένη πατρίδα, ποὺ εἶναι τόσο κοντινὴ καὶ μεγάλη παρουσία μέσα στὴν ψυχὴ, ἀλλὰ ταυτόχρονα εἶναι καὶ τόσο ἀπόμακρη μέσα στὸν χῶρον καὶ τὸν χρόνον, σὰν χαμένη καὶ ἀφανισμένη μέσα στὸ τίποτε.

Αὐτὴ ἡ ἐπίγνωση ὅτι ὁ Πόντος ἦταν τὸ πᾶν καὶ εἶναι τώρα τὸ τίποτε, αὐτὴ ἡ ποικιλὴ ἀντίθεση, ἐδρασιωμένη μέσα στὴν ψυχὴ, χαρακτηρίζει καὶ διαποτίζει καὶ τὶς 500 σελίδες τοῦ βιβλίου. Ὁ συγγραφέας εἶναι ἓνας ἀγιάτρευτος πληγωμένος ἐραστὴς τοῦ Πόντου, εἶναι γεμάτος ἀπὸ ἀγάπη καὶ πίκρα γιὰ τὴν πανάρχαια κοιτίδα, ὅπου συντηρήθηκε τὸ ἔθνος καὶ ἡ παράδοση τῶν Ἑλλήνων σὲ καιροὺς δόξας, ἀλλὰ καὶ σὲ μέρες δίσσεκτες καὶ χρόνους ὀργισμένους.

Τὸ πρῶτο μέρος τοῦ βιβλίου (σελ. 9 — 118) ἔχει τὸν τίτλο «Παιδικὲς ἀναμνήσεις» καὶ μᾶς παρουσιάζει τὴν παιδικὴ ἐμπειρία τοῦ Ψαθά ἀπὸ τὸν Πόντον, μᾶς ἐξεικονίζει ἓνα κοσμοεἶδωλο ὅπως μορφοῦσε νὰ τὸ σχηματίσῃ μὴ παρθένα παιδικὴ ψυχὴ καὶ ὅπως καταστάλαξε μέσα στὴν ψυχὴ τοῦ συγγραφέα ὕστερα ἀπὸ 40 χρόνια. Τὸ μέρος αὐτὸ εἶναι τὸ πρὸ προσωπικὸ τοῦ ἔργου· γεμάτο ἀπὸ γαλήνη, ἀγάπη, εἰρήνη καὶ νοσταλγία μᾶς μεταδίδει τὴν ἀπονήρευτη ἀφέλεια καὶ τὴν ἄγρια ἀθωότητα τοῦ παιδιοῦ ποὺ ξέρει νὰ ὁμορφαίνει ἀκόμα καὶ τὸ κακὸ καὶ τὴν ἀσκήμια.

Ἐπάρχουν, βέβαια, κάποιες ἀναμνήσεις τοῦ κακοῦ εἰς τὸ μέρος τοῦτο, ὅπως ἡ ξαφνικὴ ἐξαφάνιση τῶν Ἀρμενίων τῆς γειτονίας, ὁ βομβαρδισμὸς τῆς Τραπεζούντας ἀπὸ Ρωσικὰ πολεμικὰ καὶ ἄλλα μικρότερα δεινὰ, ἀλλὰ ὅλα ἐξαφανίζονται μέσα στὸν ἀπονήρευτο καὶ ἀνυποψίαστο ἀκόμα κόσμον τοῦ παιδιοῦ.

Βασικὰ κυριαρχεῖ ὁ εἰδυλιακὸς τόνος, τὸ πνεῦμα τῆς γαλήνης καὶ τοῦ ἀτάραχου εἰρηνικοῦ κόσμου. Ὅπως στὴν ἀκόλουθη περιγραφή τῆς Τραπεζούντας:

«Νάτην ἢ Τραπεζούντα — πρωτεύουσα ἱστορικὴ τῶν Κομνηνῶν — γεμάτη ἐκκλησίες, κάστρα βυζαντινά, τζαμιά κ' ὀρθοδοξία, πού ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά της σκαρφαλώνει στὸν λόφο τοῦ «Πὸς Τεπέ» κ' ἀπ' τὴν ἄλλη δροσολογίεται ἀνέμελα στὴν θάλασσα τοῦ Εὐξείνου, πού τότε χαϊδεύει τὶς ἀμμουδιές της καταγάλαη, καὶ πότε ἀνασηκώνεται θυμωμένη, σὲ κύματα θεόρατα πού σπάζουν καὶ βροντολογοῦν στὰ βράχια τοῦ γιалоῦ της.

Σπίτια μικρά, μεγάλα, πού οἱ αὐλές τους — πλακόστρωτες ἄλλου κ' ἄλλου μὲ κερφωμένα βοτσαλάκια — λαμποκοπᾶνε ἀπὸ πάστρα κ' οἱ κῆποι τους ὀλοῦθε εἶναι πνιγμένοι στὸ λουλούδι, στὶς σικιές ἢ τὶς ροδιές ἢ τὶς μανόλιες.

Νὰ τὸ μεϊτάνι μὲ τὰ μεγάλα καφενεῖα, ὅπου σεβάσμιοι Τοῦρκοι τραβοῦν μακάριοι τοὺς ναργιλέδες, κ' οἱ δρόμοι μὲ τὰ μαγαζιά, τὰ σεκερτζίδικα μὲ τὰ πολύχρωμα ζαχαρωτά, τὰ χαλβατζίδικα μὲ τοὺς πελώριους ἄσπρους χαλβάδες, τὶς λεμονάδες, τὰ σερμπέτια καὶ πέρα τὰ κερπαπεζίδικα μὲ τὰ ντονερ κερπάκια, ὅπου ὁ κερπαπτζής ξεσπᾶ μερακλωμένος σὲ κραυγές:

— Βάι, βάι, βάι!...

Μπαρμπέρικα μὲ τὶς κρεμαστὲς ἀνταῖες ἀπὸ χάντρες, φίσκα τὰ μπακάλικα καὶ τὰ μανάκια ἀπ' τοῦ πουλιοῦ τὸ γάλα, βουτύρατα, τυριά, φροῦτα σωροὶ καὶ ζαχαβατικά τῆς πλούσιας γῆς, ψαράδικα μὲ τὰ λαχταριστὰ μπαρμπούνια καὶ τὰ καλκάνια τοῦ Εὐξείνου, γεμάτοι οἱ δρόμοι ἀπὸ τὰ φέσια — Τοῦρκοι καὶ Ρωμοὶ — κ' ἀπὸ τὶς φωνακλάδικες κραυγὲς τῶν γυρολόγων:

— Διμοναντὰ τουρ μπουζ γκιπίι!..

«Παγωμένη εἶναι ἡ λεμονάδα», ἀλλὰ καὶ κρύο τὸ «αἰράνι» — δροσιτικὸ ποτὸ ἀπὸ γιαιοῦρι:»...

(Γῆ τοῦ Πόντου, σελ. 13)

«Βραδυάζει. Καὶ νὰ πού ἐκεῖ ψηλά στὸν μιναρὲ πρόβαλε ὁ «μολλάς», πού μὲ τὸ ἕνα χέρι στὸ αὐτὸ διαλαλᾷ στὰ πέρατα τοῦ κόσμου, ὅτι ἕνας εἶναι ὁ Ἄλλὰχ καὶ προφήτης του ὁ Μωάμεθ.

Ἄλλὰάάάάχ

μὴρ Ἄλλὰάάάααχ!

Ἄλλὰ ἡ ἀπάντηση ἔρχεται ἀπὸ πλῆθος κερπαναριά πού χαλοῦν τὸν κόσμο μὲ τὶς γλυκόλαλες κερπάνες, ἀπ' ὅπου δροσολογίεται ὁ ἀληθινὸς Θεὸς τῶν Χριστιανῶν καὶ προσκαλοῦνται οἱ πιστοὶ στὶς ἐκκλησιές, ὅπου ὀδεύουν — ὀλόκληρος λαὸς — μὲ πίστη καὶ κατανύξη, Κυριακές, γιορτές, ἑθονιά, ἔσπερινούς, Χριστούγεννα καὶ Πάσχα.

Θεὲ μου, τί ἀνοιχτόκαρδα, πόση ἀπερανσύνη — ὁ γιалός μας! — πέρα πρὸς τὴν ἀνατολή τ' ὠραῖο «Γκιουζέλ σαράι» μ' ἀπειραχτα τὸ τεῖχη τῶν Κομνηνῶν καὶ πρὸς τὴν δύση τὰ μεγάλα βράχια, ἀπ' ὅπου πηδᾶμε στὸ νερὸ τὰ καλοκαίρια ἢ καὶ κρυφοκτυτᾶμε κερμιά φορὰ τὰ χανουμάκια, πού ἔρχονται, κρύβονται ἐκεῖ νὰ κολυμπήσουν καὶ δὲν βγάζουν βέβαια μόνο τὸ φερετζέ τους γιὰ νὰ δροσιστοῦν...

Νὰ κ' ὁ Ἄη Γρηγόρης, ἡ μεγαλόπρεπη μητροπολιτικὴ μας ἐκκλησιά, ὅπου ὁ μητροπολίτης Χρῦσανθος δὲν ἀφήνει σχεδὸν κερμιά Κυριακὴ χωρὶς νὰ θυμηθῆ στὸ κήρυγμά του τοὺς θρυλικούς μυροῦς τοῦ Ξενοφῶντος, πού ἀπ' τὰ ψηλὰ βουνὰ τῆς Τραπεζούντας ἀντικρούσαν τὸ γαλάζιο πέλαγος καὶ φώναξαν:

— Θάλαττα! Θάλαττα!

Ἐδῶ στὴν Τραπεζούντα κατέβηκαν, κ' ἐδῶ σὲ τοῦτον τὸν γιалὸ λουστῆκαν, ὅστερα ἀπὸ πολλὲς κερπιανήσεις, μάχες, δοκιμασίες — λείει ὁ δεσπότης — αἰῶνων, ἱστορία ἐλληνικὴ ἔχει ἡ πόλη τούτη, ὅλα τὸ μαρτυροῦν, ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, ἀρχαῖα τεῖχη καὶ κάστρα, τάφοι αὐτοκρατόρων, ἐκκλησιές καὶ πρὸ πάντων ὁ λαὸς ὁ ριζωμένος στ' ἅγια τοῦτα χώματα, πού τὰ ποτίζει μὲ δάκρυα καὶ ἰδρώτα καὶ συνεχίζει ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ τὴν προαίωνα ἱστορία τῆς Ἑλλάδας.

Κοιτάζω τὸν πατέρα μου, δακρύζει:

— Γιατὶ πατέρα;

Σκύθει πολὺ ὁ πατέρας μου γιὰ νὰ μὲ φτάση:

— Σῶπα παιδί μου, τὰ καλὰ παιδιὰ δὲν μιλᾶνε στὴν ἐκκλησιά.

Κι' ἐνῶ σκουπίζει τὰ μάτια του μὲ τὸ μαντήλι:
— Ὅμως θὰ μεγαλώσης, θὰ καταλάβης».

(Γῆ τοῦ Πόντου, σελ. 15—16)

Ἔρχεται ὁ Ἀ΄ Παγκόσμιος πόλεμος, φτάνει μέχρι τὴν Τραπεζούντα, οἱ Τούρκοι φεύγουν, ἔρχονται οἱ Ρῶσοι, οἱ Ἕλληνες γίνονται κυβερνήτες, ἀλλὰ γιὰ τὸν Ψαθᾶ καὶ τὰ παιδιά τῆς ἡλικίας του ὅλα αὐτὰ εἶναι ἓνα παιγνίδι, εἶναι ἀφορμὲς γιὰ νέες συγκινήσεις. Ὁ κόσμος μέσα στὴν ἀλλαγὴ φαίνεται νὰ παραμένῃ ὁ ἴδιος. Τὰ παιδιά μόλις ὑποψιάζονται τὰ γεγονότα, δὲν μποροῦν νὰ κατανοήσουν τὸ νόημά τους. 5 Ἀπριλίου τοῦ 1916 οἱ Ρῶσοι καταλαμβάνουν τὴν Τραπεζούντα. Σποραδικὰ τὰ πολεμικὰ τους βομβαρδίζουν τὰ παράλια. Ὁ μὲν πόλεμος εἶναι ἀκόμα ἀπόμακρος. Τὸν Γενάρη τοῦ 1918 φεύγουν τὰ Ρωσικὰ στρατεύματα. Ξαναγορῶν οἱ Τούρκοι, ἀλλὰ ἡ Τραπεζούντα εἶναι σχετικὰ ἤσυχη. Ὁ πόλεμος τελειώνει, οἱ Τούρκοι δὲν μποροῦν νὰ ξεθαρρέσουν καὶ σὲ λίγο γίνεταί τὸ μεγάλο θαῦμα. Ἀπριλίου τοῦ 1919. Καὶ τὸ ὄνειρο αἰῶνων γίνεταί ξαφνικὰ πραγματικότητα:

«Ἀπίστευτο! Ἐνα ἑλληνικὸ καρᾶνι μᾶς ἐρχόταν ἀπ' τὴν Ἑλλάδα! Νά, τώρα φαινόταν καθαρὰ καὶ ἡ σημαία του: Ἑλληνικὴ σημαία! Ἄναυδοι εἴχαμε μείνει κάτω στὸ γυαλὸ καὶ τὸ κτυτούσαμε καθὼς ἔσκιζε τὰ νερὰ καμαρωτὸ — καμαρωτὸ καὶ τραβοῦσε ἴσχυα πρὸς τὸ λιμάνι. Πολλὰ ἀπίστευτα, θέβαια, γιγνῆκαν ἀληθινὰ ἐκεῖνο τὸν καιρὸ, πολλὰ θαύματα ἀκούγαμε καὶ βλέπαμε, ἀλλὰ τοῦτο ἐδῶ ξεπερνοῦσε τὰ ὄρια τῆς φαντασίας. (...) Τραντάχτηκε ἡ πόλη μας καὶ βούηξε ἀπ' τὸ ἀπίστευτο μαντάτο — τὸ νέο μεταδόθηκε σὰν ἀστραπή:

— Ἑλληνικὸ πολεμικὸ!

Βούηξαν τὰ σπῆτα, τὰ σχολεῖα, ἡ ἀγορὰ, οἱ γειτονιές. Πανζουρλισμός καὶ τρέλλα ἔπιασε τὸν κόσμον καὶ πολλοὶ ἄρχισαν νὰ τρέχουν πρὸς τὸ Ντερμὲν ντερέ, ὅπου μαθεύτηκε ὅτι ἄραξε τὸ «Βέλος».

— «Βέλος», λέγνα 'το;

— «Βέλος», «Βέλος»!

— Νά λελέβα 'το, ντ' ἔμορφον ὄνομαν πᾶ ἔχ!

Ἔστε «Βέλος» τὸ λένε; ρωτοῦσαν οἱ γυναικοῦλες — νὰ τὸ χαρῶ καὶ τὶ ὠραῖο ὄνομα πού ἔχει! Ἄλλοι ἀγκαλιαζόντουσαν, ἄλλοι δάκρυζαν, ἄλλοι φιλοντόουσαν. Δικαιολογημένη κι' ἡ χαρὰ κι' ἡ τρέλλα κι' ὁ πανζουρλισμός. Τὸ «Βέλος» ἦταν τὸ πρῶτο ἑλληνικὸ πολεμικὸ καρᾶνι πού ἔφτανε στὴν πρωτεύουσα τῶν Κομνηνῶν ἀπὸ τότε πού εἶχε σκλαβωθῆ ἀπὸ τοὺς Τούρκους ἐδῶ καὶ τετρακόσια τόσα χρόνια!».

(Γῆ τοῦ Πόντου, σελ. 111—112)

Μέσα, ὅμως στὴν χαρὰ καὶ τὸν πανηγυρισμὸ, μέσα στὴν ἐθνικὴ ἔξαρση καὶ τὰ ἀπίστευτα γεγονότα παρουσιάζεται τὸ προμήνυμα τοῦ κακοῦ πού ἀρχίζει νὰ πλησιάζη. Στις 16 Ἀπριλίου στὴν Ἐμπορικὴ Λέσχη ἐτοιμάζεται μεγάλη δεξίωση γιὰ τοὺς ἀξιωματικούς καὶ τοὺς ἄντρες τοῦ Ἑλληνικοῦ πολεμικοῦ. Φῶτα, κόσμος, ἐπίσημοι, μᾶντες, χαρὰ. Ξαφνικὰ μέσα ἀπὸ τὸ πλῆθος ἓνα χέρι σημαδεύει ἕναν Ἕλληνα ἀξιωματικὸ ἕνας νέος πέφτει νεκρός. Ὁ λαὸς σὲ μιὰ στιγμὴ φοροῦν τὸν μαῦρο μανδύα τοῦ πένθους. Ὁ φόβος ἐκεῖνος εἶναι ὁ πρόλογος καὶ ἡ εἰσαγωγὴ στὴν τραγωδίαν. Κι' ὁ Ψαθᾶς ἀρχίζει νὰ καταλαβαίνει τὴν παρατήρηση τοῦ πατέρα του:

«Ὅμως μεγαλώσης, θὰ καταλάβης».

Τὸ Δεύτερο Μέρος τοῦ Βιβλίου εἶναι τὸ καθαυτὸ χρονικὸ τοῦ Πόντου. Δὲν εἶναι ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὸ πρῶτο μέρος. Εἶναι ἀντίθετα κατὰ βάθος καὶ πλάτος ἀνάπτυξη τῶν στοιχείων καὶ τῶν θεμάτων τοῦ πρώτου μέρους. Ὁ σύνδεσμος τῶν δυὸ μερῶν εἶναι ἐσωτερικός. Ὅτι ἀποτελοῦσε ἀπλὸς ὑπαινιγμὸς, ἀπρόσιτη ἐμπειρία, ἀνεξήγητα νοήματα γιὰ τὴν παιδικὴ ψυχὴ πλαταίνει τώρα, διανοίγεται σὲ ὁλόκληρον κόσμον καὶ μάλιστα σ' ἓνα κόσμον τραγικόν, σφραγισμένον μὲ δεινὰ, αἶμα καὶ ἀκοίμητον πόνον.

Στὸ μέρος αὐτὸ περιλαμβάνονται τρία κεφάλαια:

Ἡ τραγωδία (σελ. 119—184).

Ἀγῶνες γιὰ τὸν λυτρωμὸ (σελ. 185—312).

Τὸ ὄργιο καὶ τὸ ἔπος (σελ. 313—507).

Ὁ Ψαθᾶς γιὰ νὰ συγγράψῃ τὸ μέρος τοῦτο καταφεύγει σ' ἓνα μεγάλο ἀπόθεμα μαρτυριῶν, δημοσιευμάτων, ἀναμνήσεων καὶ ἐπισήμων ἐγγράφων, ποὺ δημοσιεύτηκαν σὲ διάστημα 40 χρόνων καὶ φώτισαν ἀπὸ πολλὲς πλευρὲς τὸ δράμα καὶ τὴν θλιθερὴ τραγωδία τοῦ Πόντου.

Ὁ συγγραφέας κάμνει ἐλεύθερη χρῆση τῶν πηγῶν καὶ τῶν μαρτυριῶν. Σκοπὸς του εἶναι νὰ παρουσιάσῃ τὴν δική του ἀλήθεια, τὴν ἀλήθεια τῶν Ἑλλήνων, καὶ νὰ δημιουργήσῃ ἓνα σύνθετικὸ καὶ ἐπικὸ πλῆθος τῆς ματωμένης ἱστορίας τοῦ Πόντου. Λεῖπει, ὅπως εἶναι φυσικὸ, ἡ κριτικὴ τῶν πηγῶν, ἡ βάσανος τῶν μαρτυριῶν καὶ ἡ συγκριτικὴ καὶ ἐξαντλητικὴ ἀνέυρεση τῆς ἀλήθειας μέσα ἀπὸ μιὰ συστηματικὴ καὶ καθολικὴ διερεύνηση ὅλων τῶν πληροφοριῶν ἐλληνικῶν, τουρκικῶν καὶ ξένων.

Στὸ πρῶτο κεφάλαιο, ποὺ ἔχει τὸν τίτλο «Ἡ τραγωδία», μετὰ ἀπὸ μιὰ σύντομη ἀναδρομὴ στὸ παρελθόν, ὁ Ψαθᾶς ἀναζητεῖ καὶ προσδιορίζει μερικὰ ἀπὸ τὰ αἷτια ποὺ ὀδήγησαν στὴν καταστροφὴ τοῦ Πόντου. Ὁ ἀναγεννημένος τουρκικὸς ἐθνικισμὸς, ὅπως ἐκδηλώθηκε στὰ 1908 μετὰ τὴν ἐπανάσταση τῶν Νεοτούρκων, καὶ ἡ κατάρρευση τῆς Τουρκικῆς αὐτοκρατορίας, ποὺ εἶχε κίβλας ἀρχίσει ἀπὸ τοὺς Βαλκανικοὺς καὶ γινόταν φανερὴ σχεδὸν μετὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ Α' Παγκοσμίου Πολέμου, καὶ ὁ φθόνος ἀκόμα ἐνὸς καθυστερημένου λαοῦ πρὸς τὶς πρὸ προηγμένες ἐθνότητες τῆς αὐτοκρατορίας, πρὸς τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς Ἀρμενίους, εἶναι τὰ αἷτια ποὺ ἔφεραν τὴν συμφορὰ καὶ τὸ ξερίζωμα στὸν Ἑλληνισμὸ τοῦ Πόντου κατὰ τὸν συγγραφέα.

Τὸ ὑπόλοιπο μέρος τοῦ κεφαλαίου εἶναι μιὰ ὀμηρὴ καὶ φοικαστικὴ ἀφήγησις τῆς ἐξοντώσεως τῶν Ἀρμενίων καὶ τῶν Ἑλλήνων. Ἐνα κίνημα τῶν Ἀρμενίων στὸ Βᾶν ἔδωσε τὴν ἀφορμὴ γιὰ τὴν γενικὴ σφαγὴ καὶ ἐξόντωση τῶν Ἀρμενίων στὰ 1915. Ὑπολογίζεται ὅτι εἶχαν σφαγῆ τότε περισσότεροι ἀπὸ ἓνα ἑκατομμύριο ἄνθρωποι.

Ἡ εἰσβολὴ τῶν Ρώσων καὶ ἡ κατάληψις τοῦ Ἀνατολικοῦ Πόντου ἀπὸ τὰ Ρωσικὰ στρατεύματα στὰ 1916 ἔδωσαν τὴν ἀφορμὴ γιὰ ν' ἀρχίσουν οἱ διαγωμοὶ ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων καὶ ἡ ἐξόντωσή τους στὰ 1916 καὶ 1917. Ἡ δυτικὴ περιοχὴ τοῦ Πόντου πέρασε ἀπὸ μαχαίρι, σίδερο καὶ φωτιά. Ὁ Ἀνατολικὸς Πόντος, καὶ ἡ Τραπεζοῦντα μαζί, ἔμεναν ἀκόμα ἀσφαλεῖς κάτω ἀπὸ τὴν Ρωσικὴ κατοχὴ.

Ἀρμενιοὶ καὶ Ἕλληνες ἔπρεπε νὰ ἐξοντωθοῦν μετὰ τρόπο ποὺ δὲν θὰ προκαλοῦσε τὶς συνειδήσεις καὶ δὲν θὰ ξεσήκωνε τὴν φωνὴ τοῦ δικαίου. Τὴν μέθοδο τὴν εἶχε ἐμπνευσθῆ ὁ γερμανὸς στρατάρχης Αἰμὰν φὸν Σάνδερς πασᾶς, ἀναδιοργανωτῆς τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ, ὁ ὁποῖος ἰσχυρίζεται πὼς σύστησε τὸ μέτρο τῶν ἐκτοπισμῶν μόνο γιὰ στρατιωτικοὺς λόγους.

Τι ἦσαν οἱ ἐκτοπισμοί;

Ὁ Ψαθᾶς ἀφιερώνει δλόκληρο τὸ κεφάλαιο σ' αὐτούς. Ρημάχτηκαν ἡ περιοχὴ τῆς Ἀμισοῦ καὶ τῆς Πάφρας, χιλιάδες ἀνθρώπων ξεσηκώθηκαν, πέθαναν μέσα στὰ βουνὰ καὶ τοὺς κάμπους, ἀπαγχονίστηκαν, πέθαναν ἀπὸ ἐπιδημίες. Θ' ἀφήσω ὅμως ν' ἀκουστῆ ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας.

«Γιὰ ὅποια πόλη ἢ περιοχὴ, γράφει ὁ Ψαθᾶς, ἀποφασίζοταν ὁ ἐκτοπισμὸς ἔβγαυε πρῶτα μιὰ πολὺ μαλακὴ διαταγὴ ποὺ δὲν προμηνοῦσε μεγάλο κακό. Πόλεμος ἦταν — τί νὰ γίνῃ; — τὸ κράτος βρισκόταν στὴν ἀνάγκη νὰ πάρῃ μερικὰ μέτρα ἀπαραίτητα γιὰ τὴν ἀσφάλειά του, δηλαδὴ:

- 1) Ὅσοι Ρωμοὶ βρίσκονται στὴν πολεμικὴ ζώνῃ τῶν ἐπιχειρήσεων ἀπομακρύνονται 50 χιλιόμετρα στὸ ἐσωτερικὸ
- 2) Νὰ μὴν ἀνησυχοῦν γιὰ τὶς περιουσίες τους, γιὰτὶ αὐτὲς ἐξασφαλίζονται ἀπὸ τὸ κράτος.
- 3) Ὅσοι δὲν θὰ μπορέσουν νὰ χροῦν μέσα μεταφορικὰ γιὰ τὴν μικρὴ τούτη μετακίνησίν τους νὰ μὴ νοιάζονται, γιὰτὶ τὸ κράτος θὰ τοὺς ἐξασφαλίσῃ καὶ ζῶα καὶ ἀμάξια.
- 4) Μποροῦν ἐλεύθερα νὰ πουλήσουν ὅ,τι ἐπιθυμοῦν καὶ νὰ πάρουν μαζί τους ὅ,τι θέλουν.

5) Κανείς δὲν θὰ μπορῆ νὰ τοὺς πειράξῃ στὸ δρόμο γιατί θὰ τοὺς συνοδεύουν τζανταμαδάδες πού θὰ τοὺς προστατεύουν».

(Γῆ τοῦ Πόντου, σελ. 158-9)

Ὁ πῶ περιβόητος ἐκτοπισμὸς ὑπῆρξε ἐκεῖνος τῆς Τριπόλεως (Τὸ δράμα τῆς Τριπόλης, σελ. 171—184). Ἀπὸ τὴν μακρὰ περιγραφή τοῦ Ψαθᾶ μεταφέρω ἕνα ἀπόσπασμα γιὰ νὰ φανῆ τὸ μέγεθος τῆς συμφορᾶς καὶ τὸ σύστημα μ' ὅλες του τὶς συνέπειες:

«Εὐθὺς ἀμέσως καὶ ἐνῶ ἀκόμη ἐξακολουθοῦσαν νὰ φθάνουν καὶ οἱ καθυστερημένοι, δόθηκε ἡ διαταγή τῆς ἐκκινήσεως. Μέσα στὸ πανδαιμόνιο τῆς ἀπερίγραπτης συγχύσεως, μὲ πόνο βαθὺ καὶ ἀνείπωτη πικρία ἔβλεπες νὰ κινῆται ἀργὰ — ἀργὰ πρὸς τὸ δρόμο τῆς ἐξορίας ὅλο ἐκεῖνο τὸ ἐτερόκλητο πλήθος, σ' ἕνα θλιβερὸ κρᾶμα ἀνθρώπινης δυστυχίας καὶ ἀθλιότητος. Ἡ πορεία πρὸς τὸ ἄγνωστο εἶχε ἀρχίσει...»

(Ἀπόσπασμα ἀπὸ μαρτυρία ἐκτοπισμένου, πού κατάφερε νὰ γλυτώσῃ).

Ἐφτά χιλιάδες ἄνθρωποι μαζεύνονται ἀπὸ τὴν Τρίπολη καὶ ἀρχίζουν τὴν δραματικὴ καὶ μακρὰ πορεία τους μέσα στὸ ἄγνωστο, τὴν Κυριακὴ 16 Νοεμβρίου τοῦ 1916.

Ὁ Ψαθᾶς περιγράφει:

«Νάτο, λοιπόν, πού ἀκούεται τὸ πρῶτο:

—Γιούρουνουζ!

«Προχωρᾶτε». Ἀτέλειωτη ἡ φάλαγγα ἀπλώνεται καὶ ξετυλίγεται στὸ δρόμο, ἄντρες, γυναῖκες, κορίτσια, γέροι καὶ γηρές, παιδιά, σκυμμένοι ὅλοι κάτω ἀπὸ τὸ βάρος πού φέρνουν στὴν πλάτη — μητέρες μὲ τὰ μωρὰ στὴν ἀγκαλιὰ κι' ἄλλα στὸ χέρι — ἄλογα φορτωμένα καὶ μαζὶ οἱ Τοῦρκοι ἀγωγιάτες, μπροστὰ καὶ πίσω καὶ στὰ πλάγια τους καβαλαροὶ στρατιῶτες, ν' ἀργοσαλεύουν προχωρώντας. Σιγὰ — σιγὰ χάνεται ἡ πόλη, χάνονται τὰ σπίτια τους, πού τὰ κλειδιά τους τὰ πήραν οἱ ἀξιωματικοὶ γιὰ νὰ τοὺς τὰ φυλάξουν, — ἔλεγαν — καὶ νὰ τὰ παραδώσουν ὅταν θὰ γυρίσουν. Ποιοί, ὅμως, θὰ γύριζαν; Καὶ πόσο;

Ἀπὸ τὸ ὕψωμα τοῦ προφήτη Ἡλία — μὰ ὥρα ἔξω ἀπ' τὴν Τρίπολη — ρίχνουν τὴν τελευταία τους ματιὰ στὴν πόλη καὶ προχωρᾶνε. Ψιλοβρέχει, ὁ δρόμος εἶναι λασπερός, βραδυάζονται μέσα σὲ λασπονερία, τσαλαβουτᾶνε, μέσα στοὺς ὀρυζῶνες, σκορπίζονται, χάνουν τὴ συνοχή τους καθὼς πέφτει τὸ σκοτάδι:

—Γιούρουνουζ!

Γεμίζει ἡ νύχτα κλάματα παιδιῶν, φωνὲς μαγᾶδων, δυναμόνει ἡ βροχὴ καὶ μούσκεμα ὅλος ἐκεῖνος ὁ λαὸς πλανιέται μέσα στὰ χωράφια καταλασπωμένος, τρομαγμένος — πού θὰ περάσῃ, Θεέ μου, τὴ νύχτα του; Οἱ πρῶτοι φτάνουνε, κάποτε, στὸ Ἔσπιεν, ὅπου οἱ τούρκικες ἀρχὲς προβλέψαν στοργικὰ γιὰ τὴν διανυκτέρευση. Δυὸ μικρὰ σπιτάκια κι' ἕνα τζαμί τὰ κρίναν ἀρκετὰ γιὰ τὶς χιλιάδες τοῦτες τῶν ἀνθρώπων.

Γίνεται σκοτωμὸς ποῖος θὰ πρωτοπρολάβῃ. Οἱ μέσα κοντεύουν νὰ πνιγοῦν, οἱ ἔξω φωνάζουν, βρίζουν, ἰκετεύουν κι' ὅλο ἔρχονται καὶ μαζεύνονται ἄλλοι ἀπὸ πίσω, ἀμέτρητοι ἴσκιοι μέσα στὸ σκοτάδι, πού στέκονται στὸ ὑπαθρο, στὸ κρῦο, παγομένοι, λασπομένοι καὶ ἀπὸ πάνω νὰ ψιλοβρέχῃ ἀσταμάτητα! (...).

Εὐτυχῶς ἡ μέρα προσβάλλει ἠλιόλουστη καί :

—Γιούρουνουζ!

Ξεμνοῦν πάλι, μετρᾶνε τώρα τοὺς κινδύνους, παίρνουν ἀπόφαση νὰ δείξουν ἀντοχὴ καὶ περπατᾶνε, φτάνοντας πότε σὲ χωριὰ ἑλληνικὰ μὲ ἀδειανὰ τὰ σπίτια, γιατί οἱ κάτοικοί τους ἔχουν ἐκτοπισθῆ πῶ πρὶν, καὶ πότε σὲ ἄλλα, ὅπου βρίσκοντας κόσμον προσπαθοῦν νὰ κάνουν μερικὲς προμήθειες, ἀλλὰ μὲ τοὺς πρῶτους ἀγοραστὲς ἐξαφανίζονται ὅλα τὰ εἶδη.

Καὶ περπατᾶνε. Μπροστὰ τους πάντα οἱ κάμποι, τὰ βουνά, ἐδῶ ἀνηφοριὲς καὶ μονοπάτια, ἐκεῖ κατηφοριὲς, ποτάμια σταθμεύουν σ' ἄλλα χωριὰ ὅπου ὑπάρχουν σπίτια ἢ ἀποθήκες καὶ βολεύονται, περνᾶνε μιὰ ἢ δυὸ νύχτες γιὰ ξεκούραση κι' ὕστερα τὸ πρῶτὸ δόστυ καὶ πάλι:

Γιούρουνουζ! »

(Γῆ τοῦ Πόντου, σελ. 176—177)

Καὶ ἡ πορεία συνεχίζεται. Μέρα καὶ νύχτα τοὺς κνηγὰ τὸ πρόσταγμα: Γιούρου-
νους! Γιούρουνοις! Φτάνουν κάπου καὶ τούρκικο ἀπόσπασμα κόβει τὸν δρόμο: — «Για-
σάκ!» «Ἀπαγορεύεται». Ἀλλαγὴ πορείας. Καὶ πάλι «Γιούρουνοις» καὶ πάλιν «Γιασάκ». Μετὰ
ἀπὸ εἰκοσιδύο μέρες μαρτυρικὴ πορεία καὶ μετὰ ἀπὸ ἐπεμβάσεις παραγόντων στὸν ἀρχηγὸ
τῆς τρίτης στρατιάς Βεχίπ πασᾶ τοὺς ἀφήνουν πιά νὰ ἐγκατασταθοῦν στὸ Μπίρκ.

«Τὸ Μπίρκ ἦταν ἓνα μεγάλο Ἀρμενοχώρι μὲ 500 οἰκογένειες ποὺ σφαγῆκαν ὅλες
καὶ τὰ σπίτια ἦταν ἀδειανά. Καλύβες παρὰ σπίτια, πλινθόχτιστα, μὲ λασπότοιχους φάντα-
ζαν σὰν μέγαρα στὰ μάτια τῶν τυρανισμένων καὶ σακατεμένων ἐκείνων ἀνθρώπων πλα-
σμάτων».

(Γῆ τοῦ Πόντου, σελ. 181).

Δυὸ μέρες μετὰ τὴν ἐγκατάσταση τὰ πρῶτα κρούσματα ἐξανθηματικῆς τύφου. «Τρεῖς
μῆνες σκοτεινὸς καὶ ἀγέλαστος ὁ Χάρος θέριζε ἀλύπητα «στὸ ἄμοιρο χωριό». (σελ. 182—
183). Ὅμαδικοὶ τάφοι καὶ νὰ ρίχνουν μέσα 20 καὶ 30 νεκροὺς μαζί. Καὶ σὲ λίγο ἄλλη
συμφορὰ ἀθεράπευτη, ἡ πείνα. Χωρὶς χρήματα ὅσοι γλύτωσαν ἀπὸ τὴν φοβερὴ ἐπιδημία, χω-
ρὶς προμήθειες, ἀντίκρουζαν καθημερινὰ τὸ φάσμα τοῦ θανάτου:

«Ὅσοι ὑπέκνησαν, στὴ φοβερὴ νόσο πολὺ βεβαίως ὑπέφεραν, ἀλλὰ τοῦλάχιστο δὲν στά-
θηκε μακροχρόνια ἡ φοβερὴ δοκιμασία τους. Ὑπέφεραν ἐβδομάδες ἓνα μῆνα, δύο μῆνες, στὸ
τέλος ἀπέθαναν καὶ γλύτωσαν καὶ δὲν γνώρισαν ὅσα ἡ κακὴ μοῖρα ἐπφύλαξε στοὺς ἄλλους.
Ἀλλοίμονο!... Στὸ τέλος καὶ αὐτοὶ ἐγνώρισαν τὸ θάνατο, μὲ μόνη διαφορὰ ὅτι ἐφθασαν στὸ
τέλος τῆς ἀχαρῆς καὶ φαρμακωμένης ζωῆς των, ἀφοῦ πρῶτα διήνυσαν μιά μαρτυρικὴ μακρο-
χρόνια περίοδο.

Ὅλα αὐτὰ καὶ πολλὰ ἄλλα σήμαινε ἡ λέξις «ἐκτοπισμός».

(Γῆ τοῦ Πόντου, σελ. 184)

Ποιά ἦσαν τὰ ἀποτελέσματα τῶν διωγμῶν τῶν ἐλλήνων, γιὰ δυὸ χρόνια; Ὁ δημο-
σιογράφος Α. Σκουλούδης ποὺ σὰν ἀνταποκριτὴς τῆς ἐφημερίδος «Πατρίς» εἶχε περιέλ-
θει τὸν Πόντο μετὰ τὴν ἀνακωχὴ, μιλά γιὰ ἐρήμωση τῶν πάντων. Στὶς ἀνταποκρίσεις του
αὐτές, ποὺ ἀργότερα εἶχε ἐκδώσει μὲ τὸν τίτλο «Ἔρημος Χῶρος, νεκρὲς πολιτείες», μᾶς
παρέχει μιά συγκλονιστικὴ εἰκόνα τῆς τραγωδίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ:

«Γύρω τῆς Σαμψούντος ὑπάρχουν 200 ἑλληνικὰ χωριά τελείως ἐρειπωμένα. Εἰς τὴν
περιφέρειαν Πάφρας κατεστράφησαν ἀκόμη 150 χωριά, τῶν ὁποίων τὰ νεκρὰ θεμέλια ἐμαύ-
ριζαν εἰς τίς ράχες τῶν λόφων, καθὼς περνούσαμε τὸ πρῶτὸ ἀπὸ μακρὰ περιπλέοντας τίς
«μπάσες» τῆς Ἀμασειας. Ἀπὸ τὴν παραλίαν Πάφρας — Ἀμισοῦ ἐξετοπίσθησαν περὶ τὰς
75.000 Ἑλλήνων. Ἐκ τούτων ἐπανῆλθον εἰς ἀναλογίαν 25 ἐπὶ τοῖς ἑκατόν. Οἱ λοιποὶ δὲν
ὑπάρχουν πλέον...».

(Γῆ τοῦ Πόντου, σελ. 297)

Στὸ δευτέρου κεφάλαιο, ποὺ ἔχει τὸν τίτλο «Ἀγῶνες γιὰ τὸν λυτρωμό», (σελ. 185
—312) περιλαμβάνονται ὅλοι οἱ ἀγῶνες τῶν Ποντίων γιὰ ἐλευθερία, ποὺ εἶχαν γίνεαι ἀνά-
μεσα στὰ 1914 καὶ 1918. Ὁ ἀγῶνας λαμβάνει στὸν Δυτικὸ Πόντο δυναμικὸν χαρακτήρα.
Οἱ Ἕλληνες, μὲ τὴν ἠθικὴ καὶ ὑλικὴ ὑποστήριξι τῶν ρωσικῶν στρατευμάτων καὶ τοῦ στό-
ου, σχηματίζουν πληθὺς ἀνταρτικῆς ὀμάδες καὶ συμβάλλουν μὲ τὸν ἀγῶνα τους στὴν διάλυ-
ση τοῦ ἐσωτερικοῦ μετώπου τῶν Τούρκων. Ἀντιλαμβάνονται ὅτι ὁ πόλεμος αὐτὸς θὰ κριθῆ
καὶ τίς δικῆς τους τύχης, γι' αὐτὸ δὲν θέλουν ν' ἀφεθοῦν στὴν τυφλὴ πορεία τῆς τύχης.
Καὶ παίρνουν τὸ μέλλον τους στὰ χέρια τους.

Ὁ Ψαθᾶς ἓνα κεφάλαιο τὸ ἀφιερώνει στοὺς ἀγῶνες καὶ τίς δοκιμασίες τῆς Σάν-
τας. Ἡ Σάντα εἶναι μιά κακοτράχαλη περιοχὴ πάνω σὲ ἀπόκρημνα βουνὰ καὶ ψηλὰ παρθένα
δάση, ποὺ μόνον μὲ τὸ Σούλι καὶ τοὺς ἀγῶνες του μπορεῖ νὰ συγκροθῆ. Ὁ συγγραφέας μιλά
πάντα μὲ μεγάλῃ περιφάνεια σ' ὄλο τὸ βιβλίον, ὅταν ὁ λόγος ἔρχεται στὴν Σάντα καὶ τοὺς
πολεμιστῆς τῆς.

Τὸ κεφάλαιο περιέχει ἀκόμα τὰ γεγονότα μετὰ τὴν ἀποχώρηση τῶν Ρώσων καὶ τὴν δειλὴ στὴν ἀρχὴ ἐπάνοδο τῶν Τούρκων.

Περιγράφονται ἀκόμα οἱ νέοι ἀγῶνες τῆς Σάντας, ὅταν ξεθαρρεμένοι οἱ Τούρκοι ἐπανέρχονται καὶ ζητοῦν νὰ πάρουν ἐκδίκηση ἀπὸ τὰ ἐφτά περὶ φανα χωριά. Ἀκολουθοῦν τέλος οἱ προσπάθειες τῶν Ποντίων καὶ οἱ πολιτικὲς τους ἐνέργειες γιὰ νὰ περιληφθῇ καὶ ὁ Πόντος μέσα στὰ μέρη πού θὰ ἐλευθερώνονταν ἀπὸ τὴν τουρκικὴ κατοχὴ. Ὁ Βενιζέλος βλέπει ὅτι μόνο ἡ ἰδέα μιᾶς ἀνεξάρτητης δημοκρατίας θὰ μπορούσε νὰ σώσῃ τὸν Πόντο. Καὶ γιὰ λίγο φτερώνονται ὄνειρα καὶ ἐλπίδες αἰῶνων.

Τὸ τρίτο καὶ τελευταῖο κεφάλαιο ἔχει τὸν τίτλο «Τ' ὄργιο καὶ τὸ ἔπος» καὶ ἀναφέρεται στὴν κεμαλικὴ περίοδο καὶ στὰ γεγονότα πού ἀφοροῦν τὸν Πόντο ἀνάμεσα στὰ 1919 καὶ τὸ 1923. Ὁ Πόντος δὲν βρίσκεται στὸ ἐπίκεντρο τῶν γεγονότων πού διαδραματίζονται μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου. Εὐρίσκεται στὴν περιφέρεια καὶ δέχεται ἕμμεσα τίς ἐπιδράσεις καὶ τοὺς ἀντικτύπους ἀπὸ τὴν διαμόρφωση τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στοὺς νικητὲς καὶ τὴν ἠττημένη αὐτοκρατορία. Στὴν ἀρχὴ οἱ Τούρκοι εἶναι συγκερατῆμένοι. Εἶναι οἱ ἠττημένοι τοῦ πολέμου καὶ στὰ ἴδια τὰ ἐδάφη τους ἀποθιβάζονται δυνάμεις τῶν νικητῶν καὶ δριζύνουν ζῶνες κατοχῆς. Μὲ τὸ πέρασμα ὅμως τῶν μηνῶν κάτι ἀλλάζει. Ὁ Κεμάλ, ἐπίσημος στὴν ἀρχὴ ἀπεσταλμένος τοῦ Σουλτάνου γιὰ νὰ πείσῃ τὰ στρατεύματα σὲ ὑποταγὴ, χάνεται στὰ βάσις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ὁργανώνει νέο κράτος μὲ νέες δυνάμεις. Ὁ παρακμασμένος ἐθνικισμὸς τῶν Νεοτούρκων ξυπνᾷ καὶ ἐμπνέεται τῶρα ἀπὸ τὴν τερατώδη σκληρότητα καὶ τὸν φανατισμὸ ἐνὸς νέου ἡγέτη, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ ἀσίγαστο πάθος τῶν ἠττημένων, πού αἰσθάνονται ἐκμηδενισμένοι καὶ ἀνήμποροι μετὰ ἀπὸ πολλοὺς αἰῶνες αὐτοκρατορικῆς ὑπερηφάνειας.

Οἱ νικητὲς σύμμαχοι ἐξαντλημένοι ἀπὸ τὸν μακρὸ πόλεμο δὲν θέλουν νὰ ἐμπλακοῦν σὲ νέα περιπέτεια. Ἡ Ἑλλάδα μὲ τὴν ζωτικότητα τοῦ νικητοῦ μένει μόνη νὰ ἀντιμετωπίσῃ στὴν Μικρὰ Ἀσίαν τὴν ἀναγεννημένη δύναμη, τὸ φυλετικὸ μῖσος, τὸ θρησκευτικὸ πάθος καὶ τὸν πρωτογονισμὸ ἐνὸς καθυστερημένου ἔθνους. Ὁ Κεμάλ εἶναι ἀποφασισμένος νὰ σώσῃ τὴν φυλετικὴ καὶ ἐθνικὴ τιμὴ τῶν Τούρκων. Παντοῦ ὁργανώνονται στρατεύματα: στρατὸς τακτικὸς καὶ ὁμάδες ἀτάκτων. Οἱ Ἕλληνες εἶναι ὁ κακὸς δαίμονας γιὰ τὸν Τουρκισμὸ καὶ πρέπει νὰ ἐξαφανιστοῦν. Καὶ ἀρχίζει τὸ ὄργιο.

Ὁ Ψαθᾶς ἐκτείνει τὸ τελευταῖο αὐτὸ κεφάλαιο σὲ 200 σελίδες. Δὲν ξέρω ἂν μπόρεσαν πολλοὶ μέχρι σήμερα νὰ διαβάσουν αὐτὸ τὸ μέρος τοῦ βιβλίου μέχρι τὸ τέλος. Εἶναι, νομίζω, ἀπὸ τὰ συγκλονιστικώτερα κεφάλαια τῆς ἱστορίας τοῦ Μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἄν εἶχα πὺρ μπροστὰ ἐπιμένει κάπως στὸ θέμα τῶν ἐκτοπισμῶν τὸ εἶχα κάμει, διότι καὶ στὴν περίοδο αὐτὴ ὁ ἑλληνισμὸς τοῦ Πόντου ἐξοντώνεται συστηματικὰ καὶ ἀνελέητα μὲ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ τὸ ἴδιο κλασσικὸ σύστημα: τοὺς ἐκτοπισμούς. Μόνο πὺρ σ' αὐτὴ τὴν δεύτερη περίοδο ὁ κατατρεγμὸς καὶ ἡ ἐξόντωση γίνονται ὠμές, φυσικὲς πράξεις σφαγῆς καὶ ἐξαφανισμοῦ ἀνθρώπων... Αὐτὴ τὴν φαρὰ οἱ ἄντρες ὀδηγοῦνται συστηματικὰ σ' ἓνα ἀπαίσιο λουτρὸ αἵματος. Μὲ τὴν πρόφαση ὅτι θὰ ἐκτοπισθοῦν ὀδηγοῦνται σὲ ἐνέδρες. Τὰ μαχαίρια, οἱ λόγγες, τὰ πολυβόλα, ἡ φωτιά καὶ ὅλα τὰ μέσα πού μπορεῖ νὰ ἐφεύρῃ καὶ ὁ πὺρ διεστραμμένους νοῦς κἀραδοκοῦν καὶ ἐξοντώνουν ἀνθρώπους.

Σ' αὐτὸ τὸ μακελιὸ ξεχωρίζει ἡ τερατώδης μορφὴ τοῦ Τοπάλ Ὁσμάν, τοῦ κοιντοῦ δημάρχου τῆς Καρασύντας, πού πέρασε ἀπὸ τὴν λεπίδα καὶ τίς μπούκες τῶν ὄπλων τῆς συμμορίας του χιλιάδες ἀμέτροτες ἀθῶων Ἑλλήνων. Ὁ Ἰωάννης Παπαδόπουλος, μέλος τῆς ὀρχήστρας πού συνόδευε τὸν Τοπάλ Ὁσμάν στὶς «ἐξορμήσεις» του, μᾶς παρέχει συγκλονιστικὲς μαρτυρίες.

«Τὴν ἐπομένην ἀκολουθοῦντες τὸν ροῦν τοῦ Λίκου ποταμοῦ περνᾶμε τὴν γέφυραν καὶ κατὰ τὰς ἑσπερινὰς ὥρας φθάνομεν εἰς Κοιλὰ Χισάφ. Κατὰ τὴν ἐκεῖ διανυκτέρευσιν ἐξετελέσθησαν, ὅλοι οἱ Ἕλληνες κάτοικοι πού ἔζον εἰς αὐτήν.

...Εἰς τὸ Νικσάρ (Νεοκαισάρειαν) οἱ τσέτες μετέφεραν ὄλους τοὺς Ἕλληνας ἔξω ἀπὸ τὴν πόλιν καὶ τοὺς ἐξετέλεσαν μὲ ὁμαδικὰ πυρά. Τὴν 10ην Ἀπριλίου ἐξεκινήσαμεν καὶ μετὰ πορείαν 7 περίπου ὥρων ἐφθάσαμεν εἰς τὴν ὠραίαν κοινότητα Ἐρπαια πού κατοικεῖ-

το από Έλληνας και Τούρκους. Οί τελευταίοι ειδοποιήθησαν τηλεφωνικῶς ἀπό τόν Τοπάλ Όσμάν νά συγκεντρώσουν τούς Έλληνας εἰς πανδοχεῖα καί καφενεῖα ὑπό αὐστηράν ἐπιτήρησιν (...). Κατά τὰς βραδυνὰς ὥρας τῆς ἰδίας ἡμέρας ἀποσπάσματα τσετέδων ὠδήγησαν τούς μελλοθανάτους Έλληνας πού ἦσαν ἤδη συγκεντρωμένοι, εἰς ἀπόμερον μέρος, ὅπου τούς ἐξετέλεσαν καί τούς παρέχωσαν εἰς ὀμαδικόν τάφον. (...).

Όταν ἐφθάσαμεν εἰς τήν κορυφήν ἐνός βουνοῦ ὅπου ἦτο τὸ ἑλληνικόν χωρίον Κῆρκ — Χαρμάν διέταξε ἀμέσως τούς δημίους του νά καταστρέφουν αὐτὸ μαζί με τούς κατοίκους του εἰς ἀντίποινα διὰ τήν ἀποτυχίαν του κατὰ τῶν Έλλήνων ἀνταρτῶν. Οἱ αἰμοχαρεῖς ἐκτελεσταὶ συνεκέντρωσαν ἀμέσως ὅσα γυναῖκόπαιδα καί γέροντας παρέμειναν ἐκεῖ εἰς διάφορα μεγάλα σπῆτια καί ἀκολούθως παρέδωσαν αὐτὰ εἰς τὰς φλόγας» (σελ. 334-5).

Ἀκολουθεῖ στήν συνέχεια ἡ ἐξιστόρηση τῆς ἐξοντώσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀμισοῦ. Ὁκτώ ἀποστολές φεύγουν ἀπό τήν πόλιν γιά ἐκτόπιση με 600 ἕως 1300 ἄντρες ἡ καθεμίᾳ. Καί οἱ ὀκτώ ὀμάδες πέφτουν σέ ἐνέδρες καί ἐξοντώνονται. Ὅσοι γλυτώνουν βρῖσκονται κρυμμένοι κάτω ἀπό πτόματα τῶν ἄτυχων συντρόφων τους.

Αὐτὴ ἡ φρικαλέα κατακρεούργηση ἀνθρώπων ὀδηγεῖ χιλιάδες Έλληνες στὰ βουνά. Χωριά ὀλόκληρα μετανοῦνται ἀπό τόπο σέ τόπο, πάνω σέ κακοτράχαλα βουνά καί μέσα σέ δύσβατα δάση πολεμοῦν διαρκῶς καί ἀγωνίζονται νά σώσουν γέρους, παιδιά, γυναῖκες. Οἱ ἄντρες εἶναι ἔνοπλοι. Συγκροῦνται με συμμορίες, με ἀτάκτους, με τακτικὸ στρατὸ καί ταυτόχρονα προστατεύουν τίς γυναῖκες καί τὰ παιδιά τους. Ἡ ἀνάγκη νά ζήσουν τούς ὀδηγεῖ σέ ἀντίποινα. Κατεβαίνουν καί ληστεύουν τούρκικα χωριά, σκοτώνουν κι αὐτοὶ καί σκοτώνονται. Τούς λείπουν πάντα τὰ τροφίμα καί τὰ ὄπλα. Καί ὅπου βροῦν εὐκαιρία κτυποῦν. Τούρκοι τούς σκοτώνουν τίς γυναῖκες, τὰ παιδιά, τούς συντρόφους των. Καί μόλις βροῦν τήν εὐκαιρία παίρνουν ἐκδίκηση. Κάποτε ἡ Σάντα, τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1921, ἐξαφανίζεται. Μεγάλες στρατιωτικῆς δυνάμεις καίνε τὰ ἐφτὰ χωριά της καί σέρουν στὸν ἐκτοπισμὸ καί τὸν ἀφανισμό χιλιάδες ψυχές.

Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1921 ὁ κεμαλισμὸς ἔχει ἐνδυναμωθῆ. Καί μέσα στήν μέχρι τότε ἀσφαλισμένη Τραπεζοῦντα κατεβαίνει ὁ φόβος. Κατεβαίνουν τὰ «Δικαστήρια Ἀνεξαρτησίας» καί δικάζουν τούς ἐχθροὺς τοῦ Τουρκικοῦ Ἔθνους. Ἐπίλεκτοι Έλληνες με συνοπτικὴ διαδικασία στέλλονται στήν ἀγχόνη. Μιὰ βαρεῖα σιδερένια λαβὴ ἀρχίζει νά πνίγη τὸν ἑλληνισμὸ τοῦ Πόντου. Ἡ συμφορὰ κοντεύει. Οἱ ἀντάρτες στὰ βουνά συνεχίζουν τὸν ἀγῶνα. Ὁμως ὅλα εἶναι μάταια. Ἀνθρώποι, χαρές, ἀγάπες, ὄνειρα, μόχθος καί ἀγαθὰ ἐξανεμίζονται. Ἡ ζωὴ εἶναι μιὰ σκιά, ἕνα τίποτε. Ἔρχεται ἡ καταστροφὴ καί ὕστερα ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν. Ὅσοι γλύτωσαν, φτωχοί, πολεμένοι, ἔρημοι μέσα στήν μοναξιά τους, φεύγουν, ξεριζώνονται, παίρνουν τὸν μεγάλο δρόμο τῆς προσφυγιᾶς, ἐνῶ τὸ ὠραῖο ὄνειρο βυθίζεται καί χάνεται.

Ἐπ' τὴν Τοκάτη, ἀπ' τὸ Ἐρζερούμ, ἀπ' τὸ Ἐρζιγιάν, ἀπ' τὸ Διαρβερλί, ἀπ' τὸ Χούνους, ἀπ' τὴν Κασταμονή, ἀπὸ τὰ Ἀδανα, ἀπ' τὴν Σεβάστεια, ἀπ' τὸ Ἰκόνιο, ἀπ' ὅλα τὰ μακρυνὰ χωριά τῆς ἐνδοχώρας τῆς Τουρκιάς, ἀπὸ τίς πόλεις καί τίς κομποπόλεις, ὅπου ἐπιζοῦσαν οἱ σκιές τῶν ἐξορίστων, κρυμμένες καί χαμένες πίσω ἀπ' τὰ πανύψηλα βουνά, βλέπαν καί πάλι τούς τζανταρμάδες νά τούς ξεσηκώνουν.

Χαμένα τὰ σπῆτια τους. Καμμένα τὰ χωριά τους. Κλεμμένο τὸ βίος τους. Σπαρμένα τὰ κόκκαλα τῶν ἀγαπημένων τους στὰ βουνά, στίς λαγκαδιές, στίς στράτες, στὰ ποτάμια. Ἔπρεπε ὅμως νά ξεκινήσουν ὅσοι μείναν, μανάδες με τὰ παιδιά τους, γυναῖκες με τούς ἄντρες τους, κι ἄλλοι ἔρημοι καί μόνοι. Συχνὰ ἀπὸ τούς δέκα μᾶς οἰκογένειας, εἶχε ἀπομείνει ἕνας. Καί ὄχι σπάνια κανένας».

★

Ἐπὶ τὸν Πόντος σέ λίγα χρόνια μέσα χάθηκε ὅπως χάθηκαν καί οἱ ἄλλες ἑλληνικῆς κῶρες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἐκεῖ πού κάποτε ἄμαζε ὁ ἑλληνισμὸς, ἐκεῖ πού στέκονταν τὰ χαρούμενα σπῆτια κι οἱ ἐκκλησιῆς καί τὰ σχολεῖα, ἐκεῖ πού γεννήθηκαν καί πέθαναν, χάθηκαν

και πόνεσαν δεκάδες γενιές Ἑλλήνων, βρίζεται θρονιασμένη ἡ σιωπή, τὸ τίποτε. Ἐνας χαμός, μὰ κραυγὴ θανάτου. Τὰ πάντα φαίνονται ἀπόμακρα καὶ χαμένα. Φαίνονται ὁμως καὶ τόσο κοντινά. Ποιὸς ξέρε; Μέσα στὶς τριχωμίες τῆς ἱστορίας ὅλα γίνονται. Καὶ δὲν ἀποκλείεται κάποια μέρα ὁ Ἑλληνισμὸς νὰ γυρίσῃ νοσταλγὸς πονεμένος στὶς χαμένες ἐστίες..

Μπορεῖ τώρα νὰ φαίνεται παράλογο. Παράλογος ὁμως ἦταν καὶ ὁ χαμὸς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Καὶ ὁμως ἔγινε. Κάποτε ὁμως μπορεῖ νὰ γίνῃ ἡ ἐπιστροφή. Φτάνει νὰ μὴ ξεχνοῦμε.

N. ΣΠΑΝΟΣ

ΣΜΥΡΝΗ

Ἔτι κι' ἂν μοῦ θολώνει ὁ νοῦς στὸ πέρασμα κι' ἀεροχτυπῶ
 πουλὶ στὰ ξενητέματα;
 Σκλάβο μὲ σέρνει ὁ λογισμὸς κοντὰ σου πάλι νὰ βρεθῶ
 κι' ἀνάβουν μου τὰ αἵματα.
 Νὰ φέρνω βόλτα Κυριακὴ τὶς γειτονιὲς καὶ τὰ στενά
 τ' ἀξέχαστα σοκκάκια σου,
 νὰ καμαρώνω τὶς γλυκειὲς κοπέλλες μὲ τὰ σκολιανὰ
 καὶ τὰ παλληκαράκια σου.
 Χαρούμενος τὰ πόδια μου στοὺς ντουσεμέδες νὰ κροτῶ,
 ν' ἀκούω καλημερίσματα
 καὶ ποῦ καὶ ποῦ στὰ γραφικὰ ντουρσέκια σου νὰ σταματῶ
 μὲ τὰ ζεστὰ γνωρίσματα.
 Ν' ἀργῶ στὰ μπεζεστένια σου καὶ τὰ βαθύσκιωτα τσαρσιά
 μ' ὅλα τὰ μπιχλιμπιδία τους,
 νὰ μπαίνω μέσ' στὰ μαγαζιά κάτω στὸ Φραγκομαχαλά
 μὲ τὰ χίλια στολίδια τους.
 Τσικμάδες, σκοτεινὲς στοῆς καὶ βερχανέδες νὰ περνῶ
 μ' ἀνάλαφρα τὰ θήματα,
 παλιὲς λαχτάρεις κι' ὄνειρα στοὺς μαχαλάδες νὰ ξυπνῶ,
 τῆς νιότης μου θυμήματα.
 Τοῦ χότζα ἀπὸ τὸ μιναρὲ γλυκεῖα ν' ἀκούω τῆ μουσικὴ
 κλάμα μαζὶ καὶ λάγγεμα,
 κι' ἠλιόχαρη ν' ἀναφλογᾶ στὰ στήθεια μου ἢ Ἀνατολὴ
 μὲ τοῦ χαιδιοῦ σου τ' ἄγγιγμα.
 Νὰ κάθωμαι νωχελικὰ στοῦ Φώτη κάτω στὸ γιαλὸ
 μὲ τὰ λιανοπαιχνίδια του
 καὶ ν' ἀναλύεμαι ἡδονικὰ τὸ σέρτικο ὡς θ' ἀναρρουφῶ
 μέσα στὰ δαχτυλίδια του.
 Κ' ὡς θὰ τραβῶ ἀπ' τὸ ντούζικο κι' ἀπ' τὸ ἐννιάρι τὸ καλὸ
 καὶ θὰ σιγοζαλίζομαι
 ν' ἀκούω τὰ πολιτάκια σου νὰ λένε τὸ «Γιαλὸ—γιαλὸ»
 κι' ἀπάνω σου νὰ ὀρκίζωμαι...
 Ἔτι κι' ἂν μοῦ θολώνει ὁ νοῦς στὸ πέρασμα κι' ἀεροχτυπῶ
 πουλὶ στὰ ξενητέματα;
 Σκλάβο μὲ σέρνει ὁ λογισμὸς κοντὰ σου πάλι νὰ βρεθῶ
 κι' ἀνάβουν μου τὰ αἵματα.

ΣΤΕΡΓΙΟΣ ΣΚΙΑΔΑΣ

(Ἀπὸ τὴ συλλογὴ του «Σμύρνη», β' ἔκδ. 1962)

Κ Α Θ Ε Μ Η Ν Α

1973

ΣΤΟΥΣ ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΕΣ ΚΑΙ ΑΝΑΓΝΩ-
ΣΤΕΣ ΜΑΣ ΕΥΧΟΜΑΣΤΕ ΚΑΘΕ ΠΝΕΥΜΑ-
ΤΙΚΗ ΠΡΟΟΔΟ.

ΑΠΟΛΟΓΙΑ

Λυπούμαστε για την ποιότητα του χάρτη, που χρησιμοποιήθηκε στο τεύχος μας άρ. 147. Δεν οφειλόταν τούτο σε επιθυμία της διεύθυνσης του περιοδικού. Η ευθύνη θαράνει άλλους. Και πάλιν εκφράζουμε τη λύπη μας.

ΠΝΕΥΜΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

ΤΟ «ΔΙΕΘΝΕΣ ΕΤΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ»
ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ
«ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΥΠΡΟΣ»

Το περιοδικό «Πνευματική Κύπρος» εξυμνήρησε το «Διεθνές Έτος Βιβλίου» (1972) όχι μόνο εξωτερικά με το ειδικό σήμα και το δηλωτικό σύνθημα, αλλά πολύ ουσιαστικά μέσα στον κύκλο των δυνατοτήτων του και προς τρεις κατευθύνσεις:

α) μαζί με το Γυμνάσιον Κύκκου Ἀρρένων διοργάνωσε συγκεντρώσεις—συνεσιάζσεις με ανάλυση βιβλίων, που θέσανε διεθνώς προβλήματα σε διαφόρους τομείς της ζωής. Τις αναλύσεις αυτές (χωρίς τις συζητήσεις, γιατί ήταν αδύνατο να κρατηθούν πρακτικά) τις παρουσίασε στις σελίδες του και ύστερα τις ένωσάτωσε σε ειδικό τομίδιο με τίτλο «Βιβλία Προβληματισμού» (έπιμέλεια Κ. Χρυσάνθη).

β) αφιέρωσε πολλές σελίδες για κριτική, σημειωματογραφία, παρουσίαση και σχολιασμό βιβλίων, περιοδικών, εφημερίδων και συναφών με αυτά θεμάτων. Για να φανή η έκταση της εργασίας, που έχει πραγματοποιήσει το περιοδικό για το βιβλίο κατά τη διάρκειά του «Διεθνούς Έτους Βιβλίου», δημοσιεύονται πιά κάτω τὰ ἐξῆς στοιχεία:

Συνολικά 115 κείμενα, δηλαδή

- 16 Μελέτες—κριτικές, αναλύσεις βιβλίων
- 1 Βιβλιογραφία

32 Σχόλια πάνω σε βιβλία και άλλα έντυπα
66 Κριτικά σημειώματα πάνω σε κυπριακά κι ἑλλαδικά βιβλία.

Σ' αυτά μπορεί να προστεθούν πέντε (5) προλογικά σημειώματα σε μεταφράσεις.

Τὰ κείμενα τῶν δημοσιεύσεων αὐτῶν γραφήκανε ἀπὸ τοὺς ἐξῆς (ποὺ ξεχωριστὰ τοὺς εὐχαριστεῖ τὸ περιοδικὸ γιὰ τὴν ἀνιδιοτελεῖ κ' ἐνθουσιώδη συμμετοχὴ τους): Ἰ. Κουτσάκο, Χρ. Σοφιανό, Κ. Χρυσάνθη, Ἀνδρεανὴ Ἡλιοφάτου, Κίκα Ὀλυμπίου, Δῶρο Θεοδούλου, Μαρία Χιδίρογλου—Φερρέρα, Κυριάκο Χατζηγιάννου, Ἰακ. Κυθρεώτη, Κώστα Στεφάνου, Παναγιώτη Παττίχη, Γιώργο Παναγιώτου, Μιχ. Μαραθεύτη, Κώστα Χατζηστεφάνου, Κ. Βασιλείου, Κ. Προυσή, Εἰρήνη Παναγιῆ—Τσουλλή, Σοφία Μαυροειδῆ—Παπαδάκη, Ἀ. Περνάρη, Θεοδ. Νικολάου, Μαρία Π. Παττίχη, Κώστα Μιχαηλίδη, Θεοδ. Παπαδόπουλλο, Δημ. Ζαδέ.

γ) ἔχουν δοθῆ πρὸς ἐμπλοτισμὸ ἢ σχηματισμὸ ἱδιωτικῶν βιβλιοθηκῶν ἀντίτυπα ἐκδόσεων τοῦ περιοδικοῦ στοὺς ἱστορικό, φιλολογικὸ καὶ θεατρικὸ ὄμιλου τῆς Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας Κύπρου.

Τὸ σχόλιο αὐτὸ γράφεται γιὰ ἐνημέρωση τῶν ἀναγνωστῶν τοῦ περιοδικοῦ, καὶ ἐιδικώτερα τῶν συνδρομητῶν του, ποὺ μὲ τὴν χειρονομία τους κατορθώνει αὐτὸ νὰ ἐπιτελῆ κάποιο πνευματικὸν ἔργο.

ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

ΣΧΟΛΙΑ

ΤΑ ΒΡΑΒΕΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ

Ἀσφαλῶς κάθε κριτικὴ ἐπιτροπὴ, ὅταν ἀκολουθῆ τοὺς δρους, σύμφωνα με τοὺς ὁποίους ἐντέλλεται νὰ κρίνῃ, φέρει τὴν εὐθὺνη τῆς κρίσης της καὶ δὲ μπορεῖ νὰ κατηγορηθῆ. Ἐχουν ὁμως καὶ οἱ ἄλλοι τὸ δικαίωμα τῆς κρίσης ἐπὶ τῶν βραβευμένων ἔργων (καὶ ὄχι ἐπὶ τῆς κρίσης τῆς κριτικῆς ἐπιτροπῆς). Σχετικὰ μετὰ φετινὰ βραβεῖα τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας προσωπικὰ συμφωνοῦμε μόνο γιὰ τὸ βραβεῖο δοκιμίου καὶ τὸ βραβεῖο γιὰ ἐνὸς κάτω τῶν 27 ἐτῶν ὑπαλλήλου) ὡς λογοτεχνικὸ βοκίμιο, ἐνῶ ἡ περυσινὴ ἀπόφαση (στὴν ἐπιτροπὴ συμμετείχαμε) ἔλεγε γιὰ δοκίμιον με πνευματικὰ γενικῶς ἐνδιαφέροντα — καὶ με θάση αὐτὸ πολὺ ὀρθὰ καὶ δίκαια βραβεύθηκαν τὰ δοκίμια τοῦ Πλησῆ. Πρέ-

καὶ μία παρατήρηση: τὸ δοκίμιον ἔχει προκηρυχθῆ λανθασμένως (καὶ ἀπὸ καλῆς πίστεως ἀθελπία τοῦ οἰκείου ὑπαλλήλου) ὡς λογοτεχνικὸ βοκίμιον, ἐνῶ ἡ περυσινὴ ἀπόφαση (στὴν ἐπιτροπὴ συμμετείχαμε) ἔλεγε γιὰ δοκίμιον με πνευματικὰ γενικῶς ἐνδιαφέροντα — καὶ με θάση αὐτὸ πολὺ ὀρθὰ καὶ δίκαια βραβεύθηκαν τὰ δοκίμια τοῦ Πλησῆ. Πρέ-

πει να προσεχτή του χρόνου ή προκίρυξη. Γιατί λογοτεχνικό δοκίμιο (όπως πολλές φορές συζητήθηκε στην έπιτροπή) είναι δοκίμιο πάνω σε θέματα λογοτεχνίας αοστηρως. Δεί σημάει το έπιβητο λογοτεχνικό το γραμμένο με... λογοτεχνικό ύφος, γιατί το δοκίμιο είναι είδος λογοτεχνικό. Αντίθετη άποψη θά εισάγη τά έξής δαιμόνια: λογοτεχνικό διήγημα, λογοτεχνικό μυθιστόρημα κλπ. ως νά ύπηρχαν διηγήματα και μυθιστορήματα μη άνήκοντα στη λογοτεχνία άλλα στην... ηλεκτρολογία ή την κτηνιατρική.

Πιό κάτω δημοσιεύουμε την όμιλία του Ύπουργού Παιδείας κ. Α. Κούρου, που έιπε στην ειδική συγκέντρωση για την άπονομή των έπιδένων λογοτεχνικών θραβείων. Μας ένδιαφέρουν οι ύποσχέσεις:

«Όταν πριν τέσσερα χρόνια, το Ύπουργείον Παιδείας αποφάσισε για πρώτη φορά ν' άπονεμη θραβεία για τις άξιόλογες έπιτεύξεις στην λογοτεχνία ειχε πλήρη συναίσθηση των δυσκολιών που θά συναντούσε.

Γιατί ή άξιόλογηση κάθε πνευματικής έπιδύσεως γίνεται με κριτήρια όχι ποσοτικά άλλα ποιοτικά, πού στην έφαρμογή των έπιδένωνται αναπόφευκτα την προσωπική ένμνησία του κρίνοντος.

Γι' αυτό και πρós έξασφάλιση του μεγαλύτερου δυνατού θαθμού άντικειμενικότητας ή κρίση για τις πνευματικές έπιτεύξεις γίνεται σχεδόν πάντοτε από ομάδα κριτών. Όμως και με τον τρόπον αυτό είναι αδύνατο νά άποφευχθούν οι διαφωνίες.

Άλλ' ή δημιουργία ζωντανού, έστω και κάποτε ζωηρού διαλόγου έπάνω σε λογοτεχνικά θέματα άποτελεί μίαν έπί πλέον δικαίωση του θεσμού των λογοτεχνικών θραβείων. Έξ άλλου είναι γεγονός ότι ή έπιθράβευση της πνευματικής δημιουργίας άποτελεί ίσχυρόν κίνητρον για την περαιτέρω ανάπτυξη της.

Φυσικά δέν έξαναλύνονται ποτέ οι τρόποι ένισχύσεως των πνευματικών δημιουργών. Άπομένουν πολλά άκόμη νά γίνουν για νά μπορούμε νά μιλούμε για συστηματική συμπαράσταση του κράτους πρós τους έργατες του πνεύματος και της τέχνης.

Πάντως με την ευκαιρία της άπονομής των κρατικών θραβείων έπιθυμώ νά αναφέρω την πρόθεση του Ύπουργείου να έπεκταθή και στην θράβευση της θεατρικής προσφοράς ύπως και, σταδιακά, στη θράβευση της έπιστημονικής έργασίας στον τομέα των άνθρωπιστικών σπουδών.

Αυτά για το άμεσο μέλλον.

Σκοπός μας σήμερα είναι νά τιμήσουμε πνευματικούς άνθρώπους που μέσα στον καθημερινό άγώνα της ζωής θρίσκουν τον καιρό, ή καλύτερα θισιάζουν τον χρόνο της άνάπαυσης των για νά δουλέψουν στο έπιμύχθο πεδίο της πνευματικής δημιουργίας. Χωρίς κανένα έλικό όφελος. Γι' αυτό και ή προσφορά των πόνων διάσταση άποστολική.

Άπέναντί των ή πολιτεία έπιτελεί την στιγμή αυτή έλάχιστο καθήκον. Έίμαι όμως θέβαιος ότι πέρα από την έπίσημη άναγνώριση της άξίας του έργου των ό πνευματικός κόσμος της Κύπρου διακατέγεται από αίσθημα έκτιμήσεως και ευγνωμοσύνης για την προσφορά των.

Διερμηνεύοντας τα αίσθηματά αυτά συγχάριω

θερμά τους λογοτέχνες που τιμούνται σήμερα και τους εύχομα δύναμη στον άξιο και εύγενικό άγώνα της πνευματικής προκοπής.»

Και έλπίζουμε ή πολιτεία ν' αύξηση την προσφορά της πρós το λογοτεχνικό κόσμο για το συμφέρον όλων.

ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

ΣΤΗΝ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ «Ο ΑΓΩΝ»

Ό Κ. Σερέζης στην έφημερίδα «Ό Άγών» και στις «φλουαρίες» του έγραψε για τη «δημοτικότητα» κειμένου του Χρ. Σολομωνίδη, που δημοσιεύτηκε σε τρία διάφορα έντυπα. Πρós την έφημερίδα άπεστάλη ή πιό κάτω έπιστολή, που δημοσιεύτηκε στις 22 Δεκεμ. 1972...

Άγαπητέ Κύριε Σερέζη,

Εύχαριστούμε για το σχόλιό σας στον «Άγώνα» (15 τρέχ.) σχετικά με ένα κείμενο του Χρ. Σολομωνίδη. Μας άρεσε ειλικρινώς το «πνεύμα» με το όποσον άντιμετωπίζετε το θέμα αυτό. Νοιώθουμε όμως ύποχρέωση νά δώσουμε κάποιες έξηγήσεις σ' έσας και το άναγνώστικό κοινό.

Συχνά ή άνυπομονηρία των συγγραφέων νά δοθούν μπορεί πιό σύντομα το έργο τους δημοσιεύμένο σε περιοδικό και ή άδιαφορία τους νά κρατούν σημείωση που σ' άλλων τα κείμενά τους γίνονται πρόξενου μερικόν παρεξηγήσεων, την ταυτόχρονη δημοσίευση του γραπτού τους σε δυό έντυπα. Και για νάρθουμε στα δικά μας, ταυτοχρόνως δημοσιεύτηκε στην «Πνευματική Κύπρος» (Νοέμβριος 1972, άρ. 146) και στη «Νέα Έποχή» (Όκτώβριος — Νοέμβριος 1972, άρ. 97) ένα διήγημα του Άντρου Παυλίδη. Έπίσης στη «Νέα Έποχή» (άρ. 98) δημοσιεύονται ποιήματα του Μάρκου Αλύέρη, που περιλαμβάνονται στα «Αίολικά Γράμματα» (Σεπτέμβριος — Όκτώβριος 1972, άρ. 11).

Η περίπτωση όμως του περιοδικού «Έπιθεώρησις Λόγου και Τέχνης» διαφέρει άρκετά από τις πιό πάνω. Άσφαλώς πάλιν το θαστικό φταίσιμο είναι του συγγραφέα, που έστειλε το ίδιο κείμενο σε δυό περιοδικά. Συγκεκριμένα ή «Πνευματική Κύπρος» (Όβλιος — Αύγουστος 1972, άρ. 142—143) που κυκλοφόρησε τέλη Ιουνίου και άρχές Ιουλίου, δημοσίευσε μιá διάλεξη του Χρ. Σολομωνίδη με τίτλο «Η Σ υ μ β ο λ ή τ η ς Κ ύ π ρ ο υ σ τ ο Μ ι κ ρ α σ ι α τ ι κ ό Ά γ ώ ν α». Το ίδιο κείμενο με παραπομπή στην «Πνευματική Κύπρος» δημοσιεύτηκε σε συνέχειες στην έφημερίδα «Κύπρος». Έξη μήνες μετά την δημοσίευση του κειμένου αυτού στο περιοδικό «Πνευματική Κύπρος» και την έφημερίδα «Κύπρος» έμφανίζεται αυτό στην «Έπιθεώρησις» σε συνέχειες (που κυκλοφόρησε στις 15 Δεκεμβρίου 1972) με ένδειξη έκδόσεως όμως «Μ ά τ ο ν — Ι ο ύ ν ι ο υ 1 9 7 2». Η ένδειξη αυτή θά παραπλανήση ένα μέλλοντικό άναγνώστη και μελετητή. Γι' αυτόν άκριβώς το λόγο παρακαλώ νά δημοσιευθή ή παρούσα έπιστολή μας.

Και μιá άπορία μας: σε ύποσημείωση του το

περιοδικό «Ἐπιθεώρησις Λόγου καὶ Τέχνης», δηλώνει πῶς διαπίστωσε τὴ δημοσίευσή τοῦ κειμένου, ποῦ ἀκολουθοῦμε, σὲ συνέχειες σὲ κάποιαν ἐφημερίδα. «Ἄν θάπρεπε νὰ διαλύσῃ τὸ στοιχειοθετημένο κείμενο ἢ ὄχι εἶναι ὑπόθεσις δική του. Ἡ παράλειψις ὁμῶς νὰ δηλώσῃ πῶς τοῦτο ἦταν δημοσιευμένο καὶ σὲ «κάποιον περιοδικό» (γιὰ νὰ μᾶς καλύψῃ), ποῦ τὸ παίρνει «ἐπ' ἀνταλλαγῆ», μᾶς δημιουργεῖ εὐλόγως ἀπορία.

ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΙ

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΖΩΗ

Ἡ περσινή, χρονιά εἶχε κηρυχθῆ ἀπὸ τὴν Οὐνέσκο ὡς Διεθνὲς Ἔτος Βιβλίου. Χάρη στὴν ἐνέργεια αὐτὴ τὸ βιβλίο, τουλάχιστον στὶς περισσότερες καὶ προηγμένες χώρες τοῦ κόσμου, προσέχτηκε ἰδιαίτερα. Στὴς ὑπόλοιπες πάλι, τὶς χώρες δηλαδή μὲ τὸ χαμηλότερο πολιτιστικὸ ἐπίπεδο, μπήκαν μερικὲς γερὲς θάσεις γιὰ τὴν καθιέρωσιν τοῦ βιβλίου ὡς τοῦ οὐσιώδους παράγοντος πνευματικῆς καλλιέργειας. Πέρα ἀπ' αὐτὸ, τὸ βιβλίο, ποῦ εἶναι βέβαια ὁ θεματοφύλακας τῆς μεγάλης πνευματικῆς καὶ πολιτιστικῆς κληρονομιάς τῆς ἀνθρώπινης γενιάς, συνεχίζει μὲ καλποκισμὸ τὸ δρόμο του. Νέες ἐκδόσεις προστίθενται στὶς παλαιές, νέοι συγγραφεῖς ἐπισηδῶν, νέες ἰδέες μορφοποιοῦνται σὲ σχήμα βιβλίου καὶ πλημμυρίζουν τὸν κόσμο. Χρὲς μας εἶναι ὅλα νὰ τὰ παρακαλοῦμε, νὰ τὰ παρουσιάζουμε, νὰ τὰ κατατάσσουμε, νὰ τὰ τοποθετοῦμε σὲ μιὰ ἀτέλειωτη σειρά ἀπὸ ράφια, ποῦ εἶναι μοιραῖο νὰ συνεχιστῇ ἴσως τὴ συντέλεια τοῦ αἰῶνα. Βασανιστικὴ δουλειά, ἀλλὰ καὶ ὄραια.

Τὸ ἐπίσημο ἔτος βιβλίου τέλειωσε πιά. Ὡστόσο τὰ βιβλία ἐκδίδονται καὶ θὰ ἐκδίδονται συνέχεια. Νέο ἔτος βιβλίου ἀρχίζει, ἀνεπίσημα τώρα, μὰ πάντα ἀσταμάτητα. Γι' αὐτὸ κι ἐμεῖς, κατὰ τὸν κανόνα μας, σταματοῦμε, στὴν ἄκρῃ τῆς νέας χρονιάς, τώρα ποῦ ἡ θύμησις τῆς παλιάς εἶναι ἀκόμα νωπὴ κι ἀπέχει ἕνα θῆμα, νὰ ρίξουμε μιὰ βιαστικὴ ματιὰ στὶς ἐξδόσεις τοῦ 1972, πρὶν μεγαλώσῃ ἡ ἀπόστασις καὶ μαραθῇ ἡ ἐπιενέργεια τοῦ Διεθνoῦς Ἔτους Βιβλίου!

Ἀπὸ τοῦ ν' ἀρχίσις ὥστόσο κανεῖς; Ἄς ἀρχίσουμε ἀπὸ τὴν ποίησι, ποῦ εἶναι ἡ βασίλις καὶ κυρία τῆς Λογοτεχνίας.

Στὶς ἀρχὲς τοῦ χρόνου εἶχαμε τὸν τόμο τῶν μεταφραζομένων στ' ἀγγλικά ποιημάτων τοῦ Βασίλη Μιχαηλίδου καὶ τοῦ Δημήτρη Λιπέρι, ἐκδόσι τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας. Κάτω ἀπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης, μερικὸ ἄνθρωποι ἐργάστηκαν σκληρὰ γιὰ νὰ πετύχουν τὴ μετάφρασι τῶν ἐκλεκτῶν διαλεκτικῶν μας σὲ μιὰ ἐξη γλώσσα. Τὸ ἀποτέλεσμα ποῦ ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ ἕνα εἰσαγωγικὸ σημείωμα τοῦ Κώστα Προυσι, εἶνα ἐξαιρετικὸ.

Τὴν ἴδια περίπου ἐποχὴ εἶχαμε τὴ νέα ποιητικὴ δουλειὰ τοῦ Θεόδωρου Στυλιανοῦ, ποῦ κυκλοφόρησε μὲ τὸν τίτλο «Ἐπιχωμάτων», καὶ τὰ «Λυρικά» τοῦ Κώστα Γραικοῦ. Ἀκολούθησαν τὰ «Στάχους» τοῦ

Πάνου Λεβέντη καὶ οἱ «Παλίρροιες» τοῦ Ξάνθου Λυσιώτη.

Οἱ «Παλίρροιες» τιμῆθηκαν μὲ τὸ δεύτερο βραβεῖο ποιήσεως ἀπὸ τὴν Ἔνωσι Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν.

Τὴν ἴδια χρονιά εἶδε στὴν Ἀθήνα τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας ἡ νέα ποιητικὴ συλλογὴ τοῦ συμπατριώτη μας Παύλου Κριναίου. Ἡ συλλογὴ αὐτὴ ἔχει βραβευθῆ στὸν Φιλαδέλφειο ποιητικὸ διαγωνισμὸ τοῦ 1963 καὶ ἐκδόθηκε πέρυσι μαζί μὲ ὅλα ποιήματα τοῦ Κριναίου. Σ' αὐτὴν ὑπάρχει ἕνα ἐσωτερικὸ κι εὐλαβικὸ ἀγγύγιμα τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς, μιὰ κατάφασι πρὸς τὴν ὁμορφιά τῆς ζωῆς καὶ πρὸς τὸν ἄνθρωπο.

Γύρω στὸν Ἀπρίλι ἐκδόθηκε στὴν Κύπρο ἡ πρώτη ποιητικὴ συλλογὴ τῆς Ἰάνθης Θεοχαρίδου μὲ τὸν τίτλο «Οἱ Θαλασσοφιλήτοι». Τὸ βιβλίο προλογίζει ὁ Νίκος Κρανιδιώτης.

Μιὰ ὅλη συλλογὴ εἶναι οἱ «Ψυχανθοὶ» τῆς Μυκαλλίνας Σαββίδου, μὲ πρόλογο τοῦ Γιώργου Λυσιώτη, καὶ τὰ «Παραμύθια», ἡ δεύτερη ποιητικὴ συλλογὴ τῆς Ρέας Κουμίδου Ἐρέλ, ποῦ τιμῆθηκε πρόσφατα μὲ ἔπαινο γιὰ τὸ πρῶτο βιβλίο τῆς, τὶς «Ὀδοιπορίες».

Θὰ ἦταν ἴσως παράλειψις, ἂν δὲν ἀναφέραμε καὶ τὴν κυκλοφορία, σὲ πολὺ περιορισμένον ἀριθμὸ ἀντιτύπων, τοῦ χειρογράφου Λευκάματος τῶν 20 Κυπρίων Ποιητῶν. Ἡ ἰδέα ὀφείλεται στὸν ζωγράφο Ἀνδρέα Λαδόμματο ποῦ ἔκανε 20 πρωτότυπα σχέδια, τὰ ὁποῖα ἐπιδόθηκαν σὲ 20 ἀντιστοιχοῦς ποιητῆς. Αὐτοὶ μὲ τὴ σειρά τους ἔγραψαν μὲ σινικὴ μελέση ἕνα ποιήμα τους στὸ σχέδιο τῆς ἐκλογῆς τους, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἔχουμε ἕνα πρωτότυπο σὲ ἐκτέλεσι καὶ ἐμφάνισι τόμο καὶ μιὰ ὄραια μορφή τέχνης.

Στὴν κατηγορία τῶν ποιημάτων θὰ κατατάξουμε καὶ τὸν θεατρικὸ μονόλογο τοῦ Ἀνδρέα Ἰωήλ «Ἡ ρῶα Λυλλιπούτειοι Λόγοι» ποῦ ἀσχολεῖται μὲ σίχους γύρω ἀπὸ τὴν προσωπικότητα, τὴν τραγικὴ μόνωσι καὶ τὸν ἥρωικὸ ἀγῶνα τοῦ Γρηγόρη Ἀδξεντίου. Τὸ ἔργο παραμένει ὡς ἕνα ἐνδιαφέρον πείραμα.

Ὁ Γιώργος Μολέσκης μᾶς ἔδωσε τὴ νέα του συλλογὴ μὲ τὸν τίτλο «Αὐτοθιογραφία».

Μὲ τὸν τίτλο «Ποιήματα» εἶχαμε ἐπίσης τὴν ἀξιόλογη συλλογὴ τοῦ Φοῖβου Σταυρίδη. Ὁ συγγραφέας παρουσιάζεται καλὸς γνώστης τῶν μυστικῶν τῆς ποιήσεως καὶ σηματοῦει μιὰ ἐξαιρετικὴ παρουσία στὸν ποιητικὸ μας χώρο.

Τὴν ἴδια περίπου ἐποχὴ θάλεπαι τὸ φῶς ἡ συλλογὴ «Ἀναζητήσεις II» τῆς Ναδίας Δημητρίου, στὴν ὁποῖα περιλαμβάνονται ὅλες οἱ κλιμακῆς ποιημάτων, ποιοτικὰ καὶ ποσοτικὰ.

Ὁκτώβρι τῆς ἴδιας χρονιάς, ἔρχεται νὰ προσθέσῃ φῶς καὶ χρῶμα ἡ νέα ποιητικὴ δουλειὰ τοῦ Παύλου Λυσιώτη, ποῦ τιτλοφορεῖται «Ἡ Τζιμπρος Δίχως Πούτρα». Γεμάτη εἰλικρινεία καὶ πλοῦστο ἰδιωματικὸ, ζωντάνια καὶ δύναμι πλωστικῆ, γνώσι τῆς γῆς καὶ τῶν ἀνθρώπων, μελαγχολία καὶ σάτιρα, ἡ συλλογὴ αὐτὴ ἀποτελεῖ μιὰ τοιχογραφία τῆς Κύπρου μας, ἀφικασίδωτης, ὄραίας, πικραμένης, μὲ ὅλων τῶν εἰδῶν τὶς μικροχαρὲς καὶ τὶς μικρολύπες. Πραγματικὰ τιμὰ ὁ ποιητῆς τὴ διαλεκτικὴ μας ποίησι.

Μὲ τὸν τίτλο «Τὸ τραγοῦδι τῆς Θάλασσας» κυ-

κλοφόρησε και ή καινούρια ποιητική συλλογή του 'Αντρέα 'Αντρέου. Με τη συλλογή αυτή ο 'Αντρέου γίνεται αφηγηματικός κι έτσι ό στίχος άραιώνει.

Επίσης είχαμε τη συλλογή του φιλαλόγου 'Ανδρέα Θωμά «Μικρή Θαλασσινή Πολιτεία», την οποία προλογίζει ο Κύπρος Χρυσάνθης, τὰ ποιήματα «Πυρσοί της Κύπρου» της Θεανοῦς Λιασιδου - Σαμφών και την «Άγία Τηλλυρία», στίχοι του Σπύρου Παπαεωργίου από τη ματαμένη μήμη της Τηλλυρίας.

Στόν τομέα της ποιήσεως κυκλοφόρησαν τόν τελευταίο καιρό δυό ακόμα συλλογές. Οί «Υπανιγμοί» (ποιήματα του 1968—72) του Σάββα Χαλούουα και οί «Δια-στάσεις» του Μιχάλη Πασιαρδη. Η δεύτερη συλλογή περιλαμβάνει 50 ποιήματα χωρισμένα σε έφτά «στάσεις», που καλύπτουν τόν κύκλο τών αγαπημένων ποιημάτων του ποιητή.

—Αυτά για τήν ποίηση. Έρχόμαστε τώρα στόν τομέα της Πεζογραφίας.

Γύρω στα μέσα του Χρόνου είδε τó φώς της δημοσιότητας ή νουβέλλα του Ξάνθου Λυσιώτη «Εκείνα δν Χρόνια», που τιμήθηκε με τó πρώτο θραβείο πεζογραφίας της Ένωσεως Έλληνων Λογοτεχνών.

Η ύπόθεση του Έργου εκτυλίσσεται στην Κύπρο του 1833 και γίνεται ένα άρατο Χρονικό (με μία ζεστή και λυρική αναφορά στο τοπίο, στα γεγονότα και στο κλίμα της εποχής εκείνης).

Τήν ίδια περίπου εποχή έχουμε τó Ιστορικό Μυθιστόρημα του 'Ανδρέα Γεωργιάδη Κυπριόλοντα «Ελευθεροί Πολιορκημένοι», τó όποιο στηρίζεται στην πολιορκία και στην αντίσταση του Μεσολογγιού κατά τήν περίοδο της Έλληνικής Έπανάστασεως. Όμως, πέρα από τήν Ιστορική του πρόθεση, τó βιβλίο είναι κατάσπαρτο από τις ανθρώπινες στιγμές τών πολιορκουμένων.

Με όν τίτλο «Κρόναϊκα Β'» είχαμε στα 1972 τó δεύτερο τόμο της σειράς διηγημάτων του Πάνου 'Ιωαννίδη που άρχισαν νά δημοσιεύονται από τήν προηγούμενη χρονιά, κάτω από τó γενικό τίτλο «Κρόναϊκα».

Η νέα αυτή συλλογή διηγημάτων περιλαμβάνει τρία έκτενη διηγήματα, που αντίλουν από τήν Ιστορία τη βάση τους και από τó πνεύμα του συγγραφέα τήν προέχτασή τους.

Δυό άλλα μυθιστορήματα, που είδαν τó φώς της δημοσιότητας στα 1972 είναι «Τό ήμερολόγιο ενός γιατροῦ» του Κύπρου Χρυσάνθη και «Τό "Εγκλήμα» του Μιχάλη Μουσερη. Και τὰ δύο Έργα διαβάζονται με ένδιαφέρον, κι έχουν άραίο αφηγηματικό ρυθμό.

Είχαμε άκόμα τó χριστουγεννιάτικο σκέτς «Νύχτα Γεμάτη 'Ονειρα, Νύχτα Γεμάτη Θάμη» του Θεολόγου Κωνσταντίνου Κλεάνθου, και τó κυπριακό διήγημα «Τ' όροισαν του 'Αντώνη», της Έλένης Θρ. Αιτουόμου.

—Προχωρώντας τώρα στόν τομέα της μελέτης και τού δοκιμίου έχουμε ποικίλα Έργα.

Κατ' άρχην στις άρχές του χρόνου είχαμε τήν μελέτη του φιλόλογου Έλλάδιου Χαυδριάτη «Προφορά και στίξη» που δημοσιεύτηκε σάν μία συμβολή στην άγωγή της άπαγγελίας. Ό συγγραφέας εκθέτει σ' αυτήν τις θεωρίες του και τις έισηγήσεις του τις όποιες πλουτίζει με διάφορα ύποδείγματα.

Λίγο άργότερα είχαμε τó βιβλίο του αιδεσιμωτά-

του Παπασταύρου Παπαγαθαγγέλου «Γνωριμία με τις γιορτές μας» με τó όποιο ό συγγραφέας δίνει ένα σοθήημα για τις Χριστιανικές εορτές. Ιστορικά ή βιογραφικά στοιχεία και λίγους ύμνους της ήμέρας, μαζί με τήν έρμηνεία τους.

Πρόσφατα κυκλοφόρησε και τó βιβλίο του 'Αρχιμανδρίτη Λεόντιου Χατζηκόστα «Χρησιμοί και Εβλογίες». Πρόκειται για πραγματεία γύρω από έμμετρο ύλικό της Παλαιάς Διαθήκης και άπόδοση του στη Νεοελληνική.

Με τόν τίτλο «Θέσεις από τήν Διεθνή και Κυπριακή Πολιτικήν Ζωή» (1957 — 1970) κυκλοφόρησε στα 1972 τó βιβλίο του Δόκτορος Χρίστου Θεοδοῦλου. Τό βιβλίο καταπαίνεται με θέματα που άφορουν ειδικές κυπριακές καταστάσεις, καθώς και διεθνή προβλήματα. Δέν τó άπολείπει και μία λογοτεχνική φλέβα, ένν παράλληλα δίδεται ή προσωπική έρμηνεία του συγγραφέα πάνω στα θέματα που σχολιάζει.

Ό Δόκτορ Θεοδοῦλου έδωσε επίσης, τήν ίδια χρονιά, τó βιβλίο του «Η Έλλάς και αι Δυνάμεις της Συνεννόσεως» (1η Αύγουστου 1914—25 Σεπτεμβρίου 1916). Τό βιβλίο αυτό κυκλοφόρησε κατευθείαν στα 'Αγγλικά από τήν Έταιρεία Μακεδονικών Σπουδών του 'Ιδρύματος Μελετών της Χερσονήσου του Αίμου, κι άποτελεί μία Ιστορική και αντικειμενική έρευνα πάνω στα δύσκολα εκείνα χρόνια με πλήθος άνεκδότων ως τώρα στοιχείων.

Στόν τομέα της Ιστορικής έπιστημονικής έρευνας έχουμε και τόν πρώτο τόμο του Δόκτορα Κωνσταντίνου Σπυριδάκι με τίτλο «Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα» και ύπότιτλο «Ιστορικοφιλολογικά μελέται και διαλέξεις». Ό τόμος περιλαμβάνει στις 410 σελίδες του διάφορες έργασίες του συγγραφέα, σε ποικίλα θέματα της Κυπριακής Ιστορίας.

Ένα δεύτερο βιβλίο του Κ. Σπυριδάκι είναι θέσια ή «Σύντομος Ιστορία της Κύπρου», που περιλαμβάνει όλες τις Ιστορικές περιόδους τού νησιού μας, οί όποτες μελετοῦνται μέσα από τó γενικότερο πρίσμα της θωβαίας Ελληνικότητας μας.

Στη σειρά τών εκδόσεων του Κυπριακού Μουσείου είχαμε και τó αξιόλογο βιβλίο της 'Ινοῦς Νικολάου Cyprus Inscribed Stone μία υπεύθυνη έπιστημονική έργασία για τις άρχαίες κυπριακές έπιγραφές.

Με τόν τίτλο «Μέτρον 'Ισορροπίας» κυκλοφόρησε γύρω στο Σεπτέμβρη μία σειρά δοκιμίων της Μαρίας Παττίχη γύρω από τήν κληρονομιά του Έλληνικού Πολιτισμού και τήν έπίδρασή του στόν κόσμο της Δύσης.

Όπως γνωρίζετε, πέρυσι έκλεισαν 50 χρόνια από τήν Μικρασιατική Καταστροφή. Πιστός στη μήμη της Μικρασιατικής Έλλάδας ό φιλόλογος Γεώργιος Χατζηκωστής έδωσε πέρυσι ένα βιβλίο με τόν χαρακτηριστικό τίτλο «Η Χαμένη 'Εδέμ», στο όποιο περιλαμβάνει άποσπάσματα από τήν «Παναγία τη Γοργόνα».

Ό ίδιος συγγραφέας έδωσε προς τó τέλος του Έτους μαζί με τόν ζωγράφο 'Ανδρέα Λαδόμματο, τó καλλιτεχνικό Λεύκαμα «Φωνή Πατρίδας». Τό Λεύκαμα περιλαμβάνει μία έκτενη μελέτη του Γεώργιου Χατζηκωστή για τόν Γιώργο Σεφέρη, και είναι καταστόλιστο με σχέδια του Λαδόμματος πάνω σε

στίχους του Σεφέρη, που ανθολόγησε ο Χαζηκωστής.

Το Κέντρον 'Επιστημονικών 'Ερευνών, στη σειρά των εκδόσεων του «Πηγάι και Μελέται της Κυπριακής 'Ιστορίας», εξέδωσε, με επιμέλεια του 'Ιωάννου Χασιώτη, τὰ «'Ισπανικά 'Εγγραφα της Κυπριακής 'Ιστορίας» (ιζ'—ιζ' αι), τὰ ὅποια συμπληρῶνουν μεγάλα κενὰ τῆς κυπριακῆς 'Ιστορίας καὶ φωτίζουν ἐπαναστατικά μας κινήματα.

Μιά ἀκόμη μελέτη, 'Ιστορικὴ πάλι, πού δημοσιεύθηκε πέρυσι ἦταν ἡ «Πολιτικὴ 'Ιστορία τῆς Νεωτέρας Κύπρου» (τόμος Α') τοῦ φιλόλογου 'Αδάμου Τσαλάκη. Ὁ τόμος αὐτὸς καλύπτει τὴν περίοδο ἀπὸ τὸ 1950 ἴσαμε τὸ 1954.

Τέλος, στὸν τομέα τῆς μελέτης, κυκλοφόρησε καὶ ἡ «'Ιστορία» τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας» τοῦ Δόκτορος Κύπρου Τοφαλλῆ με κεφάλαιο πού ἀναφέρεται στὴν Κυπριακὴ Λογοτεχνία.

—Στὸν τομέα τῶν χρονολογημάτων, τώρα, ἔχουμε τὸ βιβλίον «'Ωρα πρῶνῃ» τοῦ 'Ανθου Λυκαύγῃ, πού ἀποτελεῖ μιά ἐπιλογή κειμένων τοῦ συγγραφέα πού μεταδόθηκαν ἀπὸ τὴν πρῶνῃ ἐκπομπὴ «Καλημέρας».

Εἶχαμε ἀκόμα τὰ χρονολογήματα τοῦ ἀείμνηστου μουσικοσυνθέτη καὶ Διευθυντῆ Ὀρχήστρας Γιάγκου Μιχαηλίδῃ, πού κυκλοφόρησαν μετὰ τὸν τίτλον «Κάτω ἀπὸ τὴν 'Επιφάνεια». Τὰ χρονολογήματα αὐτά, τοσοῦτερὰ ἐν πολλοῖς, ἀποτελοῦν μιά ἐπιλογή τῶν πιὸ πρόσφατων χρονολογημάτων τοῦ Γιάγκου Μιχαηλίδῃ.

—'Αν πρέπει ν' ἀναφερθοῦμε σὲ ἔργα γενικώτερου ἐνδιαφέροντος, δὲν θὰ παραλείψουμε νὰ ἐπισημάνουμε μιά σειρά ἐκδόσεων τοῦ Παγκυπρίου Γυμνασίου, ὅπως Τίς 'Εκθέσεις Σεφερείου 'Αρρένων, τὴν 'Εκθεση Γιώργου Σεφέρη κλπ.

'Επίσης ἀξιοζήλευτη θέση κατέχει ἡ ἔκδοσις σὲ τόμο ὄλων τῶν ἀνακοινώσεων τοῦ Συμποσίου Λαογραφίας.

Τέλος ἡ «Χρυσὴ Κλεῖς» τοῦ Κυριάκου Νεοκλέους, ἀποτελεῖ ἕνα σοφὴμα γυναικῶν πού προσφέρονται μαζί με τὴν ἀνάλυσί τους καὶ με ἀνάλογη εἰκονογράφηση.

—Σημαντικὸ ὥστόσο ρόλο διαδραματίζουν καὶ τὰ διάφορα περιοδικὰ καὶ οἱ ἔντυπες ἐκδόσεις πνευματικῶν Συλλόγων καὶ τῶν 'Επιστημονικῶν 'Ιδρυμάτων. 'Αναφερόμαστε στὰ γνωστὰ περιοδικὰ: Πνευματικὴ Κύπρος, Κυπριακὰ Χρονικά, 'Επιθεώρηση Λόγου καὶ Τέχνης, Κυπριακὸς Λόγος, Νέα 'Εποχὴ, Φιλολογικὴ Κύπρος, Λαογραφικὴ Κύπρος, Κυπριακὴ 'Εκπαίδευσις, 'Επετηρὶς τῆς Παιδαγωγικῆς 'Ακαδημίας Κύπρου, Μόρφωσις, 'Ελλάς τοῦ Νότου, Γεωγραφικὰ Χρονικά, Cyprus Today, τὸ 'Ετήσιον Δελτίον τοῦ Τμήματος 'Αρχαιοτήτων, τὰ σχολικὰ περιοδικὰ κ.ο.κ.

'Ιδιαιτέρη μνεία θὰ κάνουμε, θέθαια, στὴν 'Επετηρὶδα τοῦ Κέντρου 'Επιστημονικῶν 'Ερευνῶν, καὶ στὸς δύο τόμους τῶν Πρακτικῶν τοῦ Α' Διεθνoῦς Κυπριολογικοῦ Συνεδρίου τῆς 'Εταιρείας Κυπριακῶν Σπουδῶν, καθὼς καὶ στὸ ἡμερῶν ἐτήσιο Δελτίον τοῦ 'Επιστημονικοῦ καὶ Φιλολογικοῦ Συλλόγου 'Αμμοχώστου, ὅπου δημοσιεύονται οἱ διαλέξεις τοῦ Συλλόγου.

'Ανάμεσα στὶς σημαντικώτερες ἐκδόσεις τῆς χρο-

νιάς πρέπει νὰ περιλάβουμε τὴν «'Ανθολογία Κυπριακῆς Πεζογραφίας» πού ἀναφέρεται σὲ ἔργα τῆς τελευταίας ἑβδομηκονταετίας. Τὴν ἀνθολόγησι ἔκαναν ὁ Χρῶσανθος Κυπριανοῦ, ὁ Μιχαὴλ Μαραθεύτης καὶ ὁ Νίκος Σπανός. Τὸ βιβλίον αὐτὸ ἀποτελεῖ λαμπρὸ ἐκδοτικὸ ἐπιτεύγμα τοῦ 'Ελληνικοῦ Πνευματικοῦ Ὁμίλου Κύπρου.

Μεταξὺ τῶν ποικίλων ἐκπαιδευτικῶν βιβλίων πού ἐκδόθηκαν στὴν Κύπρον κατὰ τὴν περυσινὴ χρονιά, ἀξιοζήλευτη θέση κατέχουν οἱ ἐκδόσεις τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας. Συγκεκριμέναι ἡ Ὑπρεσία 'Εκπαιδευτικῆς Ραδιοφωνίας τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας πού ἐργάζεται ἀθρόωβα καὶ συστηματικά, μὰς ἔδωκε ἑπτὰ νέα βιβλία. 'Αναφέρουμε τοὺς τίτλους τους: «Ὁδηγὸς Κυπριακοῦ Μουσείου. Τὸ 'Επος τοῦ '40. Ἡ 'Εκκλησίαι τῆς Κύπρου, τὸ Βυζάντιο» τὰ Ὁκτωβριανά, Εἰσαγωγή στὰ Νέα Μαθηματικά, Νέα προσέγγισις στὰ Μαθηματικά. Τὰ βιβλία υιοθετοῦνται ἀπὸ σημειώσεις γιὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴν παράθεσις κειμένων, πηγὲς γιὰ ἀναφορὰ, θέματα γιὰ συζήτησι καὶ ἄλλα τέτοια, μέσα σὲ τὸ πνεῦμα μιᾶς εὐρύτερης ἐκπαιδευτικῆς πολιτικῆς μέσῳ τοῦ «'Εκπαιδευτικοῦ Ραδιοφώνου».

Λίγο πρὶν λήξῃ ἡ χρονιά, κυκλοφόρησε καὶ τὸ πρῶτον βιβλίον τοῦ 'Ανδρέα Ροδίτη, μετὰ τὸν τίτλον «Τέσσερα Διηγήματα». Τὰ διηγήματα αὐτά, πού προλογίζονται ἀπὸ τὸν 'Ανδρέα Χριστοφίδη, μαρτυροῦν ταλέντο καὶ θαυτὸ προσθηματισμὸ.

Κρατήσαμε τελευταία μιά ἐπίσημη, πού ἀφορᾷ τὸ 'Ἔτος Βιβλίου γιὰ νὰ τελειώσουμε, ὅπως ἀρχίσαμε, μ' αὐτὸ.

Μὲ τὴν εὐκαιρίαν λοιπὸν τοῦ Διεθνoῦς 'Ἔτους Βιβλίου ἔχουν διοργανωθῆ ἀπὸ τὸ Λογοτεχνικὸν περιοδικὸν Πνευματικὴν Κύπρος, καὶ τὸ Παγκύπριον Γυμνάσιον 'Αρρένων Κύκκου μιά σειρά διαλέξεων στὶς ὁποῖες ἀναλυτοῦν ἕνα βιβλίον τῶν καινούργιων προσανατολισμῶν. 'Αργότερα οἱ διαλέξεις αὐτὲς δημοσιεύθηκαν σὲ τόμο μετὰ τὸν τίτλον «Βιβλία Προβληματισμοῦ» καὶ περιλαμβάνουν ἐργασίες τῶν Κύπρου Χρυσάνθη, Παναγιώτη Παττίχη, Μιχαὴλ Μαραθεύτη, Μαρίας Παττίχη, Κώστα Μιχαηλίδῃ καὶ Θεόδωρου Παπαδόπουλλου.

Ἐπροσπαθήσαμε, ὅσο μπορούσαμε, ὥστε ὁ κατάλογός μας νὰ εἶναι πλήρης. Γιὰ ὅσα τυχὸν μὰς διέφυγαν ζητοῦμε τὴν συμπάθειαν τοῦ συγγραφέα καὶ τοῦ ἀναγνώστη.

ΚΥΡ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗΣ

ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ

ΑΛΕΚΟΥ ΛΙΔΩΡΙΚΗ: «Ο Ἰ Ξ ε ρ ρ ι ζ ω μ ἔ ν ο ι», Θ Ο Κ, σ κ η ν ο θ. Λ. Κ ω σ τ ο π ο ὄ λ ο υ, σ κ η ν ο γ ρ. Σ τ. 'Α θ η ι ν ἰ τ η.

«Οἱ Ξερριζωμένοι» τοῦ 'Αλ. Λιδωρικῆ εἶναι ἕνα κακὸγούστο καὶ κακότεχνο «βουλεθάροδ». 'Απορεῖς πῶς καταδέχτηκε ὁ «Θεατρικὸς Ὁργανισμὸς Κύπρου» νὰ παρουσιάσῃ τέτοιον ἔργον, ἐνῶ ἡ νεοελληνικὴ θεατρογραφία ἔχει σειράν ἀλλάκιον ἔργων πολλῶ ἀνωτέρου ἐπιπέδου. Δὲν σώζον τὸ ἔργον οἱ δηλώσεις ὀποιοῦδήποτε. 'Αφῆναι πᾶς οἱ δηλώσεις αὐτὲς εὐχον-

ται να κρατηθή το έργο αυτό στη σκηνή, όπου το φυσικό περιβάλλον κάθε θεατρικού κειμένου.

‘Η υπόθεση του έργου κάθε άλλο παρά προβλήματα των ξεριζωμένων περιέχει (προϊαντός του ‘Ελληνα ξεριζωμένου). ‘Αφού κι’ ο κύριος χαρακτήρας, ο Μπράουν, έχει απολύτως προσαρμοσθή στη νέα του πατρίδα, είναι πλούσιος και δέχεται κόσμο, όχι για να σπάση τη μοναξιά του (πουθενά δε δηλώνεται αυτό) αλλά γιατί έχει την άνεσή του και θέλει να τη χαίρεται. Μερικές έκμυστηρεύσεις για άποτυχία εξαιτίας του ξεριζώματος από το αρχικό έδαφος προκαλούν μάλλον τη θυμωδία για την έπιπολαστικότητα τους και την έλλειψη ύποστηρίξεων από γεγονότα (και όχι μόνο από αναστεναγμούς). ‘Ο διάλογος, χαλαρός, άγευστος, άχαρος, χωρίς «πνεύμα» (ούτε καν έπιθεωρησιακό) συχνότατα παρατραβιέται, γιατί δεν έχει τίποτε ούσαστικό να πη ό συγγραφέας. Τό... σέξ, που προβάλλεται κάπως πληθωρικά κι’ άδικαιολόγητα, κάθε άλλο παρά σέξ είναι: κι’ αυτό άσσο, άγευστο καί... συχνά φαιδρό και κωμικό (χωρίς να υπάρχει καν ύποψια πώς ό συγγραφέας σατιρίζει ή διακωμωδεί).

Κι’ όμως μ’ ένα τέτοιο έργο κατόρθωσε ό σκηνοθέτης Λάμπρος Κωστόπουλος να δώση μιá παράσταση μετρημένη. Κίνησε τους ήθοποιούς πολύ καλά πάνω στη σκηνή. Τι μπορούσαν όμως αυτοί να έρμηνεύσουν, να ζωντανέψουν, να δημιουργήσουν «ζωή»; Μήτε οι έννοιες, μήτε ο διάλογος, μήτε... τους βοηθούσαν σε τίποτα. Μονάχα ό Πεττεμερίδης σαν Τζιμ Μπράουν, που κρατούσε όλο το θάρρος, και ό Δημητρίου σαν σουηδός Χάν Μπάντερς, ίδίως σε μιá σκηνή μεθυσμένου (πολύ θεηθητική για έρμηνεία και ίσως ή μόνη «άνθρωπινη») είχαν ρόλο που μπορούσε να θεηθή σε έρμηνεία. Οι άλλοι τυπικάς παρουσιάζονται. ‘Η Τιμηθίου ως Πέννυ Πετρίδη προσπάθησε, μά να έρμηνεύση τί; “Ένα άδικαιολόγητο κι’ άψυχο θεατρικό πρόσωπο, χωρίς κόκκαλα, που πρόβαλε (ίσως και με άξιώσεις) ό συγγραφέας.

Για τα σκηνικά πολλά μπορούμε να ποίμε. ‘Ο ‘Αθηναίτης έφτασε ένα βασιμίο σκηνικό, που χαρόσουν να το θλέψη (ας μη ξεχνούμε πώς ήταν το μοναδικό σ’ όλο το έργο). ‘Η άνεμόσκαλα, που οδηγούσε στα πάνω δωμάτια, έσπασε τη μονοτονία που θα δημιουργούσε ή μιá γωνία της σκηνής και έδωσε ευκαιρία για ένα καλό έμφε σε μιá εικόνα έπιπλέον άφησε την έντύπωση πώς πίσω συνεχίζταν ό κήπος, γι’ αυτό ύποχρεωτικά κτιστήκανε άπάνω τα δωμάτια. Το μεγάλο άνοιγμα της τζαμόπορτας στον κήπο, με τα πλατύφυλλα φυτά, έδινε την έντύπωση άρχοντιάς σε πλούσιο τόπο.

ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ

ΣΠΥΡΟΥ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ: «‘Α γ ι α Τ η λ υ ρ ί α», ποιήματα, Λ ε υ κ ω σ ί α 1 9 7 2.

‘Η επανάσταση του 1955 δημιούργησε ένα έπος και μιάν ύποχρέωση, το έπος της μεγαλοψυχίας

των παιδιών της ΕΟΚΑ και την ύποχρέωση των έπιγόνων να μη ύστερονιά άποφασιστικότητα όταν πρόκειται να άμυνθούν για τα ίερά και τα όσια, για την πατρίδα και την τιμή. Αυτό το έπος κι’ αυτή την άποφασιστικότητα πήρε κ’ ή ποίηση και τόνισε στη λύρα της Έλεους άπ’ τη μιá για τις άνέλπωτες θυσίες των παλληκαριών μας και μελωδικούς διθόραμβους άπ’ την άλλη για τα έπικά τους κατορθώματα. “Έτσι και το Δεκέμβριο του 1963 ούτε το τουφέκι σήγησε όταν ξεφύτρωσε ή τουρκανταρσία κι’ ήταν ανάγκη να προστατευθ ή πατρίδα ούτε κ’ ή μουσα, που έκλαψε και τραγούδησε τα νιάτα των καινούργιων ήρωαμαρτύρων.

‘Ο κ. Σπύρος Παπαγεωργίου παραμέρισε τότε τη δημοσιογραφική του πέννα και τη λύρα του και μαζί με τους άλλους νέους ρίχτηκε στον άγωνα κ’ έζησε το μαρτύριο της φλεγόμενης ‘Ελληνικής γής μας άπ’ τις θύμβες ναπάμ της θάρβαρης τούρκικης έπιδρομής. Έιχε την τύχη να έπιζήση οι όκτω χρόνια άνάδευε μέσα σ’τη ψυχή του τις σκέψεις, τα συνασθήματα και τις μεταμένες έμπειρίες όσο που ζυμώθηκε το τραγούδι που μάς δίνει σήμερα στην «‘Αγία Τηλλυρία». Είναι τουτό ένα ποιητικό κρεσέντο, γεμάτο λυγμό κ’ έλπίδα. ‘Αρχίζει με έναν ώραιότατο άνθροπομορφισμό, μιάν άγιοποίηση της σκληρά ταλαιπωρημένης Τηλλυρίας, σ’ ένα τόνο τελειουργικό, πιάνο, που νομίζει πώς άκούς τον συναξαριστή να «ποιήται μιάν ένάνω των θόμβαις και φλοξί τελειωθέντων και άνθρακοποιηθέντων νεομαρτύρων τη δγδγή του μηνός Αύγουστου» του 1964:

‘Αγία Τηλλυρία,
πώς να ίχνογραφήσω τη μορφή σου,
πώς να σου ίστορήσω εικόνασμα,
πώς να σε ζωγραφίσω,
που δεν έχεις, κοπημένη μου,
όλλο από μαυρίλα και θάνατο;
...Στις όχτώ του Αύγουστου είν’ ή γιορτή σου
και το τρανό το πανηγύρι σου.

Στό γλεντοκόπι της μνήμης
θάμαστε και μεξ έκει — καιεις δεν θα λείπη —
να μάς θυμάσαι Τηλλυρία
και κάθε όχτώ τ’ Αύγουστου
να μάς στέλνης την άγάπη σου.
Και κάθε όχτώ τ’ Αύγουστου
το νερό να το θολώνης για να το πιής!
Τηλλυρία μου σταχομαζώχτρα
και ζητιάνα μου.

Και τι να ζητησάμες πιá
που τάχεις όλα; τόση ζωή και τόσο θάνατο;
Στη συνέχεια ο τόνος αναβαίνει σ’ ένα μέσο ύψος για να μάς δώση μιá έντονη μιá όχι τραχεία εικόνα της δύστυχης περιοχής, μέσα στην οποία θα παχθούν σε λίγο οι δραματικότερες σκηνές της πρόσφατης ιστορίας του ηησοδ μας:

Ρημάξω τα πλιθόχτιστα τα σπίτια μας,
χαλάσω τα παλάτια της χαράς μας.
Δέν έχει πιá ό θεός έρωτας σκεπή.
Στά καταφύγια μπήκαν τα μικρά βλαστάρια μας,
έχάθη το πτιβισμά τους.
‘Αστέγαστες ξερολιθές μένουν οι τοίχοι.
γυρτοί άκουμπούν τον πόνο τους
ό ένας εις τον άλλου άπάνω.

Σ' ένα μπαλκόνι μπάζει τη θεντάλια της
μιά φούνικια σφαγμένη από τ' άσάφι...
Δέν τραγουδάνε πιά τὰ πεύκα,
ο άγέρας δέν θρίσκει τις θελονατές χορδές
νά πλέξη τό μακρόρυστο τραγούδι.

Σέ τόνο φόρτε, γιά νά συμπληρωθή επιτυχέστα-
τα τό ποιητικό κρεσέντο, άκαλουθεϊ κατόπι ή προβολή
της φοφερής τραγωδίας. Οί εϊκόνας διαδέχονται
ή μιá τήν άλλη σάν θήματα ένός μακάβριου χορού
κ' ή ψυχή του άναγνώστη ταραζείται συθέμελα μπρο-
στά στη μαυρίλα του θανάτου και στο θουθό θρήνο
των μονάδων, που

στέκονται — άνασηκωμένες λιόνιστες
που σκότωσαν τόν σκύμο τους —
στέκονται και ταιιοούναι προς τ' άπάνω
και τὰ μακρὰ μαλλιά τους, λυτὰ στόν άνεμο,
νά τ' άναδούη ή Αδγουσιάτικη πνοή
— φλόγες όργισμένες στην κάμα του θέρουσ —
ή του γέρου πατέρα που εΐχεται μιάν άναδρομή
του χρόνου γιά νά μπορούσε κνίταν σγουραμάλλης
έφηθος».

νά μητ κι αυτός στόν άντροφάγο πόλεμο
νά πάρη πίσω τ' άκριβού το τό αίμα
ή γιά νά μπόρασε πάλι νάσπερνε
βλασπάρια κι άντιστάλια της γενιάς του.

Σ' ένα τελευταίο μέρος γεμάτο λυρισμό, όπου τό
πάθος θρίσκειται σε άπίθανη έξαρση, οί νέοι «που
σκοτώθηκαν τήν ώρα πουθελαν νά ζήσουν» κάνουν
μιá ύστατη έκκλήση στους ζωντανούς νά τους θυ-
μούνται πάντα και νά μη ξεχνούν τήν Τηλλυριά, με
μιá κραυγή που ματώνει τήν καρδιά:

Μή μās ξεχνάτε!
Μās πουά ή σκέψη ότι μπορεί νά μās ξεχάσετε.
Νά θυμάστε και μās και τήν Τηλλυριά...
Κ' έσεις, κόπέλλες Κυπριώτισες,
νά μās θυμάστε δυνατά...

Σκεφτήτε μας σά ζωντανούς νάρχόμαστε
(προζένια,
σαν άρραβωνιαστικούς σκεφτήτε μας,
μās φτάνει...

Μέσα στην περηφάνεια του θανάτου τους, ο ποιη-
τής με θαυμαστή τέχνη παρουσιάζει τὰ παλληκάρια
μας σε μιá σειρά από ποινεμένες και πολύ ανθρω-
πινες σκέψεις, ύστερ' άπ' τις όποιες με ψηλά σηκα-
μένο τό κεφάλι στέλνουν ένα ύστατο χαιρετισμό και
μιá ύπόσχεση στους επιγόνους:

Κάθε νύχτα θ' άπλώνουμε τὰ χέρια,
θά φαύσουμε τους θόλους του μαύρου ούρανου,
θά γινώμαστε θεώρατα στοιχεια άγάτης
θά σās άγκαλιάζουμε και θά σās φιλοδμε.

Α. ΠΕΡΝΑΡΗΣ

Α. Γ. ΘΩΜΑΣ: Μικρή Θαλασσινή ή
πολιτεία, Λευκωσία, 1972.

Στη «Μικρή Θαλασσινή πολιτεία» ο Α. Θωμάς πα-
ρουσιάζει ποιήματά του έντελώς πρόσφατα κι άλλα
παισιότερα, όπως ο «Σκάνιαντρος», που δημοσιεύ-
τηκε στόν τόμο «Εφηβική σχεδία» (Αθήνα 1965)
μαζί με ποιήματα άλλων φοιτητών της Φιλολογίας,
που είχαν ύποβληθή στο διαγωνισμό που προκήρυξε
τόν ίδιο χρόνο ο σύλλογος φοιτητών της Φιλοσοφικής

Σχολής Αθηνών «Πλάτων». Η δημοσίευση παλαιό-
τερων ποιημάτων πλάι στα πιο καινούργια μās δίνει
τη δυνατότητα νά παρακολουθήσουμε τήν εξέλιξη
του ποιητή που είναι πράγματι πολύ έλπιδοφόρα.
Με τήν πάροδο του χρόνου πετυχαίνει περισσότερη
λιτότητα και πιο καίρια έκφραση.

Πολύ συχνό μοτίβο στην ποιήσή του είναι ή θά-
λασσα. Ο ίδιος θά πη... «Μιλώ μόνο γιά τή θά-
λασσα, γιατί μόνο αυτή ξέρω» ή άλλου «ή θά-
λασσα, ή θάλασσα είν' ή πατρίδα μου». Η θάλασσα
είτε σαν πυρήνας της έμπνευσής του είτε σαν πε-
ριρρέουσα άτμόσφαιρα διαχέεται σ' όλη σχεδόν τή
συλλογή του:

«Του καπετάνιου ή κόρη

φώς

στο πρυμνιό κατάρτι

άερας

στο πρυμνιό πανί

όδηγεϊ

τήν ψυχή του πατέρα

στην πηγή των δακρύων».

«Πάν' άπ' τό προσκεφάλο της είχε

τό Στραυρό. Καλησπέρα σου. *Ηρθα

σά μιá έλπιδα, ήρθα σά γλάρος, σαν άφρός,

ήρθα σά μιá κραυγή των χαμένων καραβιών.

Είμαι ή ίδια σου ή προσμονή. *Επέστρεψα

στην πηγή μου, κοντά σου. Είμαι τ' όνειρό σου,

είμαι ή θάλασσα. Κοιμήσου, κοιμήσου

κι όνειρέμου, σόχασε κόρη της θάλασσας».

Στις τέσσερις ένότητες της συλλογής (Συ ή
ίδια ώραία, Ροδαύγη, Σκάμαντρος, Αδγουστός του
64) δονείται από τήν άγάπη και τή λυτεριά, πε-
ριγράφει τή στυφή γεύση της άπογοήτευσης, εκφρά-
ζει παραπόνο γιά τήν άδικία, ύμνει τους ήρωες του
άγώνα της Κύπρου.

«Υφώνοντα τὰ χέρια ματωμένες κιονοστοιχίες
ύπαεθρίαν ναών, φανές άναπολούν τις μνήμες
θρόλων που σχημάτισαν τους θόλους του δάσους,
τά τραγούδια,
ώ τὰ τραγούδια, κευπουν σε διαδοχικούς
θράχους,

δπου είν' άγνωστα ή δάφνη κι ο κισσός».

*Όπως φαίνεται από τή συλλογή αυτή ο Α.
Θωμάς είναι ποιητής του έλάσσονος τόμου; με γνή-
σιο λυρισμό, λεπτή μελαγχολία, ίκανή δύναμη είκο-
νοπλασίας. Τά θέματα που τόν συγκινούν είναι ά-
πλά, κοντινά μας. Τραγουδά τή ζωή και τή μοίρα
της Κύπρου, της μικρής θαλασσινής πολιτείας. Χω-
ρίς μαινειρισμό καταπαίνεται με θέματα που μπορεί
νά μη συνταράζουν, αλλά σίγουρα συγκινούν.

«Μέσα στις άσπρες

μυρωμένες φανές

της λεμονιάς, της νεραντζιάς, του κίτρου

πλανιέται ή παρουσία σου

σ' ή ίδια ώραία

καρδιά της *Ανοιξης

στην καρδιά του κολοκαριού

και μαζί σου όλες οί φανές

των έποχών».

ΝΙΚΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ

Η ΚΥΠΡΟΣ

σᾶς προσκαλεῖ κοντὰ τῆς

Στὸ Νησί τῆς Ἀφροδίτης συγκέντρωσαν οἱ αἰῶνες τῆς Ἱστορίας μίᾳ ἀπαράμιλλη ὀμορφιά.

Ἐδῶ συναντήθηκαν καὶ συναντῶνται οἱ πολιτισμοί, ἡ Τέχνη τῆς Δύσεως καὶ τῆς Ἀνατολῆς.

Ἐδῶ τὸ Ἑλληνικὸ Πνεῦμα μετεμόρφωσε κι' ἀφομοίωσε κάθε ξένη ἐπίδραση καὶ δημιούργησε τὸ Ἑλληνο-Κυπριακὸ θαῦμα μὲ ζωντάνια, πρωτοτυπία, χάρη καὶ φαντασία.

Γνωρίσατε τὴν ΚΥΠΡΟ καὶ ζήσατε ἓνα μέρος τῆς Ἑλληνικῆς ἐμπειρίας στὰ μαγεμένα τοπία, στὶς ἀκρογιαλιές καὶ στὰ βουνά, στὰ ἀπειράριθμα ἀρχαιολογικὰ καὶ ἱστορικὰ μνημεῖα, στὶς πόλεις καὶ στὰ χωριά τῆς ΚΥΠΡΟΥ.

Στὸ Νησί μας θὰ περάσετε τὶς πιὸ εὐχάριστες διακοπές σας, ἀνάμεσα στὸν πιὸ φιλόξενο λαό.

Διὰ περισσοτέρας πληροφορίας ἀποτείνεσθε στὸ ταξιδιωτικὸ σας γραφεῖο

ἢ

στὸν ΚΥΠΡΙΑΚΟΝ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΝ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Ταχ. Κιβ. 4535, Τηλ. 43374

ΛΕΥΚΩΣΙΑ.

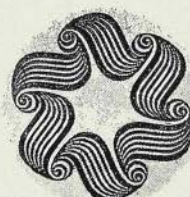
ΚΥΠΡΟΣ

ΚΥΠΡΟΝ

ΚΥΠΡΟΝ

ΚΥΠΡΕ

ΜΠΥΡΑ
ΚΕΟ

Η ΜΠΥΡΑ
ΣΑΣ

